

Digitized by the Internet Archive
in 2023 with funding from
Kahle/Austin Foundation

International Association for Liberal
Christianity and Religious Freedom.

VALLÁS, HIT ÉS SZABADSÁG

A GENFI 1905. ÉVI NEMZETKÖZI VALLÁSOS
KONGRESSZUSON TARTOTT FELOLVASÁSOK
ÉS BESZÉDEK.

ANGOLBÓL, FRANCIÁBÓL ÉS NÉMETBŐL
FORDITOTTÁK TÖBBEN.

Kolozsvár

Nyomtatta Gámán János Örököse könyvnyomdája
1907

CBSK

86.21
7.4
.9359

A genfi nemzetközi szabadelvű vallásos kongresszus.

A magyar olvasó közönség, ezzel a kötettel immár a harmadik könyvet kapja, a világ legjelesebb gondolkozóitól és vallásos hívőitől. Rövidbe foglalt kivonatai ezek az értekezések és beszédek a mivelt elmék komoly gondolatainak. A gyűlések helyei London, Amsterdam, Genf olyan szerepet vittek mint a hatalmas hegláncok kiemelkedő csúcsai, melyekre az utazók nagy fáradsággal és sok költséggel azért mennek föl, mert olyan tiszta levegőt sehol sem lehet élvezni, mint ott fenn a magasban; mert olyan messze sehonnan sem lehet ellátni; mert oda a völgyekben s a hegyek tövében folyó köznapi élet apró küzdelmei, kicsinyességei nem hatolnak föl.

Valamint a tudónek jól esik a használatlan üde levegő, úgy a szívnek az érdek nélküli vonzalom s a léleknek a rokonlelkek nemesült gondolata.

A XX-ik évszáz már sok olyan nagy eszmét valósított meg, amelyre a XIX-ik csak előkészületeket tett. A XIX-ik százban (1893.) a chicagói

világkiállításon sikerült a vallások nemzetközi konferenciáját összehozni. Sikerült a világnak minden fajához és vallásához tartozó egyéneket megszólaltatni. Ott a különféleések óriás panorámáját lehetett látni és bámulni. Mert valóban elragadó és a hihetetlennel határos dolog volt. De minthogy csak ez alkalom hozta, azzal együtt megis szűnt.

A XX-ik évszáz virradóján 1900-ban az amerikai unitárius társulat jubiláris (75-ik) gyűlésén új alakban megjelent az eszme ismét, s a következő évben már valóra vált a londoni nemzetközi vallásos konferencián az unitárius és más szabadelvű vallásos keresztényeknek.

Némelyeket egy kevésbé, másokat nagyobb mértékben feszélyez, hogy a vallásügyi mozgalom címében az unitárius szó előfordul. Ez az érzés csak annyiban jogosult, amennyiben tény az, hogy az unitárius név nálunk Magyarországon egy törvényesen bevett magyar felekezetet, Angliában és Amerikában pedig vallás és erkölcstársadalmi szövetkezeteket jelez. De sem itt, sem amott nincsen hivatalos kapcsolatban az egyházakkal, vagy egyházi szövetkezetekkel. E mozgalom lényegére nézve az az irányadó, hogy nagyobbára olyan egyének vezetik, akik az említett unitárius egyházakhoz tartoznak, de az egyházaknak ezen ténykedésökért, semmi felelősséggel nem tartoznak.

Az unitáriusok szerepe arról az oldalról ítélendő meg, amelyen igazán figyelmet érdemel,

t. i. ők vallásuk alapelvei és nevelésök szerint szabadelvűek, liberálisok. Ebből folyó kötelességeiket úgy fogják föl, hogy a vallás megismert igazságait közölni kell minden fönntartás és minden mellékes cél nélkül. Jézusnak a tanítványaihoz intézett utasítását követik: Elmenvén tanítsatok minden népet. Pál apostolnak a Korintusbeliek előtt tett nyilatkozatához ragaszkodnak: nincsen sem pogány, sem zsidó, sem szolga, sem szabad, ti mindnyájan egyenlők vagytok a Jézus Krisztus által.

A genfi gyűlés gyönyörűségeesen megvalósította a nagymester és apostola eszméit. A kereszténység tizenkilenc száz éve alatt tökéletesedett miveltség elragadó példáit mutatta be itt a vallásos türelemnek, fölvilágosultságnak, a szeretetnek és megbocsátásnak, mert a keresztény vallás történelmében Genf városnak nagyon sajátos szerep jutott. A protestáns puritánizmus megbuktatta a katolikus ault misticismust, de kezét fogott a világi hatalommal, s a hit és a tiszta élet érdekében, hatalmi jogánál fogva börtönre vetették a templomkerülőket, vagy a vasárnapi törvények áthágóit. Nemcsak az egyéni szabadságot, hanem az életet is kezökben tartották. Genf városnak egyik kis terén élőfák árnyában mutogatják azt a helyet, ahol Genf papjának a kezdeményezésére, máglyán végezték ki Servet Mihályt, a híres orvost, mivel a Krisztus istenségét tagadni merészelte.

Ámbár a XVI-ik évszáz szomoru emléke ez a tény, melyért a XIX-ik vagy a XX-ik emberei semmi felelősséggel nem tartoznak, mégis elválaszthatlan a Servét martirsága és a mostani genfi gyűlés egymástól. Sőt éppen egyesítendő volt, s ez adta meg a genfi gyűlésnek vallás és egyháztörténelmi nagy jelentőségét. Ime az unitárius intézők oda vágnak, ahol a Krisztustanban hitelődjük elveszett, s ime a bírák utódai, Kálvín egyetemének és templomának mai vezetői meghívják, hogy keblökre ölelhessék és szeretetökkel elhalmozzák az unitáriusokat, s mindeneket, akik a vallás világában az egységet, a békét és a továbbhaladást óhajtják.

Azok, akik ezt a könyvet olvassák, ne feledkezzenek meg erről a tényről. Érezzék meg, ami benne lüktet a különböző szónokok szavaiban: a kibékülés, a megbocsátás, az engesztelődés üdvözítő letkét. Hasson át mindenkit az a meggyőződés, hogy a legkülönbözőbb emberi hangokban is megglelhető az összhang, a legeltérőbb gondolatok alapja is lehet egy lélek. Valaki elolvassa, átfogja látni, hogy ezek a beszédek olyanok, mint az első pünköstitiek voltak: mert mindenki úgy szólott, amint a szent lélek adta néki szólania.

Minket, kik a genfi gyűlésen jelen voltunk, igazán kellemes és lelkesítő érzés hatott át, midőn láttuk azt a sok buzgó lelket, kiket mind ama felsőbb hatalom vezérelt utaikon. Bizonyos meg-

szentelődés és ennek érzetében a további munkára oly új és erős elhatározás fogott el mindnyájunkat, a milyenre ezt megelőzőleg még nemis gondolhattunk volna. Reméljük, hogy hasonló áthatottság fog erőt venni azokon is, akik ezt a könyvet olvassák.

Némi tájékozással szolgálunk először a gyülelésről, azután erről a könyvről.

A genfi gyűlés előkészítésében főképpen négy férfinak volt nagy szerepe. Első helyen említjük meg *Montet* egyetemi tanárt, a genfi theologiai fakultás dékánját. Az amsterdami gyűlés őt választotta volt az intéző bizottság elnökévé, s ő fér ias kitartással, szakadatlan munkával, gyönyörűen megoldotta föladatát. Az előkészület számtalan aprólékosságairól nem is szólunk, de a gyűlés idején házi gazdai minőségében éreztetett előzékeny szívélyessége és mindenre kiterjedő gondja, meglepő és lekötelező volt. Francia udvarias-sággal és tudóshoz illő pedantériával végzett mindent.

Wendte Charles főtitkár, a konferenciának örökösen sercegő tollát tartja kezében. Született német és honosított amerikai. Ennyi jellemzésből mindenki megítélheti, hogy *Wendte* messzemenő találékonysággal és szívós kitartással nemcsak gondolt, hanem akart is, tett is sokat és nagyot. Californiától Japánig a három nagy világrészben mindenütt adott és szerzett tájékozást a vallásos

dolgok iránti érdeklődésről. Ő volt a főtitkár kezdet óta, őt választottuk meg jövőre is.

Bowie Copeland az angol unitárius társulat munkás titkára igazi szervező és intéző tehetség. Őt sehol sem lehet nélkülözni ahol új utat kell törni s erős kézzel kell munkához látni. Ott volt az alapításnál Bostonban, rendezte a londonit s jó részt a többit is.

Carpenter Estlin J. oly tudományos ember, kinek irodalmi ismereteit nagyon kevés tanár éri föl. Ő a könyvek és folyóiratok útján oly nagy mértékben van tájékozva minden vallástudományi mozgalomról, ahogy nagyon kevés ember. Németországban évekig tanult, a holland nyelvből hatalmas köteteket fordított angolra, Franciaországgal összeköttetésben áll a *Revillek Bonet-Maurek* és mások útján; Amerikában sok előadást tartott, Magyarországon a tanítványai száma egy kis gárda. Keleten utazott s a keleti népek vallásai földterítésében végezett nagyszerű munkásságáért doktori kitüntetésben részesült. Ez a négy férfi vezet egy nagy serget, amelynek tagjai nemcsak az intézőbizottság tagjai: *Dr. Oort* elnök (Leiden), *Wendte C.* (Boston), *Dr. Boros Gy.* (Kolozsvár), *Bowie C. W.* (London), *Dr. Carpenter* (Oxford), *Dr. Eerdmans* (Leiden), *Hugenholtz* (Amsterdam), *Dr. Montet* (Genf), *Dr. Pfleiderer* (Berlin), *Dr. Reville J.* (Páris), *Schoenholzer* (Zürich) hanem kívülök Californiától elindulva Európán és Ázsián keresztül

Japánig, sok helyen, sok nagyon kiváló férfi és nő, egyházi és világi ember.

A genfi kongressusnak mintegy 650 tagja volt a következő országokból: Angliából (233), Ausztriából (1), Belgiumból (9), Amerikai Egyesült Államok (36), Franciaországból (76), Indiából (2), Japánból (1), Magyarországból (13), Marokkoból (1), Oroszországból (1), Olaszországból (4), Sweizből (140).

A gyűlésen jelenlevőknek majdnem felerésze nő volt, akik meglepő kitartással vettek részt a hosszú gyűléseken (aug. 28., 29., 30., 31-én) Magyarországról 12-en voltunk jelen: Dr. Boros György és két családtag, Józan Miklós esperes, Fangh Erzsébeth mint a Dávid Ferenc Egylet képviselője, Schuller József és két családtag Budapestről, Zsakó István és testvére, Pákey Edit és Wollanka asszony.

A konferencia gyűlésein legföltűnőbb volt két reverendás pap. Mindenki tudta, hogy a róm. kath. egyházhoz tartoznak, s tehát erősen nagy merészség volt tőlük egy ilyen gyűlésen való megjelenés, ahol még a nem keresztények is teljes szólásszabadságot élveznek. A konferencia vezetői tudták, hogy e két papnak követői is vannak jelen, s azt is, hogy a reformált katolikusok csoportjához tartoznak, vagyis nem léptek ki s nem is szándékoznak kilépni, hanem belől akarják reformálni az egyházat.

Nem közönséges érdeklődéssel fogadtuk a pápa birodalmából, Olaszországból jött követet. André florenci tanár nagy őszinteséggel számolt be az olasz protestantizmus nehéz küzdelmeiről, csekély sikeréről és föladatairól. Ebből legalább is annyit látni lehet, hogy Olaszországban várják az új evangelium apostolait. (172—181. l.)

Mi személyes tapasztalatból azt mondhatjuk, hogy ebben az országban könnyen megtörténhetik, hogy a katonaság lesz a népvallás reformátora, mert a katonaság kivonta magát az egyház főnhatósága alól. Tisztjeik között sok művelt ember van, akik nemcsak katonai, hanem polgári és hazafias föladataikkal is tisztában vannak.

A kongresszus hivatalos megnyitását megelőzte az angol tagok vasárnapi istentisztelete a Maccabeusok templomában aug. 27-én délután. Wood angol lelkész tartott beszédet, amely (185—192. l.) sok buzdítást lehel azok lelkébe, akik kicsiny számban kénytelenek harcolni a szent ügy mellett.

Aug. 28-án tartotta gyűlését az intézőbizottság Montet elnök házánál. Este 8 órakor a Szent Péterről nevezett protestáns székesegyházban volt az első istentisztelet az egész kongresszus előtt. Nem közönséges érzelmek járták át keblünket, midőn meggondoltuk, hogy a nagy Kálvin szószéke előtt ülünk, s a szószék alatt ereklýképen azt a széket őrzik, amelyen ő ült *Roberty* párisi

lelkész, egy rendkívül megnyerő arcu kis ember lép a szószékre, ajkáról a francia szellem, finom és nyugodt szónoklásban tárul a nagy hallgatóság elébe. Érzik a szavaiból, hogy hazájában nagy harc foly a vallás régi tekintélye ellen s az igaz vallásosság mellett. (48—65.)

A templomból ismerkedő estélyre gyűlt egybe a nagy sereg. Oly szorongás volt a különben tágas termekben, hogy az üdvözetet mondó szónokok az emelvényen is székre állva tudtak kiemelkedni az áradatból. A magyarok üdvözetét Józan Miklós esperes tolmácsolta.

Az egyházi szónokok között *Savage* Minot Amerikában a legnagyobb bámulás és tisztelet központja. Nagy áhitattal fogadta a hatalmas gyülekezet. Felséges magaslatok fölött szárnyal (32—47.) a vallás lényegéről elmélkedve. *Savage* a beszédeit mindig szabadon és jobbra rögtönözve adja elő, a neje gyorsírással lejegyzi s átnézés után azonnal kinyomatja. Ez a beszéd is a szószéken nyerte jelen alakját. Az eszime megszületik, a tárgy kerete készül egész héten, vagy még hosszabb időn keresztül s a szószék, a templom és a gyülekezet közös hatása alatt lép a nyilvánosság elébe. Mint olvasmány is rendkívül nagy közönség kezében forog, mert világos, tiszta, tartalmas és mégsem nehézkes.

Az utolsó napi beszéd *Wagner* Ch. párizsi lelkészé (17—31.) Könyvünkben első helyre ke-

rült. Ebben nagyon sok költői szépség és hiterő van. Keresi az Istent, az atyát, s megtalálja az embert és fölismeri a Jézus nagy jelentőségét. Elragadtatásában átcsap abba a bölcsekedő misticismusba, amelyet a negyedik evangéliumból tanult, de csak azért, hogy a Jézusban megmutassa a nagy embert, s azután minden emberben észrevétesse az Atya képét, de egyszersmind megmutassa, hogy mennyire elhomályosíthatja, vagy fölmagasztosíthatja azt az ember. Ez a beszéd az önbizalomnak hatalmas serkentője.

A Loyson értekezése sokat meg fog lepni, mert nyíltan azt vallja, hogy ő trinitarius — tehát a szentháromság híve. Két tényt igazol egy ilyen beszéd. Egyiket azt, hogy a szentháromság vallói is lehetnek az igazi liberalismusnak hívei, mert nem ragaszkodnak ahhoz a régi axiomához, hogy csak a háromságtan üdvözítheti az embert. Ő köszönettel veszi, hogy meghívták és szólásra kérték a nem háromsághívő keresztények és a nem keresztény egységhevők társaságában. A másikat azt, hogy a háromságot eszmei tartalommal látja el s távolról sem ragaszkodik ahhoz, hogy az istenség eszméje csak a háromságtan dogmai formulájával fogadható el. Az ilyen nyilatkozatok hasonlítanak a hegy ormáról a völgybe sütő naphoz. Sugarai még sok olyan elemet találnak utjokban, amelyekben megtörnek, de ki mondja, hogy nem fognak idővel fennebb emelkedni?

A *Bourrier* baszédén érzik a Franciaországban az egyház és állam között folyamatban levő nagy harc hatása (93—102.) *dr. Carpentert* (103—110.) a tájékozott szakembert látjuk az angol hit-tudományi irodalom mezején. Érdekes a *Rey* lel-kész kísérlete (111—123.) mert részben olyasmit óhajt a mí ellen a kongressus törekszik: a kö-töttséget,

A következők tájékozásul szolgálnak a vi-lágban folyó vallásos szabadelvű mozgalmak fe-lől. A Magyarországról szóló érdekelni fogja e könyv olvasóit patriotizmusból is. A felolvasó szívesen vesz minden észre-vételt s ha talán téve-sen fogott volna föl valamit, a tájékozást.

Olvasóink ne sajnálják a fáradságot ezektől a cikkektől, mert rendkívül érdekes nyomait fog-ják találni mindenikben annak az erős lelki harcnak, amely nem engedi pihenni az embereket, s amely mindig haladást, újabb, nagyobb és teljesebb vi-lágosságot követel. Utalunk a tartalomra.

Végül a fordításról, vagyis a fordítókról kell egy pár szót följegyeznünk. A fordítók névsora elég hű képe a Genfben folyt munkának. Az egy-házi és világi férfiak között szép számmal szere-pelnek a nők. Örömünkre szolgál s mély köszö-nettel emeljük ki, hogy minden felekezeti külön-b-ség nélkül részt vettek a fordítás munkájában. Öröndetes lépés ez abban az irányban, amelyben haladva az emberiség egyszer, majd s talán nem

is olyan sok idő múlva eljut a vallásbéke mezejére, ahol majdan kezét fogva, egyesített erővel s közös akarattal fogjuk munkálni az istenországot, vagyis az emberi lélek boldogságát.

Jézus azt mondta, gyümölcséről ismeritek meg a fát.

A könyvet tartalmáról.

Mielőtt ezt a könyvet útjára bocsátnók, még helyet kérünk két rövid értesítésnek.

Az orosz-japán békekötés híre a genfi konferenciát gyűlésben találta a genfi egyetem aulájában. A konferencia azonnal elfogadta az elnökség indítványát, s üdvözlő táviratot küldött az Amerikai Egyesült Államok elnökének Roseveltnek, s kifejezte háláját a közbenjáró nagy munkájáért; örömét fejezte ki a cárnak és a mikádónak.

A gyűlés harmadik napján az egész nagyközönség elzarándokolt a Servet emlékkövéhez. Mély áhitattal borult le a XVI-ik évszáz magy szelleme előtt. Tagart Lucia urnő (London) Barrows Sámuel (Boston) és Montet elnök gyönyörű beszédek kíséretében koszorút helyeztek az emlékre.

Köszönettel és hálás érzelemmel gondolunk vissza Genf városára, egyetemére és a protestáns egyházra, hogy nemcsak helyiségeiket bocsátották a kongresszus rendelkezésére, hanem az összes tagokat elhalmozták mértékfölötti vendégszeretettel és előzékenységgel. Mindazok, akik jelen voltak,

a fáradságot és áldozatot bőven megjutalmazva találták s nemcsak kedves emlékekkel tértek haza, hanem megújult lélekkel és azzal az elhatározással, hogy a Jézus egyszerű és tiszta evangéliumát hirdetni kell alkalmas és alkalmatlan időben, mert az emberiség üdve abban megtalálható.

A Dr. Jean Rèville rendkívül érdekes felolvasása azért maradt a könyv végére, mivel a felkért fordító nem készíthette el. Ugyanez az ok szolgál magyarázatául annak is, hogy a könyv később jelent meg, mint a hogy tervezve volt. A Dr. Pfeleiderer tudományos fejtegetése nem jelent meg egész terjedelmében. Az itt közölt részletet az *Inquirer* című londoni lapból vettük át.

Dr. Boros György.

Üdvözlő beszéd.

Mondotta Chantre genfi egyetemi tanár, a conferencia
tiszt. elnöke.

Koromnak köszönhetem, a mi bizony sok tekintetben nem irigylendő, hogy ma az a szerencse ér, hogy az unitárius és más szabadelvű vallásos gondolkozók és munkálkodók nagy gyűlését üdvözölhetem.

Az unitáriusok otthon kellene hogy érezzék magokat Genfben. Az unitarismus már a reformáció legelejétől kezdve ellentétbe helyezte magát a mi nagy reformátorunk trinitárius theológiájával. Calvin rövidesen végzett a dologban, mert képviselőit szétkergette a szélrózsa minden irányában. A tekintély uralma, mit Calvin alapított meg, másfélszáz évnél tovább tartott, de midőn Turretini Alfonz Jakab a kalvini confessio jármát szétörte, a genfi reformált egyház az arminianismus irányában kezdett haladni, az után az unitarismus felé. A 18-ik száz második felétől kezdve a genfi papok nagy többsége unitárius volt.

Szerencsétlenségünkre a XIX. száz elején megkezdődött ébredés, a melynek sok tekintetben

jó hatása volt, egy hajóba jutott a dogmai reactio-val, a melynek az volt a célja, hogy a XVI-ik száz tanait újból érvényre juttassa. Mindamellett is az unitárizmust nem tudták kitörölni egyházunkban. Azok a theologusok, a kik félig-meddig orthodox vagy evangelikus nézetet vallanak, nem trinitáriusok s nagyon ritkán vagy egyáltalában nem is tesznek említést arról a tanról, a melyet megelőzőleg lényegesnek és alapvetőnek tartottak.

De uraim, kérdem, hogy hát az unitárizmus ma és ebben a gyűlésben csak úgy szerepel-e, mint egy régi hitczikk ellentéte? Nem, ma a látóhatára mérhetlenül szélesebb; ma szabad és független theológiát, vagyis olyan módszert értünk alatta, a mely teljesen különbözik attól, a mely minden orthodoxiának alapja. A tekintélynek tartott hittételeket figyelmen kívül hagyja, de lelkesen üdvözli a szellem, a lélek vallását és következőleg azt kívánja, hogy az egyházat a gondolat-szabadságra és a személyes, élő és ható hitre építsék föl.

Mi szabadgondolkozók is, keresztények is vagyunk. Szabadgondolkozók! . . . Ezt a kifejezést a legkisebb habozás nélkül használnám, ha nem tudnám, hogy a köznapi gyakorlat különös jelentéssel ruházta föl. Igenis, mi azt hirdetjük, hogy az igazság keresése minden téren, a kritikában, a történelemben, éppen mint a természettudományokban vagy a philosophiában, az egyházban s a polgári társadalomban is legyen szabad, hogy senki se

kivánhasson egyebet az igazság keresőtől, tudományos becsületességnél s a vizsgálódás szabályaihoz való szoros ragaszkodásnál. A mely vallásos ember fél a tudománytól s azt félre löki, halálos ítéletet mond saját hitére. Mi minden utógondolat nélkül szívesen üdvözljük a tudomány vívmányait az emberi vizsgálódás bármelyik birodalmában is. A mi hitünk állandóan kész azoknak befogadására, s következőleg arra is, hogy módosítsa formuláit, kifejezéseit, mert arról vagyunk meggyőződve, hogy a tudomány csak azért veszi el a hit gyöngyeit, hogy szebben kicsíszolva és értékesebbé téve adja vissza. Ez az oka annak, hogy mi az igazság oltárán fölláldozzuk egyházi dogmánkat és egyszerűen csak arra kérünk másokat, hogy hasonlóképpen cselekedjenek más dogmákkal, a melyek sem az egyház bélyegét, sem a vallását nem viselik magukon. Legyen hát első az igazság.

De mi nem szándékozunk sötét lámpásba zárni azt a világosságot, amelyet magunk hasznára szereztünk, sem nem szándékozunk azzal csak egy-két hozzánk tartozó utját világosítani meg. Éppen ellenkezőleg, mi arra törekszünk, hogy legyen az világossága minden embernek, mert az igazság elhomályosítása az emberi lélek veleszületett joga ellen való véttség. „Oh Isten“ — így imádkozott egy modern theologus — „add, hogy megtalálhassam az igazságot, hogy én világossága lehessen mindenütt mindenkinek. Add, hogy mindig őszinte

legyek, hogy a megismert igazságról bizonyóságot tegyek nyíltan és őszintén“.

Ugy van, a mi célunk az, hogy az őszinteség képviselői lehessünk; a mi hivatalos kötelességünk az én nézetem szerint az, hogy ezen képviselői minőségünkben maradjunk az egyházban, mert ebben a huszadik százban az egyház csakis ilyen módon lehet az igazságnak alapja és oszlopa.

Elmult már az az idő, amikor az volt a föladat, hogy mindenki egy és ugyanazon dolgot hirdessen, amikor a hittanokat azért szerkesztették oly művészi gondnal, hogy elfedezzék velök az ellentéteket, melyek fennállottak, elmult az ideje annak, hogy az emberek a régi hittételeket újra meg újra elmondják anélkül, hogy hinnének bennük. Én azt mondom, hogy mindezeknek az ideje elmult. Ma mindenki csak olyan mértékben lehet hű munkása az isten országának, amilyen mértékkel neki méretett, ha ott, ahol van, úgy, amint van, teljes őszinteséggel végezi a rá váró kötelességet. Mi, szabadkondolkozók, mi őszinte emberek vagyunk, de ugyanakkor a szó igaz értelme szerint vallásosak és keresztények is. Amint Vinét helyesen mondotta, a vallás igazi lényege kívül van a dogmán s már itt az ideje, hogy ezt az elvet tisztázzuk, hogy levonjuk belőle a következtetéseket, hogy nyíltan hirdessük, hogy az embert nem azok a hittételek teszik vallásossá, amelyeket vall, hanem az az életirányzat, amely felé öntudatát és életét

vezeti. A vallásos lélek olyan lélek, amely állandóan a felé az eszmény felé fordul, amely nem hiu álom, sem nem gyökér nélküli virág, hanem az emberben levő felsőbbrendű törvény, amely irányítja sorsát s amely egyszersmind a világegyetem uralkodó rendje is, az az energia, amely egykor diadalmaskodni fog minden ellenféllel szemben, az az akarát, amely vezeti a világot az ő végső célja felé, amaz eszmény felé, amelyet egy szóval Istennek nevezünk.

Lényegében véve ez a mi vallásunk. Ennek az alapja olyan szilárd épen, amilyen a gondolkozás jogai iránt való tisztelete.

Én azt mondom, hogy ez a mi hitünk. Ez a hit a názáreti Jézus szavaiból, gondolataiból és szelleméből táplálkozik. Mi őt abban a szellemi nagyságban és méltóságban látjuk, amelyet személyéről a kereszténység első száz évében megörökitettek s mely az egyház dogmájától független. Mi benne a vallást fölemelve látjuk az erkölcs magaslatára, az erkölcsöt a vallás magaslatára. Mi ezt a misticismust egészségesnek és egyszerűnek találjuk, olyannak, mely a lelket megnyugtatja s egyszersmind fölvilágosítja, lelkesíti az egyéni és társadalmi működés minden irányában. Egy szóval mi benne megtaláljuk az élet titkát és örömet teszünk vallást föle az emberek előtt.

Sokan vannak kartársaink között, a kiket ugyanaz a vágy lelkesít az eszmény után, amely

minket, akik erősen szeretnék ezt a világban is megvalósítani, de mégsem vallják magukénak az ő nevét. Mindamellett is mi testvéri jobbunkat nyújtjuk nekik, mert mi nem a vélemények egységét, hanem a szellem egységét keressük.

A vélemény egysége is be fog következni a maga idejében, ha természetes őszinteség hatja át érzéseinket, ha kitartással és bátorsággal küzdünk az igazságért. Bekövetkezik majd mint az egyéni hitnézetek azon végső eredménye, melyet a tudomány és tapasztalat alapján el fogunk érni.

Vajha ezen kongresszus a mi elveinket tisztább világításba juttatná s egyik felől az előítéletet, másik felől a félreértéseket elenyésztetné. Azután bármi is legyen az emberek ítélete, mi őrizzük meg lelkünk nyugalalmát, csak arra törekedvén, hogy legjobb tehetségünk szerint igyekeztünk arra, hogy azt a világot, melylyel sorsunk össze van fűzve, boldogabbá és tisztábbá tegyük. Találjunk megnyugvást abban, hogy mi a nekünk adatott magvakat elhintettük a vizekre abban a remény-ségben, hogy a hullámok egyikét-másikát elviszik olyan partokra, ahol csirát fakasztanak, virágot növelnek és gyümölcsöt teremnek azon a napon, melyet Isten kijelölt számukra.

Kedves barátaim! kongresszusi tagok, fogadják legmélyebb üdvözetemet!

Megnyitó beszéd.

Tartotta Montet tanár, a congressus elnöke, a genfi egyetemen a theologiai fakultás dékánja.

Hölgyeim és Uraim!

1900. évi május 25-én Bostonban, a szabad-
elvű protestantismus észak-amerikai központján,
az amerikai unitárius társulat kezdeményezésére,
szerveztetett volt egy nemzetközi tanács azzal a
szándékkal, hogy vonja közeli érintkezésbe egy-
mással a szabadelvű keresztényeket és az összes
szabad vallásos gondolkozókat.

A tanács alapszabályaiban ez van mondva:
„Ennek a tanácsnak feladata lesz, hogy érintke-
zésbe lépjenek azokkal, akik bármely országban arra
törekednek, hogy a tiszta vallást és tökéletes sza-
badságot egyesítsék s hogy egymás között a ba-
rátságot és a kölcsönös munkásságot elősegítsék“.

Ez a tanács, a kimondott elv alapján, első
gyűlését a következő évben tartotta meg Londonban.
Az első gyűlés kiváló alkalmat szolgáltatott arra,
hogy fölfedezzék egymást mindazok, akik a világon
bárhol is részt vesznek a szabadelvű vallásos moz-
galmakban.

A szabadelvű keresztények rájöttek, hogy mindenütt vannak elvtársaik s hogy társulataikban minden országban ugyanazt a szabadelvű hitet vallják, ugyanaz a szellem lelkesíti, ugyanazt a vallást gyakorolják.

Ezen a gyűlésen számot adtak erejükről, arról az erőről, amelyet egy eszme hatalma növelt, amely a szabadelvű és evangéliumi kereszténység elvéből fakad.

A második nemzeti kongresszust 1903-ban, Amsterdamban tartották. Ezt a gyűlést a tiszta liberális keresztény szellem jellemezte minden vonásában és vallásos befolyása érezhető most is. Az a szabadelvű vallásos eszme, a mely oly komolyan nyilatkozott meg Londonban 1901-ben, az amsterdami kongresszuson — ha szabad hasonlattal élnem — mélyebb gyökeret vert és még szilárdabb talajba fogankozott.

A genfi kongresszus előtt is ugyanaz a cél lebeg; ez is erősíteni és mélyíteni fogja ugyanazon vallásos szellem felől való ismereteinket. De reméljük, még többet is tesz. Reméljük, hogy ez elő fogja segíteni a szabadelvű vallásos testvériség megerősödését, gyakorlati kifejlődését és hasznos szolgáltatokra fogja irányítani.

Ez a kongresszus meg fogja erősíteni a vallásos dolgokban a gondolat szabadságát.

Az életre irányuló, az élettel érintkezésben levő és széleskörű kereszténység szükségességét

mindinkább érezzük. Ennek bizonyságául szolgál az a tény, hogy genfi konferenciánknak egyik előadója alkalmasnak gondolta ezt a gyűlést arra, hogy indítványozza, hogy a szabadelvű vallásos kereszténység lényegéről adjunk ki egy nyilatkozatot. Nemcsak Európában és Amerikában, hanem e két földrész határain kívül is erősen nyilvánul sokak lelkében egy tiszta és őszinte hit iránti vágy.

Ezek a lelkek valóban vallásosak, akik nem tudnak eillenir az Istenben való hit nélkül. Ők meg vannak győződve arról, hogy az Isten követei Mózesről Jézusig s Jézustól az újabb kor hitvallóiig nemcsak a legnagyobb jóltevői voltak a társadalomnak, hanem az emberiség haladásának igazi előmozdítói. Ezekben a lelkekben a vallás szükségének érzete — amely oly mély, oly őszine, amely ellenállhatlanul követeli a kielégítést — legszorosabb kapcsolatban áll a szabadságért való vágygyal. Valódi kereszténységről nem is lehet álmodni a tökéletes szabadság szelleme nélkül.

A dogmai formulákat, melyeket a hit kifejezésére némelyek oly szükségeseknek tartanak, ők csak másodrangú és viszonylagos fontosságúnak tekintik. Ellenben a vallásszabadságot nélkülözhetlennek tartják. Ugyanennél az oknál fogva a kereszténységnek bármelyik formáját, amely az egyházi és dogmai zsarnokságtól nem tudná megszabadítani magát, hiányosnak és tökéletlennek tartanak. Szerintök a vallás világában csak két út

van, a széles út, a liberális kereszténység széles útja, és a keskeny út, amely körül van sáncolva és láncolva a mult hagyományaival, kredóival és egyházi rendeleteivel. Ők azonban egész nyíltan elhatározták, hogy melyik utat fogják választani, mert határozott szándékuk, hogy a liberális evangéliumi kereszténység ügyét védelmükbe veszik s a szabadelvű vallásos eszméket hirdetni fogják.

A mi liberálismusunk a vallás terén nem ismer kikötéseket. A mi nemzetközi tanácsunk határozatai a vallásos vizsgálódás lehető legszélesebb térein mozognak, de a vallás birodalmából nem lépnek ki. Attól, aki ezen gyűléseknek tagja akar lenni, sem azt nem kívánjuk, hogy valamely dogmai tételt elfogadjon, sem azt nem, hogy valamely egyháznak tagja legyen.

Engedjék meg, hogy miután itt Genfben, ebben a francia nyelvű országban vagyunk, hadd igazolhassam fennebbi tételemet, két kiváló jeles példával. Példáimat nem fogom a ma élő emberek közül választani sem e gyűlés tagjai közül, amely pedig kitűnő példákkal bővülkedik. Az elhunytak, a mi mélyen fájlalt halottaink közül választom.

Nekem úgy tetszik, hogy két vallásos gondolkozó, akik egyenlő lelki tehetségekkel voltak megáldva, de akik ellenkező irányt követtek, akiknek vallásos jellemük és értelmi tehetségük lényegesen eltért egymástól, itt ezen a helyen, ebben a teremben, ezen az egyetemen, ahol egykor tani-

tottak és szólottak, jelen vannak szellemükkel s mintha irányitnák nyilatkozatainkat

Az első Bouvier Auguste, a második Sabatier Auguste. Ez a két theologus egy időben s nem is olyan régen, vezetője és sugalmazója volt a vallásos szabad gondolkozásnak a francia nyelvű országokban. Két különböző irány képviselői voltak, de abban megegyeztek, hogy ugyanazt a tudományos módszert követték s ugyanabban a tágas körű keresztény szellemben, a Jézus vallása szellemében éltek és működtek.

Bouvieret, ki a genfi reformált egyház tagja volt, mély vallásos szellem hatotta át s theologiai nézeteibe „Az isteni életről“ irt művében kiválóan vallásos érzelmeit igyekezett belelehelni. És mi volt Bouvier fogalma az istenes életről? Némelykor a mindent átható Istent értette alatta, máskor az Isteninek az emberben és a világegyetemben való megnyilatkozását. Szerinte: „Az isteni élet mindenütt jelen levő, amely mindent áthat s amelyet minden áthat. Világ kezdete óta és valameddig e világ tartani fog, az Isten érvényesítette és érvényesíteni is fogja befolyását“. Ez azt jelenti, hogy Bouvier szerint a világban egy állandó szellem van folyamatban, hogy az Isten áthatja az embert is s a világot is.

Ez egy kiválóan szabadelvű felfogás. Ebből az alaptételből egészen természetyszerűen származik az a meggyőződés, hogy az összes vallások s

különösen a monoteista vallások szoros kapcsolatban vannak, hogy a vallásos testvériség művelése minden embernek egyaránt kötelessége.

Ennek a kötelességnek akartunk mi eleget tenni hölgyeim és uraim, a magunk korlátolt mértéke szerint, midőn meghívtuk ide önöket, a keresztény unitarizmus és a liberális kereszténység híveit s önöket, szabad gondolkozókat s minden természeti hitnézetek képviselőit.

Sabatier, aki a mi nemzeti egyházunknak és fakultásunknak lelkes és őszinte támogatója volt, aki közkívánatra sokszor tartott felolvasásokat Genfben, szintén mély vallású és szabad gondolkozású volt. Bouvier, a genfi theologus, az isteni élet eszméibe foglalt bele minden vallásos gondolatot. Sabatier, a párisi fakultás dékánja az üdvösség gondolatába foglalt bele minden mást, mert szerinte ez volt az összege Krisztus egész vallásának.

„Én átolvastam újra meg újra az evangéliumokat s sem a János evangéliumában, sem a synoptikusoknál sehol sem találtam, hogy Jézus az elméleti tanítás híve lett volna. Ő mindig az életért, az erkölcsös cselekedetért szólott és tett. Ő sohasem gondolt arra, hogy bölcs vagy tudós doktornak tartsák, hanem csak a lelkek orvosának. Én nem tudnám megmondani, mely új tudományt vagy új hitet akart elterjeszteni a földön. Amit ő akart, az Isten országa titkainak a kihirdetését,

megértette a tudatlan, a szegény; ahoz nem kellett sem mélyen gondolkozó elme, sem nagy bölcsesség. Ő új életet hozott, azt igyekezett kö-zölni az emberekkel. Az övé a gyógyítás munkája volt; ő azt tűzte feladatul maga elébe, hogy az egész emberi lényt tökéletesen egészséges állapotba juttassa. Szerinte a tanítás is csak egy neme a gyógyításnak. Ilyen értetemben nyilatkozik munká-járól azoknak, akiket Keresztelő János első fel-lépésekor hozzáküldött volt Názáretbe. Az ember fia azért jött, hogy fölkeresse az elveszettet, meg-gyógyítsa a beteget, jó hirt mondjon a szegény-nek; életét mintegy váltságul adja azokért, akik a bűn szolgálai minden cselekedetükben.“

Tehát Jézus sem nem törvénytudó, sem nem dogmatikus; ő orvos, ő megváltó. Ebből látszik, milyen nagy gondolkozó volt Sabatier, ez a ki-váló keresztény ember. Szerinte a gyakorlati vallás alapja és épülete egyenesen a Jézus személyére nehezedik. A gyakorlati vallás alatt azt az igaz vallást érti, amely a hittanok, vagy dogmák kor-látaiktól egészen szabad.

Mi is a gondolatnak ugyanilyen szabadságát kívánjuk. Mi is azt a szabad, azt az élő hitet valljuk. A mi nemzetközi kongresszusunk nyugvó-pontja az a vallás, amely nemcsak a keresztény egyházat (protestans és katolikus), hanem a zsidó és a hindu-theista liberális vallásos gondolkozók hiveit is össze gyűjtötte e helyre.

Meghívónkra a legelső feleletet barátainktól, a „Brahmo-Somaj“ hiveitől kaptuk. Ők jelen voltak a londoni, amsterdami gyűlésen s jelen vannak ma is. Ők — ha szabad így szólnunk — már régi ismerőseink.

A szélesebb alapon mozgó és haladó katolicizmus és Judaizmus képviselői is legyenek szívesen üdvözölve. Üdvözlöm önöket kedves testvéreim, akik velünk munkálkodnak és velünk gondolkoznak a vallásos gondolat és gyakorlat mezején, ahol a mennyei atya szemei előtt együtt nő és fejlődik minden vallás. Nyilvánvaló, hogy helyet foglalhatnak mellettünk és közöttünk, önöket is az hevíti, ami minket.

Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mi itt a vallásoknak egy kis parlamentje volnánk. Minden monothoista hitnek van itt képviselője, de nem minden vallásnak. Az Islam elküldötte liberális vallása képviselőjét és ő méltán foglalhat itt helyet. Midőn 1698-ban Maracci, a keleti tudós kiadta volt a Koranról irt híres bírálatát, a mely úgyszólva kiinduló pontja volt a mohamedanizmusnak a kereszténységbe való beillesztésének, a protestantizmust támadta volt meg az izlamizmus címe alatt az istenanyja rendének egyik tagja. Az a szűk látású és uralomhoz szokott katolikus a bírálatában szándékosan elegyítette össze a protestantizmust és mohamedanizmust s ezzel hívta fel Hollandiában és másutt a protestánsok figyelmét, hogy

megmutassák, hogy a mohamedán unitarizmus és a keresztény unitarizmus nem is állanak olyan messze egymástól, amint azt első tekintetre gondolni lehetne.

Mi nem vagyunk a vallások parlamentje, amint mondtam, de igenis vagyunk a liberálizmus parlamentje vallásos dolgokban s meg vagyok győződve, hogy ennek a gyűlésnek meg lesz az az eredménye, hogy a liberális vallásos eszme mélyebbre fogja bocsájtani gyökereit.

Mi az egyházak között erősebb és bensőbb szövetséget fogunk létrehozni. Mi keresni fogjuk a módot és eszközt, nemcsak arra, hogy elveinket terjesszük, hogy a vallásos szabadelvű fogalmakat ismertté tegyük, hanem arra is, hogy létesítsünk szövetséget mindazon vallásos emberek között, akik velünk rokonszenveznek. A titkárunk, Wendte úr majd elé fogja terjeszteni azt a tervet, mely szerint egy alapot akarunk teremteni, hogy Európában legyen miből fentartanunk egy állandó központi irodát s kiadnunk egy nemzetközi folyóiratot.

Az önök bölcs belátására lesz bízva, hogy határozzanak e kérdés fölött úgy, amint azt eszméink és terveink megkívánják.

Uraim és hölgyeim! Rendkívüli öröm dagasztja keblemet, nemcsak, hanem Isten iránti hálára hangolja szívemet, midőn erre a gyülekezetre tekintek, amelyben oly sok kiváló férfiú, kik különböző egyházakhoz, sőt különböző vallások-

hoz tartoznak, kiknek mindenikének megvan önálló theologiai véleménye, hite és meggyőződése, mindnyájan egyesültek ugyanazon vallásos eszme hatása alatt, a mi mennyei Atyánk tiszteletére.

Csak azt sajnálom, hogy több tag elmaradt a körülmények kényszerítő hatása miatt. Ezek közül megemlítem Harnack tanárt Berlinből; Fremantle esperes urat Riponból; Eliot Sámuel urat Bostonból; Idlaaert esperest, de Schickler bárót Párisból, akik mindketten lelkes hivei Franciaországban ügyünknek. Bonet-Maury tanárt Párisból; Sabatier Pált Párisból; Camblit Gal esperesét s a liberális vallás ügybuzgó apostolát, Brüsseltől Bost pásztort.

Uraim és hölgyeim, mielőtt e kongresszust megnyitottnak nyilvánítanám, komoly vallomást teszek arról, hogy mi hívők vagyunk.

Mi azért védelmezzük a vallást, azért dolgoztunk oly lelkesedéssel és kitartással e kongresszus érdekében, mivel erős hitünk van a vallás ügyének igazságában. Eddigi munkánkat is azért koronázta siker, mert mi hívő emberek vagyunk.

Uraim, mi továbbra is örömmel és lelkesedéssel fogunk dolgozni, mivel őszintén vehetjük ajakunkra az apostol szavát: „Én hiszek, ezért szólottam“.

Most már kijelentem, hogy a harmadik nemzetközi kongresszusa a liberális és haladó keresztényeknek, ezennel meg van nyitva.

Mutasd meg nekünk az Atyát!

(Egyházi beszéd Wagner párizsi lelkesztől.)

Alapige: »És Filep mondta Jézusnak:
Uram, mutasd meg nekünk az
Atyát! — Monda neki Jézus:
Ennyi időtől fogva vagyok ve-
letek, mégis nem esmértek-é
engemet? Filep, aki engemet
lát, látja az Atyát!«

János ev. XIV.

I.

Oh! egyedül igaz, örök Istén, szentelj meg bennünket a te lelked által. Ámen.

Testvéreim az Urban! Alapigénkben Jézusunk egyik tanítványa beszél a mesterrel. Gyerme kies bizalommal közeledik hozzá s arra kéri, hogy mutassa meg neki az Atyát.

Úgy a kérdés, mint a felelet, egyaránt érdekel bennünket is. Érdeemes leendő tehát mind a kettővel bővebben foglalkoznunk.

Amikor Filep ezt mondja: „Mutasd meg nekünk az Atyát“ — tulajdonképpen a hívő lélek összes vágyainak ad kifejezést.

Jól választotta meg könyve címét egy nagy német író* is, mikor ezt írta rája: „Der Gottsucher“ — azaz „Istenkereső“. És ez a cím legmél-
több is magához az emberhez, az egész emberhez, aki az ő lényének jellemző és kiváló tehetségével szabadon rendelkezik. Mert az igaz ember csak-
ugyan keresi az Istent.

Első sorban is a nagy természethez fordulunk a mi kérdésünkkel: „Mutasd meg nekünk az Atyát!“ S bármennyire tiltakozzanak is ez ellen korunk bölcsesei és nagy elméi, kik Istennek az anyagi világban való keresését tévedésnek tartják, mind-
azáltal kénytelenek vagyunk itt kezdeni; mert ez az egyedül helyes út, amelyre Isten maga vezet rá bennünket. Az ő útmutatása szerint haladunk a végeستől az örökkévaló felé.

Nem hiába mondta Jézus: „Vegyétek eszetekbe a mezei liliomokat, tekintsetek az égi madarakra;“ mert jól tudta, hogy a mező lilioma is az Isten dicsőségét hirdeti. Előtte minden szárnyas újabb meg újabb Noé galambja, mely jó hirt hoz nekünk a mi Atyánktól s fel-fellebbenti a Gondviselés titkai felől az anyagi világ sűrű fátyolát.

Mi is kereshetjük és keressük is a maga módja szerint, Istent a természetben. Szeretni mind-
azt, a mi a környező világban kedvességével avagy csodálatával megejt bennünket: elsőrendű kötelesség; legyen bár egyszer olyan, mint a jóságos

* Rosegger Péter.

anya képe, máskor meg mint valami szörnyeteg. Ámde bármennyire kedves is ránk nézve az, ha földi téreinken az örökkévaló Atya nyomdokaira bukkanunk; és a nyüzsgő-forgó emberi társadalmat elhagyva, bármennyire is leköt bennünket a magaslatok csendes magányában az örök Istenség, mégis meg kell vallanunk, hogy az emberi lélek és a külvilág között kezdettől fogva fennáll és tart ma is az óriási küzdelem. A természet olykor majdnem olyan, mint valami fátyol: alig s alig takarja el előlünk az Atya képét; máskor meg olyan, mint valami sötét fal, melybe szívünk és elménk egyaránt beleütközik. Az emberiség sohasem fog belényugodni abba a sok csapásba, mit az elemek féktelen játéka okoz, irgalom nélkül korai sirba temetve legszebb reményeinket. A természet életéből tehát csak a régi jelszó hangzik felénk: „*Porból lettél és porrá kell lenned*“. A természet meghódol az enyészet előtt: de az embernek nincs joga ahhoz, hogy aláírja halálos ítéletét, lemond, mint a hulló falevelek.

És a mikor mindezeket elgondolom, látom, hogy a természet minden dicsősége mellett se tudja kielégíteni, megnyugtatni a mi lelkünket. És egy szomorú történet jut eszembe.

Vaťahol messze, Bretagneban, este felé egy bárka sűlyedt el s a hullámsirba magával ragadta két jól ismert költő* családját. Csak egyikük élte

* Le Braz és Léon Marillier.

túl a gyászos eseményt. Ez maga Léon Marillier vala, az én jó barátom. De az ő sorsa is csak csendes haldoklás lön. Három nappal a katasztrófa után meglátogattam őt; betegágyán megtörve feküdt a nagy rémülettől. Elfogódva beszélte el nekem, hogy ő maga is órák hosszáig végveszélynek volt kitéve; s menekülését csak annak köszönheti, hogy egy evező-lapátban kapaszkodva, a víz színén tovább tarthatta fenn magát a csillagos égbolt alatt. Lefestette, hogy milyen hatással volt reá a csillagok derengő világa, annak a fenséges éjnek mosolya, mely mesés pompájában ott lebegett a víztükör felett, mitse törődve a nyomorultakkal, kik a homályban életükért viaskodtak. És ha a költő térdre borulhatott a káprázatos csillagvilág előtt, felismerve azoknak sugarain az isteni bélyeget, részemről mégis azt tartom — s ebben a hitben a mai nap is megerősített — hogy az ember és a természet között, még legcsodálatosabb képeiben is, oly nagy az űr, hogy azt soha semmi be nem töltheti. Még a legjobb esetben is, még akkor is, amikor összes bájait kibontja, a természet nem egyéb, mint a Teremtő ruhájának a pereme. Éppen ezért egészen a szivéig kell hatolnunk, hogy hívebben és igazabban megismerhessük.

II.

Nem ismerjük saját sorsunkat. Nem tudhatjuk a világegyetem Urának ránk vonatkozó terveit.

Sorsunk és életünk felett homály lebeg. S ha ebből a bizonytalanságból ki akarunk jutni, nem szabad megelégednünk azzal, amit erdő-mező beszél hoz-zánk. Az a fény sem elegendő, amit erre a kér-désre a csillagok derithetnek. Ha csak távolról is meg akarjuk közelíteni a mennyei Atya képét, szí-neinket nem vehetjük többé csupán a látható világ kebeléről.

Mit is mondott hajdan a próféta a tündöklő egek boltozata előtt megállva? — „*Oh! bárcsak megszakitnád az eget, oh Úram, és leszállnál ide miközénk!*” Ez a kiáltás már újabb irányt jelöl az Isten keresésében.

Senkit se lepjen meg ennek a könyörgésnek gyermekes hangja, mikor világosan arra hívja fel az istenséget, hogy lakozzék miközöttünk. Ez a könyörgés a mi emberi gyöngeségünkhöz van alkalmazva. S egyuttal kifejezést ad annak az örök törvénynek is, hogy az ember csak ilyen úton-módon hatolhat a dolgok mélyére. Csak azt értjük meg és csak az a miénk igazán, ami már egybe-forrt a mi lényünkkel. Emberi arcot ölt magára minden, ami a lélek kohóján keresztül megy. A messze távolban kéklő hegyekhez és az őszi éjszakákon fel-fellobbanó pásztortűzhöz, megannyi emberi érdek fűződik, mihelyt szeretettel tekintünk reájok. Még az Istent magát is sokkal jobban el tudjuk képzelni emberi alakban. Örök igazság volt és marad tehát, hogy *Isten az ő lelke által táplált*

emberi lélekben van legközelebb mihozzánk. Mint emberek, szabadok volnánk. S mégis úgy tapasztaljuk, hogy saját sorsunknak vagyunk rabjai. Tudásunk is korlátolt. S az istenséget csak úgy közelíthetjük meg, illetve csak úgy tudjuk megérteni, ha az a saját képünkre és hasonlatosságunkra átváltozik. Így hát korántsem jelent megalázkodást, leereszkedést az, ha Isten köztünk megjelen. Ez csak emelheti az ő dicsőségét. Mert ő, és egyedül csak ő az, ki előtt az örök világosság birodalmában nincs távol, nincs közel.

Örök igazságot hirdet a Jézus, mikor az Atyát kereső tanítványnak az ismert módon válaszol. Körülbelől ezt mondhatá vala: „Hát a mióta köztetek vagyok, egyebet se tettem. Mindig az Atyát igyekeztem nektek bemutatni. Nézz csak ide, Filep! Isten különös kegyelme folytán, *emberi szemekkel láthatod és olvashatod rajtam a Gondviselés atyai kezének titkos vonásait.* Nézz csak ide! Szemeimből az Atya mosolyog reád; számoltat és megbocsátja a te bűneidet. Szivemből az Atya szeretete árad feléd. Szavaimban ő hiv téged. És kézen fogva vezet, akár csak én magam“.

Ne gondoljátok, kedves testvéreim, hogy amikor Jézus így beszél, akkor talán maga-magát, a saját személyét akarja dicsőíteni és előtérbe tolni. A világért sem. Hiszen ennek a „magam“ szónak kettős értelme van. Az egyik kizárólag egyéni és magában foglalja mindazt, ami az emberi termé-

szetben önző és hamis. Ilyen a versengő lélek, aki csak maga-magának él. Ez pedig ugyancsak alsórendű. Alig magasabb az állati ösztönnél. De van bennünk egy magasabb törvény is, az igazi „én“, mely az emberiség nagy családjához csatol bennünket. Ezt az Istentől nyertük. Ez mibennünk az isteni rész. Ebből kiindulva mondhatá maga Jézus is: „Aki engemet lát, látja az Atyát“. És ő aztán nem is vágyott arra, hogy társai közül, mint egy király, kiemelkedve, rajtok feltétlenül uralkodjék s a magasból lenézzék az ő gyarlóságukat és gyengeségüket. Őt minden érdekli, ami él. Azonosítja magát az egész törekvő emberiséggel a legmeghittebb, szent viszonyban: Jézus és a nép, mint egy testnek tagjai. Benne szépen megférnek egymás mellett a mennyei erők és a földi vágyak; mint a szőlőtőben egyesülnek a gyökerek és a szőlővesszők. Mint a mikor tekintetünk megpihen a tenger szemhatárán, de a távol ködében nem mindig tudjuk megkülönböztetni, hol is kezdődik az ég, hol is végződik a tenger, — így vagyunk a Jézus hatalmas egyéniségével is. Isten és ember ő benne egymásra talál: az Ur meglátogatja az ő népét. Az ő képében közeledett az Isten az emberhez és istenült (nemesbült) az emberiség.

Mennyire különbözik ez az új kijelentés a régitől, amely szerint imádták és tisztelték addig az emberek Istent. Az Istenség kegyetlen és irigy vonásai elsimultak, elenyésztek. S elhomályosult

azoknak az olympi isteneknek a dicsősége is, akik csak az örömnék és mulatozásnak hódoltak szent hegyeiken, míg az ember nyomorultul, árván bolyongott és küzdött a kopár pusztaságon. Az új kijelentésben Jézus a saját lelke tükrében mutatja meg nekünk az Atya képét. S ime, a mi istenünk együtt szenved és küzd mivelünk. Felölti halandó testünket. Sir a sirókkal. Küzd a viaskodókkal. Szánja nyomorunkat és bűnös voltunkat. És hogy a sir, mely ránk borul, ne légyen oly setét, oda is lekisér bennünket. Meghal értünk . . . Így tükröződik vissza a forrás vizeiben is az ég boltozatja!

III.

De bármily mély és tiszta legyen is ez az igazság, testvéreim, mi még itt sem állapodunk meg. Mesterünk példáját követve, lássuk, mit ér ez az igazság a mindennapi életben.

Krisztus maga sem állott meg a gondolatnál. Munkára fel, volt az ő jelszava. Mi sem érünk célt, ha kibontva lelkünk szárnyait, csak elmerengünk a világ végtelenén, vagy legfeljebb beszélünk a szép, jó és igaz örök eszményéről. — Itt tenni is kell már valamit. „Az legyen a mi eledelünk, hogy az Ő akaratját cselehedjük“ . . . s így élvezzük állandóan az örök élet kenyerét és az örök élet italát.

Az isteni kijelentés világában tehát még egy harmadik mezőt is be kell járnunk. És ez ránk

nézve a legfontosabb. Mert itt ismerjük meg az igazsággal járó erkölcsi felelősséget. Amikor Jézus Fileppel szent igénk szavaiban beszélt, egyuttal hozzátette: Ha hisztek én bennem, ti is hasonló nagy dolgokat cselekedhettek, sőt még nagyobbakat is.

Mintha azt mondaná, hogy bizony mi is egyen-egyen hivatva vagyunk arra, hogy megmutassuk másoknak az Atyát!

Mily dicső dolog az, amikor közülünk a legkisebb, a leggyengébb is tőle telhető módon igyekszik megmutatni az Atyát . . . Csak ne volna ennek a képnek oly sötét háttere!

Furcsa isten-teremtése az ember. Két út áll nyitva előtte. Választhat jó és rossz között. Lehet a nap fia. És lehet a sötétség szolgája.

Kérded, mi az oka, hogy a földön oly nagy a bűn s a nyomor. Ki és mi más, mint maguk az emberek, az önön cselekedeteikkel! Vigyázzunk tehát, hogy a mikor reggelenként munkához fogunk, ne legyünk mi is álnokságnak cselekedői és hamis úton járók.

Gyakran megesik, hogy vitába bocsátkozunk, veszekedünk egyik a mással. De vitatkozzunk bár a legszentebb dolgok, a vallás nagy kérdései felől, higgyétek el, csak elhomályosítjuk az Atya képét. Megesik, hogy a testvériség törvénye ellen vétve, kizárjuk és kiátkozzuk egyik a mást, az Atya képét ezzel is elhomályosítjuk. Önzően élvezve az

egészség, a gazdagság és jóság áldásait, azt hisszük, hogy egész világ csak a mi birtokunk, s ügyet se vetünk szenvedő testvéreinkre, akik — míg nekünk királyilag van dolgunk — éheznek, szomorkodnak, tévelyegnek s magukat meggyalázzák, — bizony, bizony, ekkor is elhomályosítjuk magunkon az Atya képét.

Akár hazudnánk, akár képmutatók, aljasok és könnyelműek lennénk: s nem az volna ajkunkon, a mi szivünkben s cselekedeteink megczáfolnák legjobb szándékainkat, újból és újból csak az Atya képét homályosítók el vele.

És ez nem azoknak szól, akik nincsenek itt, vagy nem tartanak velünk. Vegyük lelkünkre mi, kik itt vagyunk, mint hívők, mint Isten szolgái. Ha még mindig oly nagy a lelki sötétség, tagadás, kétség, tudatlanság a világon: ki az oka ennek, ha nem mi magunk, a vallásnak fölkent apostolai? Mert ha nagyon ritkán találkozunk is olyan isten-tagadóval, aki jósága, egyszerűsége és jelleme által Istenben való hitre, bizalomra indít; viszont sok olyan hívőt ismerünk, akik ferde fogalmaikkal, kapzsiságukkal, furfangjukkal és képmutatásokkal megingatnak minket Isten iránt táplált hitünkben. Sőt a gyűlölet magvait hintik el, amint az apostol oly meggyőzően mondja: „Ti vagytok az okai, hogy az Isten neve szidalmaztatik a pogányok között.“

S hol van az, ki a világnak ezt az árnyol-

dalát ne bizonyos megütődéssel szemlélné? Kit ne bántana az a sok tévedés, melylyel az égi Atya alakját homályba borították? S az a sok folt, melyet szentségtelen ajkak az ő szent nevén ejtettek?... Mindezekre, úgy tetszik nekem, ezt mondja az Örökkévaló: *„Ne ejtsétek ki többé az én nevemet, eléggé be van az már szennyezve; elég volt már a botrányból, melyet a földön az én nevemben követtek el.* Menjetek bé a ti titkos kamrátokba, zsákokban és hamuban bánjátok meg bűneiteket; legyetek jók, jámborok és igazak. Ugy viseljétek magatokat, mint emberekhez, mint testvérekhez illik. Még a legnagyobb szegénységben se hagyjátok el egymást; javaitokat és tehetségeket pedig fordítsátok a mások javára. A sok szó-beszéd helyett zajtalanul körüljárva végezzétek a szeretet munkáját. Akkor, de csakis akkor, ott leszek veletek a magányban; ott leszek a szegénységben; mert az én szegénységem az igazi gazdagság. Még a kétség sötét tömkelegében is, ahol már azt sem tudjátok, hogy mely úton keressetek engemet, — de egymásnak testvéri jobbot nyújtotok: ott leszek közöttetek. Ott leszek, ott; sokkal inkább, mint az üres czeremoniában, a melyet meghazudtol a ti életetek“.

~

* * *

Tetteink által tehát mindnyájan lehetünk az Urnak, a mi mennyei Atyánknak, szolgálattevő

követei. S jön idő, amikor ezt az igazságot világra szóló események is támogatják.

A múlt hét első napjaiban még folyt az ádáz küzdelem, mely Kelet-Ázsiát véres harczok színterévé változtatta s közben egyre jobban felzaklatta az egész mivelt világot. — Ez az első vasárnapunk azóta, hogy egy valódi hősnek sikerült a háborut pusztító útjában feltartóztatnia. Megérdemli, hogy egy hatalmas köztársaság elnöke legyen. De ennél még sokkal nagyobb ő: csakugyan Isten fia, aki igazságban és egyszerűségben tündököl. Mikor megtudtuk, hogy mit akar, mindnyájunkat meglepett a merész elhatározás. Tengernyi akadályt kellett legyőznie. Sok ideig tartott, változó szerencsével, az emberfeletti küzdelem; és mi kétség s remény között vártuk annak kimenetelét.

De végre a béke derengő világa egész idáig eljutott. A küzdelem békés megoldást nyert.

Nem úgy tetszett-é nektek azon a napon, hogy az égi Atya járt közöttünk, ezt a jó embert választva követe gyanánt? S a mikor megkondultak a portsmouthi harangok, s Amerlkán s az egész mivelt világon keresztül, hozsánna zengett, nem csendült-e meg füleitekben is a „jövő zenéje“? Amikor ilyen s ehhez hasonló dolgok történnek, akkor fogjuk fel csak igazán a Jézus jóslatát: „A mely dolgokat én cselekszem, ti is ugyanazt cselekszitek; sőt még nagyobbakat is.“ „Hisztek az Istenben, higgyetek énbennem is.“ Hinni a

Krisztusban annyit tesz, mint elismerni az emberben az isteni részt; ennek következtében hiszünk és bizunk önönmagunkban is; s elismerjük, hogy Isten miáltalunk és mibennünk is nagy dolgokat vihet véghez. Az Urnak képe megdicsőül mirajtunk. S ha majdan teljesen megtisztul és átnemesbül az egész emberiség, az lesz a világ teremtőjének legnagyobb öröme. Műveinek koronája.

Becsüljük meg hát két kezünk munkáját, s annak sikerében bizva, tekintsünk hittel és bizalommal a jövőbe. Hiszen az Örökkévaló előtt, ki minket teremtett, éppen ezáltal bizonyítjuk be, hogy hiszünk ő benne. Aki nem tudja felismerni embertársában az Istent, az őt soha látni nem fogja. Akinek nincs bizodalma az emberiséghez, — a mulandóság barázdáiban az örök élet gyümölcseihez — az az ő megrögzött hitetlensége által éppen azt az alapot rombolja szét, amelyen az erkölcsi világ nyugszik s megnyugtatja Istenben való hitünket is. Az a hívő, ki a messze jövőtől várja minden bajnak orvoslását, de másfelől itt alant nem hisz az ő szomszédjában és abban, hogy Istennek végcélja és akarata úgy is csak az, hogy a világot minden szennytől megtisztítsa, — bármily vallásos legyen is máskülönben, ő maga rázza, rendíti meg az élő Istenben való hitnek erős oszlopait. Aki egyenesen kárhoztat minden emberi törekvést, az bizonynyal magát a Teremtőt gáncsolja.

Krisztus szavaival szólva: „Hisztek az Isten-

ben, higgyetek én bennem is.“ És hitünk öbenne erősítse meg a bizodalmat mibennünk saját magunk iránt. Minden nemes eljárásnak, magának az üdvösségnek is ez a titka, hogy senki ne tartsa nagyra magát, se meg ne vesse embertársait. Nem azt mondta-é maga Jézus is: „Én vagyok a szőlőtő, ti vagytok a szőlővesszők, nélkülem semmit nem cselekedhettek.“ S mi mindannyian, kik az ő szellemében élünk, jól tudjuk, hogy mennyire igaz ez a hasonlat a mester és tanítványai között. De hát akkor miért nem igyekeztünk azt egész terjedelmében magunkévá tenni? Gondoltunk-é valaha arra, hogy mi lenne a törzsből, ha nem volnának ágai? Az ágak nem élhetnek a törzs nélkül; de a törzs sem az ágak nélkül. Minden emberfiának szól tehát az isteni szózat:

„Szükségem van tereád, hogy benned és általad magamat kinyilatkoztassam; éppen ezért hivatlak el magasra tégedet . . . Légy az én szemem és lásd meg a nyomort; légy az én kezem s vidd vissza a tévelygőket az igaz útra, tetteidben hadd nyilatkozzék meg az én szent akaratom — és akkor színről-szinre látni fogsz engemet.“

Ime, kedves testvérek, örömben-búban osztályos társaim, ez az, amit hirdetni kívántam e szent reggelen előttetek. Örvendek is, hogy életemben még egyszer prédikálhattam ebben a kedves ősi városban, ahol mindig oly igaz szeretettel fogadtatok. Ebben a gyülekezetben, hol mindany-

nyian beismerjük gyarlóságunkat és gyengeségünket, de mindazáltal jó reménységgel vagyunk az isteni kegyelem iránt, — hirdethetnék-e boldogítóbb igazságot, mondhatnék-e jobb tanácsot, mint hogy ilyen magasztos alkalommal emeljék fel és erősítse meg magát az, akit az életsors lesujtott, akit bú emészt, aki elhagyatva érzi magát és aki az Úr orczájának áldott világában nem gyönyörködhetik. Hogy a mikor kilép e szent hajlékból, érezze mindenki szívében az édes atyai szeretet melegét! — Áthatva és megerősítve Jézus szavainak hathatós ereje által: „Aki engemet lát, az Atyát látja“ — bárcsak mi se veszítünk el bizodalmunkat és reménységünket semminemű körülmények között! — hogy így beteljük rajtunk is a Jézus tgréte: *„Aki hiszen énennem, élő vizeknek folyásai származnak annuk kebeléből.“* Amen.

A vallás:

annak változó formái és örök lényege.

Tiszt. Mino J. *Savage*, new-yorki lelkésztől.

Alapige: »BékéljeteK meg az Istennel.«
2 Cor. V. 20.

Kedves Hallgatóim! A vallásról, annak változó formáiról és örök lényegéről óhajtok beszélni előttetek a mai ünnepélyes alkalommal. Kérlek, figyeljeteK!

Nemrégiben még azt hitték az emberek, hogy a keresztény dogma főbb elveiben, úgyszólván, örök időkre meg van állapítva. Egy neves amerikai lelkész szokta mondogatni, hogy a theológiában mindennemű fejlődés ki van zárva. Saját szempontjából igaza is lehetett. Ő ugyanis úgy tekintette a theológiát, mint csálhatatlan istení kijelentés ésszerű magyarázatát. Az ilyen kijelentésben azután természetesen nincs és nem is lehet semminemű haladás. Alig sejthette az a nagy ember* is, akinek ez a hely királyi széke volt, hogy az ő dogmája az idők során valami módon átváltozik, vagy éppen

* Calvin.

elavul. S a nagy angol költő,* aki „Elveszett paradicsomát“ a kalvinizmus theológiájára építette, talán egy pillanatig se gondolt arra, hogy legjobb esetben csak álmodik. És manapság mégis úgy tapasztaljuk, hogy a kereszténység kötött dogmái közül egyetlenben egy sem maradhat érintetlenül. Kik hát, akik ilynemű kérdésekkel állanak elő? Bizonyára nem a rossz emberek. Még kevésbbé azok, akik a világból ki akarják irtani a hitet és a reménységet. Nem is a tudatlanok, akik mindenbe beletörődve, magasabbra úgy sem vágyódnak. De igenis, a mi korunkban rendszerint a jó és valóban bölcs emberek azok, akik legkevésbbé hisznek ezekben a megcsontosodott dogmákban.

Az utóbbi 150 év alatt nagyon is megváltozott a föld ábrázatja. A földet elejétől végig felkutatták; a különböző népek közelebbről megismerték egymást; s ilyen módon találkoztak adtak egymásnak a világ uralkodó nagy vallásai. Tanulmányoztuk ezeket a vallásokat, ezeknek fejlődését és hanyatlását s ma már bizonyosra vehetjük, hogy az emberiség szünet nélkül halad örök célja felé: az ördögöt angyallá idomítja át. Hanyatló és holt vallások romjai hevernek útjában mindenfelé, mint az őszi országúton a lassan lepergő sárga falevelek.

Ezenkívül külön tudományanyaggá fejlődött a kritikái bírálat. Tudjuk, miként keletkeztek és fejlődtek az emberi hagyományok; tudjuk, miként

* Milton.

jöttek létre a szent iratok; kiviláglott az is, hogy ezek az emberi munkák miként öltöttek magukra isteni jelleget.

Hát még ha hozzá vesszük ehhez az óriási haladást a tudományos kutatások és felfedezések terén! Amit a régiek hittek a világról és az emberiségről, annak eredetéről, természetéről és rendeltetéséről; azt már a felvilágosodott ember többé el nem fogadhatja. Réges-régen az emberek még azt is tudni vélték, hogy mit gondolt Isten a világ teremtését megelőző korszakokban. Napról-napra kiszámították, hogy mikor és miért állott elő a világ. Azt is tudták, hogy mikor és miért bukott el az ember s miként sülyedt kezdettől fogva az isteni átok és harag súlya alatt. Tudták, vagy legalább tudni vélték mindezeket. Ma már tudjuk, hogy mindebből egy szó sem igaz. Egész más világban élünk mi. Más a mi gondolkozásmódunk. Mások a mi álmaink. Más reménység vezet bennünket: mindig csak előre!

Ezekhez a mélyreható változásokhoz képest, természetesen, az emberek magatartása a vallással szemben szintén nagy változáson ment keresztül. Itt csak két osztályt említek meg.

Sok nemeslelkű ember van a világon, aki azt hiszi, hogy a vallás kihalófélben van és majdnem örül neki. Egy kebelbarátom, akit nagyra becsülök, gyakran lelkesedéssel mondogatta: „Haladoklik a vallás és helyébe lép a *humanitas*“. Azt

hitte ő is — mint annyi más — hogy a vallás az emberiség gyermekkorához tartozik; kinövünk belőle, mint a ruháinkból s eldobhatjuk magunktól.

Megint mások — azok a kedves, jámbor, egyházas szellemű lények — csakugyan félnek, hogy a vallás haldoklik és talán végképp oda lesz s ennek folytán kárhoztatnak mindennemű kritikát és tudományos vizsgálódást. Nagyon is neheztelnek ránk, mikor felvetjük ezeket a kérdéseket, a melyek szerintük a biblia hitelét veszélyeztetik. Darwinra és társaira is ugyancsak nehezteltek, mikor kétségbe merték vonni a mózesi hatnapos teremtés igazságát. Attól félnek tehát e jámbor hívők, hogy a vallás napjai meg vannak számlálva. De vajjon eszükbe jut-e valaha, hogy ez az aggodalom valójában nem hitre, sőt inkább hitetlenségre mutat. Nem igaz hívő az, aki fél, hogy az isteni tekintély aláhanyatlík és az isteni igazság meghazudtolható. Tegyük fel, hogy valaki, védelemre készen, elállja az ajtót: nem azt a gyanút kelti-e, hogy az ajtó mögött valamit rejteget. Éppen így jár el az is, aki nem szereti, ha a hit dolgait megvitatják. Bizonyosan attól tart, hogy azok nem állják ki a kritikát. Lám, pedig Isten nem fél a világosságtól. Isten ígéjének nincs mit tartania az igazságtól; mert az igazság és egyedül az igazság az Isten ígéje.

A magam részéről nem osztom sem az egyik, sem a másik csoport véleményét. Nem hiszem,

hogy a vallás hanyatlófélben volna s nem táplálók lelkemben aggodalmat annak sorsa iránt.

Lássuk egy pár pillanatra, hogy tulajdonképen mi is a vallás. Így talán könnyebben felismerhetjük az azt fenyegető veszélyt.

Az *értelem* úgy mutatja be nekünk Istent, mint a világegyetemben nyilatkozó teremtmény hatalmat. A vallás pedig nem egyéb, mint az a szent viszony, amelyben állunk mindanyian e hatalommal szemben. Sok istent imádtak az emberek, amíg azt hitték, hogy egynél több hatalom van a világon. Most már csak egy Istent imádunk; mint-hogy az annyira rettegett tudomány is kimutatta, hogy a világegyetemben működő erő és hatalom — egyetlen egy.

De az ilyen gondolatoknak rendszerint hűséges kísérőtársai akadnak *érzelem*-világunkban is s így a vallásban ezekkel is számolnunk kell. Minél emelkedettebb és finomabb a gondolat, annál tisztább és nemesebb az annak megfelelő érzelem. Míg az alacsony gondolkozás mindig maga után vonja az érzelmi erők sülyedését.

Azonban elkerülhetetlen, hogy ezek a világra-szóló gondolatok és érzelmek valamely külső formát ne öltsenek magukra. Így jöttek létre a vallásos intézmények. Oltár és áldozat, mecset és templom, az istentisztelet megannyi formája; szentségek és ceremóniák, papirend és lelkészi kar, mind ennek köszönhetik eredetüket. S az a sok

hymnus, biblia, könyörgés, mind csak arra való, hogy bár gyalró módon, de kifejezésre juttassa a vallásos életben gyökerező gondolatainkat és érzeményeinket. Gondolat, érzés, intézmény teszik tehát a vallás lényegét. De hát mire valók mindezek?

Arra, hogy igazi, benső viszonyba juthassunk az Istennel. Eleitől fogva sokat foglalkoztak az emberek az Isten eszméjével. Saját magukról is nem egy elméletet állítottak fel. És az Isten és önmaguk közötti viszonyt és annak ideális voltát illetőleg más meg más nézet uralkodott közöttük. De mindezeknek csak az volt a célja, hogy az emberek benső viszonyba jussanak Istennel. És ez tény nem csupán a keresztény és mohamedán vallásnál, hanem bármely más vallásnál is. Valamennyinél! Különben is, alapjában véve, *nem volt s nem is lehet*, a világ kezdetétől mind e világnak végezetéig, egynél több vallás! Voltak ugyan vallásrendszerek, voltak theológiák száma nélkül; de *vallás* csak egy volt, van és lesz. Egyetlen-egy közös vallás, az indián fétisétől fel a Sion hegyéig és a Szent-Péter templomáig. Bármily finomult és magasztos is legyen a mi istentiszteletünk, egyedüli célja és törekvése egyszerüen az, hogy minket Istenhez emelve, övele lelki kapcsolatba hozzon. Vajha, sikerülne!

De előbb még egy más kérdéssel kell tisztába jönnünk. Térjünk vissza a vallás lényegére, melyet imént röviden vázoltam. Nemde, nem vilá-

gos-é — a dolog természetéből ítélve is — hogy a vallást az emberiség teljesen nem nélkülözheti? Bármily szétágazó is a mi vélekedésünk a világalkotó hatalomról, az a hatalom ott van. Jelen van mindenütt. Az a hatalom a mi Atyánk. Ettől a hatalomtól vettük eredetünket. Itt volt, mielőtt mi születünk volna és itt lesz, amikor mi már többé nem leszünk. És az ég alatt és a föld felett, míg itt vagyunk, ránk nézve szentebb, jobb és fontosabb mi sem lehet, minthogy ismerjük meg valamennyire ama hatalom törvényeit s igyekezzünk azoknak engedelmeskedni. Ettől függ minden, amire vágyakozunk. Életünk, egészségünk, boldogságunk, szerencsénk és igaz emberségünk, mind csak ezen fordul meg. Ez tehát a vallás lényege: hogy mi az örökkévaló világalkotóval gyermeki viszonyban legyünk. Az ilyen vallás pedig már magában is örökkévaló.

Még ha valaki azt mondaná is, hogy ő erről a hatalomról mitse tud, az nem határoz; mert hiszen — mint láttuk — az a hatalom mégis csak ott van a világban. Jelen van mindenütt. És a nembánomság is tud valamit annak törvényeiről és megnyilatkozásairól: legalább is itt e földi létben, forgandó szerencséje és boldogsága mindig attól függ, hogy mennyire ismeri és alkalmazza azokat. Daczol ez a hatalom még az istentagadóval is. Ott van, jelen van ez a hatalom mindenütt a világon. Nevezd bár anyagnak vagy erőnek. Még ha

a porig megalázod is: ott van. Ott volt, mielőtt születnél volna és ott lesz, mikor te többé immár nem leszel. S e földi létben egészségedet, boldogságodat ama hatalom jóságos törvényeinek köszönheted. Amig tehát a világ világ lesz s a föld hátán akad egyetlen ember, aki gondolkozni, érezni és cselekedni kész: addig a vallást nem kell félteni; mert annak fennmaradása a dolog természetében gyökerezik. Hátat fordíthatunk neki. El is felejtethetjük. De ki nem olthatjuk éltető világát. Hol az a kormányos, kinek kedve volna kivitorlázni az őt nyomon követő tenger-láthatárból? Hol a sas, mely tulszárnyalni óhajtaná a levegő-eget? Bizonyyal ilyen volna az az ember is, aki a vallás üdvösséges köréből akarna kibontakozni.

Az ilyen értelemben vett tiszta és áldásteljes vallásos élet gyümölcsei a következők: mint egyén, mind jobban megközelítném a tökéletességet; az Istennel való harmoniában zavartalan testi jólétnek örvidenek; értelni, erkölcsi és szellemi erőimnél fogva pedig, mint az örökkévaló Atyának gyermeke, tudnám és érezném a szép-, jó- és igaznak boldogító voltát.

Tovább menve, alkalmazzuk ugyanezt a harmoniát a társadalomra is, melynek végcélja szintén a tökéletesség. Az emberi nem igaz vallásossága, Istennel való teljes harmoniája mellett, ugyan mit keresne még a világon a véték, bűn és nyomor! Ha Isten törvényeinek engedelmeskedve, minden

ember szeretné és támogatná egyik a más, nem látnók többé a szegénység rongyait. Nem kellene küzködnünk annyi betegséggel, mert azokat Isten atyai törvényeinek áthágásával rendszerint magunk idézzük fel. Lelkiismeretlen kufárok és vesztegetők neveit kitörölhetnők az élet könyvéből. Megszünnék a háboru is s minden embert a közös mennyei édes Atya hajlékának védelme alatt festvérként üdvözlénék. Tehát minden rosznak bedugulna a forrása, ha diadalt ülne közöttünk az igaz vallás: vagyis mindannyian harmoniában elnénk Istennel és embertársainkkal.

E szerint a művelődés erőpróbája tulajdonképpen az igaz vallásosság. Mert nem a telegráf, vasútak, gőz- és léghajók jelentik a civilizációt. Sem azok a kutatások és felfedezések, melyek a természet erőit az ember szolgálatába hajtották. Nem is az irodalom, tudomány, zene és művészet ápolása az, ami a világot jóvá és nemessé teszi. Miként Herbert *Spencer* mondja: „a világ értelmi fejlődésével nem mindig jár együtt annak erkölcsi tökéletesedése“. Hány gonosztevő kerül ki az intelligens, a tanult emberek sorából! Amiért valaki jártas az irodalomban, zene és művészetben, nem következik, hogy egyuttal jó és megbízható ember legyen. Ezek a tanulmányok magukban jók, de nem mindig terjesztik és mozditják elő az igazi műveltséget. Talán kidomborítják — mondjuk — a kor életviszonyait, érzését és gondolkozás mód-

ját; de nem mindig emelik annak szellemi színvonalát. A régi Athén és Róma példája — a művészi fejlődés magas fokán — beigazolja, hogy az irodalom, zene és művészet, szónoklat és festés remekei mellett milyen szépen megfér a magán- és társadalmi élet mérhetlen süllyedése és romlottsága.

Mi hát az, ami az embert emberré teszi? ... Mi más, mint a szeretet és rokonszenv ébredése, az igazságérzet hatalma s az egyetértő testvéries munkálkodás! Mi más, mint az egymás iránti meleg érdeklődés, szivesség és gondoskodás! Ezek a szellemi javak, ezek a vallásos erények teszik az embert valóban miveltté; ezek vezetik és emelik az emberiséget mindig magasabbra, mindig csak: előre! Eddig csak ötven lépésre hangzott el a szavam. Ma már, a telefon útján, beszélhetek száz meg száz mértföldnyire is. De vajjon azzal jobb ember lett-é belőlem? Nem az a fődolog, hogy mennyire hallatszik el az én szavam, hanem az, hogy ki vagyok én s van-e valami mondani valóm.

Amikor b. e. atyám született, 1794-ben egy cseppel sem utazhattak gyorsabban az emberek, mint Ábrahám patriárcha idejében. Mindezek a bámulatraméltó változások azóta jöttek létre. De mi szükség is van arra, hogy 6—10 kilométer helyett egy óra alatt 50—60 kilométert fussak be? Meg kell adni, hogy nagy kényelem; de azért éppen

nem következik ebből az, hogy én egyuttal jobb ember is vagyok, mint őseim; s aligha jobb és nemesebb a szándék, mely engemet vezet. Ujból és ujból, nem az a kérdés, hogy mit milyen hamar és feltűnően tudok végrehajtani. *Ki és mi* vagyok én: ettől függ az igazi műveltség.

Nincs és nem lehet tehát ezen a világon szentebb és dicsőbb kötelességünk, mint ápolni és terjeszteni ezt az igaz vallást, melynek alapelve: harmoniában az Istennel és embertársainkkal! Ez a bűnös világ egyetlen reménye.

És most még egy pár szót az egyházzól és annak a mi vallásunkhoz való viszonyáról. Az egyház, — ideértve a föld kerekén létező összes vallásos intézményeket — minden időben úgy tűnik fel előttünk, mint a kor és égalj megfelelő vallásos életének külső szervezete, s így természetesen fölveszi magába az illető nemzedék jellemző vonásait. Az egyszeri pap is azt mondta, a maga mentiségére, hogy amilyen a város, olyan az ekklezsia. Babonás, durva és korlátolt társadalomban az egyház maga sem küzdheti le ezeket a nyers tulajdonságokat, mert hiszen utóvégre is — emberek-ből áll.

Mindemellett kijelentem, hogy nincs és nem is volt soha a föld kerekén jobb és nagyszerűbb szervezet, mint maga az egyház. Miért? Azért, mert ennek egyedüli kifejezett célja az, hogy az embereket valóban emberekké tegye, őket Istennel

és egyiket a mással lelki rokonságba fűzze. Nincs és nem lehet egyetlen másnemű szervezet, amelynek — hacsak egyházzá át nem alakul — csupán ez volna egyedüli célja és rendeltetése.

Bármily tévelygő, durva, babonás, sőt éppen kegyetlen volt is olykor az egyház, jusson eszünkbe, hogy az illető korszak és nemzetek maga egy cseppel sem volt különb. Kálvin Jánost, kinek kathedrájában prédikálok, sokan kegyetlen embernek tartják; s főkép azért, mert Servét Mihályt megégezteték. De hát vajjon milyenek voltak akkoriban a többi intézmények? Emberies, bölcs, gyöngéd és igazságszerető volt-é a többi mind? Bizonyára ő mindenben korának gyermeke és hű képviselője volt.

Számos erénye mellett — meg kell vallanunk — volt az egyháznak nem egy hibája, bűne is. Ezuttal azonban csak egyre mutatok rá, mert ez az egy is rengeteg bajt és nyomoruságot zúditott ráunk a századok folyamán. És ez nem más, mint a *csalhatatlansággal* való kérkedés, melynek semmi komoly alapja nincs. A legújabb időkig minden, de minden vallásos intézmény igényt tartott a csalhatatlanságra. Papjai és prófétái Isten nevében beszéltek; s az isteni igazságra és hatalomra támaszkodva, az embertől szolgálai engedelmességet követeltek. Ebből keletkeztek a vallásháborúk, a történelem megrázó tragediái minden időben. Azon az emlékezetes pénteken, miért is kostoltatták meg

Jézussal az ő honfitársai a kereszthalál szörnyű kínjait? Csak azért, mivel a zsidók a teljes igazság birtokában elbizakodva — Isten és a haza ellenségének tartották azt, aki kétségbe merete vonni az ő igazságukat. És miért kelle Servetnek is máglyán elhamvadnia? Csak azért, mivel Kalvin a bibliát csálhatatlan isteni kijelentésnek tartotta, Servetus pedig kétségbe merete vonni annak egy-némely tanítását. Ilyenformán a világnak majdnem minden nagy tragédiáját a csálhatatlanság rovására kell írunk. A csálhatatlanság nem togad el tanácsot, fejlődni és előre haladni a csálhatatlanság nem tud; s így az egyháznak eleitől fogva az volt a végzete, hogy Isten nevében megakassza a haladás kerekét. Egyedül a valláshoz nem mertek nyulni az emberek, amikor más téren egy-egy új-teremtés hajnalát üdvözölték.

Ez a csálhatatlanság kiterjedt nemcsak az egyház dogmáira, hanem annak szentségeire és szertartásaira is. Ezek aztán teljesen megrögződtek, annyira, hogy azoknak szigorú betartásától függött és függ az igaz jellem. Dogmák, szertartások, szentségek, symbolumok és istentiszteletek — pedig csak annyiban jók, amennyiben kifejezésre juttatják és ápolják a benső vallásos érzület útján az igaz életet. De amikor ezek maguk lépnek a valódi vallásos élet helyébe, annyi, mintha kenyér helyett követ adnánk az embereknek. Nem hogy segítnének az égiekhez való emelkedésben,

sőt gátolnak és megrontják életünket. Tanulja meg az egyház, hogy az isteni kijelentés nincs végképpen megállapítva és befejezve. Az állandó és folytonos, mint maga az élet. Jól mondta volt John *Robinson* a mi őseinkhez* intézett bucsubeszédében, hogy istenigéje számukra még sok-sok igazságot rejteget. Ma már oda jutottunk, hogy előttünk nemcsak a biblia istenigéje: istenigéjét hirdetik a többi nagy vallások s azoknak szent könyvei, a világ és az emberiség, egyszóval mindaz, ami Istenre mutat: mert az méltán istenigéje. Ami régi, ami megszokott, azért nem mindig érdemel tiszteletet; és az igazság, ha még olyan új is előttünk, tulajdonképpen egy idős az Istennel, s vele egyenlő tiszteletet parancsol. Az igazság szent és sérthetetlen: az igazság-kereső Istent keresi. Nemcsak jogunk van tehát az igazsághoz, de annak keresése egyenesen mindnyájunknak szent kötelessége. Nem elég a türelmesség másokkal szemben; én nem kérek belőle; vagy teljes szabadság, vagy semmi!

Ha tehát ez volna az egyház célja, mi akkor a mi kötelességünk? Egyszerűen az, hogy tagjai legyünk valamely egyháznak, vagy vallásos társulatnak a közjó érdekében. Ha valaki különállva is tehet jót, ám lássa; de más téren is csak az a tapasztalatunk, hogy egymagunkra sohasem tehetünk annyit, mint valamely élő és működő szer-

* Gyarmatosok Észak Amerikában

vezet útján. Nincs más mód tehát, minthogy szervezkedjünk Melyik egyházhoz csatlakozzunk? . . . Ahhoz, amelyik leginkább megfelel a mi eszményeinknek; de tartsuk nyitva szemünket és szívünket az új igazság előtt, mely ébredez a mi kebelünkben s kövessük annak hívását, mint Ábrahám, mert az bizonynyat Isten szava.

Nem egyszer zúgolódunk amiatt, hogy a világ ilyen lassan halad. Az Isten nem szokta elhamarkodni az ő dolgát; de azért a világ mégis csak halad. Engem még arra tanítottak volt gyermekkoromban, hogy közel van a világ vége; s hogy mi már túl vagyunk az élet delén s rohamosan közeledünk az alkonyathoz. Várhatjuk tehát a világ végét s az utolsó ítéletet. Ámde az új tudomány egészen mást tanít. Azt tanítja, hogy még alig kelt föl a nap. Pitymallik. Nemhogy öreg, elnyomorodott és veszendő volna az emberiség, sőt most éli gyermekkorát. Olyan az emberiség, mint Hercules, aki a bölcsője körül sziszegő kigyókat megfojtotta; de a nagy munkák, melyek meg fogják tisztítani és nemesíteni az egész világot, még hátra vannak.

Tekintsünk hát örömmel és bizalommal a jövőbe! Az egyes ember leküzdve önző vágyait, tisztult elmével és nemes szívvvel, úgy áll előttünk, mint Istennek gyermeke. Mért ne vivhatná ki ugyanezt az egész emberi nem: igazán meghódítva, kormányozva és dicsőítve a világmindenséget!

Jön idő. amikor az új dicsőség birodalmában a múlt nyomora és szenvedése csak úgy tűnik fel, mint egy rossz álom. Lészen akkor általános béke és igaz testvériség. Megszűnnek a határok és vámsorompók, melyek a népeket egyiket a mástól elválasztják. Szabadság és öröm heviti keblünket. A föld egy óriási kert, mely minden szükségünket ellátja. A világ: mint a vallásos élet és gondolat mesterműve, készen áll. De még ez a földi élet is csak úgy tűnik fel előttem, mint egy ösvény, mely a sir szájához vezet. Onnan pedig magához emel minket az Örökkévaló.

Atyánk, hálát adunk Néked az áldott világosságért, mely boldogít, a reménységért, mely vigasztal, a szeretetért, mely megszenteli minden dolgainkat. Ime, készek vagyunk Veled együtt hiven munkálkodni az egész világ javára. Amen.

Kiátkozás és hit.

Roberty párisi lelkésztől.*

Jel. 22, 3. És semmi átok nem
lészén többé.

A szabadelvű és haladó kereszténység nemzetközi harmadik gyűlésének hivatalos megnyitása előtt összejöttünk e helyen, a közös imádkozásra és épülésre emelt e templomban.

Mielőtt munkáink közlése által egymástól kölcsönösen okulnánk, itt a genfi egyház kebelén, a francia nyelvet beszélő országok hitjavításának központján, a legtöbb emléket felidéző ez egyik szentélyében, közülünk soknak szívében az Isten iránti hála rezeg át; és én részemről inkább szeretnék most leborulni és imádkozni, mint beszélni.

Itt történt 1536 május 21-én, hogy a genfi nép, szétszakítva ama köteléket, mely a római egyházhoz fűzte, inkább törődve akkor a gyakorlati reformmal, mint az értelmi fölszabadítással, esküvel fogadta, hogy életszabályul az evangéliumot fogadja el, valamint hogy hitének is egyetlen szabályául azt állítja fel; itt történt 1559 június 5-én, hogy az összes polgárok jelenlétében megalapított-

* Tartotta Genfben a «Saint Pierre» templomban, 1905. aug. 28-án.

ták azt az intézetet, melyből azután a genfi akadémia született, melynek első igazgatója Béza Tivadar kellett hogy legyen; azt az intézetet, a melynek kétségtelenül első sorban a szent evangelium hirdetésére papokat kellett nevelni, de a mely tantervének széles köre és különféle ágazatai által már megmutatta, hogy a reformatio benső szelleme a tudományt a kegyességgel, a világi tanítást a vallási tanítással akarja egyesíteni és hogy oly papokat akar nevelni, kik koruk általános míveltségének magaslatán álljanak; itt találtak menedéket a Francia- és Olaszországból hitükért kiűldözött keresztények ezerei s itt e boltozat alatt örvendeztek a szabadulásnak; itt e templomban merített egy szabad nép nemzeti élete és kormányja az igazi erőforrásból, mikor az volt a nézet — nem is éppen oly esztelen nézet, mint ma gondolják — hogy az államnak, éppen mint az egyénnek, a Jézus Krisztusra kell hivatkozni; e magas szószékről hangoztatta Calvin az átok rettentő szavait, de a mely szavakban a szabadságnak — a keresztény szabadságnak oly erős lángja égett, hogy annak lassanként meg kellett hogy emészsze a lefolyt száz évekről örökölt dogmatismust és emez egyik legkizárólagosabb egyház kebelén fel kellett hogy nőjön az a vendégszerető, testvéries egyház, mely ma a föld négy részéből jött eretnekeket üdvözlettel fogadja!

Mily ujdomság! A szellemnek mily diadala!

Ily eredményt előre csak sejteni is ki tudhatott volna?!

S ha rágondolok a multa, e dicsőséggel és vérrel irt multa, a vallásos gondolkozás e börtöneire, melyeket a Krisztusnak igaz érzéssel felidézett evangeliuma egymásután rombolt le; ha rágondolok az üldözőkre és üldözöttekre, kik most együtt vannak és élnek az isteni világosságban, s titokzatos hatással bátorítják a küzdő egyház törekvéseit, nem lep-e meg az Isten szellemének még az emberi szenvedélyeken és tévedéseken is csodás elerjedése, nem lep-e meg e ma egymással kérlelhetlen ellenségképp szemben álló s holnap az igazsággal való bensőbb érintkezés által egymással kibékült lelkeknek emez előrehaladó nevelése; és nekünk, akik hiszünk — legalább én hiszek — az élők és holtak közlekedésében, kik úgy gondoljuk, hogy e pillanatban, hogy itt a Krisztusnak összes tanubizonyságai hallanak minket, nem kell-e, hogy őket segítségül hívjuk, hogy erősítsük magunkat arra a munkára, a melyet a mi számunkra rendelt az Isten?!

Oh ti, kik ezer akadálylyal küzdve szenvedtetek az igazságért, kik az igazságot a föld minden szeretetén felül helyeztéték s most még közelebbről szemlélitek, ti, kik érzitek, hogy harczaitok hibái és igaztalanságai az isteni kegyelem sugara alatt eloszlanak, ti, kik minket nyomorainkkal és ingadozó hitünkkel most itt összegyűlve láttok, s

szívünkben olvastok — Calvin, Farel, Castellion, Béza, Servéth lelkei küldjétek hozzánk ez órában az Örökkévaló Istennek üzenetét! . . . És akkor, ha én nem csalódom, nekünk hívásunkra feleletül a Jelenések ígéje fénylik e pillanatban e székes-egyház falain és oszlopai körül, a világ minden nyelvén írva és mi szemeinkkel láthatjuk és olvashatjuk e fenséges prófétálást: „Nem leszen többé semmi átok!“

De igazságos és jó Isten! lehetséges-e ez? . . . Igen, mi jól olvasunk. Nem csalódkunk. Tényleg írva van. S ha nincs hitetek, hogy ez isteni írást a falról leolvassátok, vegyétek elő a minden vasárnap használni szokott eme szentkönyvet és olvassátok onnan! . . . Abban a hajdankornak egy hívőjével találkoztok, a ki ugyan némelykor fanatikus látományokba esett, de a ki tollat ragadott, hogy leírja alapigém szavait, ama szavakat, melyek a fanatizmust elítélik és minden idő szabad hívőinek kebelében az öröm húrjait rezegtetik meg.

I.

De megvalósul-e valaha e prófétálás? Ah, hogy a történelem végén, az új Jeruzsálemben, vagy a mint ma mondják, a jövő városában, a mikor nem lesz többé semmi egyéni mocsok, semmi társadalmi egyenetlenség, mikor az Isten ismerete tölt be minden szellemet, mint a világosság délben a levegőt, mikor ama látnok gondolata szerint,

kinek igéjével foglalkozunk, „nem lesz többé templom“ se, hogy akkor kárhoztatás se lesz többé — ezt könnyen fel lehet fogni. Nem lesz többé kárhoztatás, mert az Isten tekintélyét mindenké elismerik és nem lesz senki, a kit kárhoztatni lehessen.

A helyzet akkor nagyon tisztult lesz. De ha örvendezünk szívünkben az alapige tanításán, ez nem csupán a jövőért van, a melyet hirdet s a melyben hiszünk, hanem azért is, mert mi azt úgy tekintjük, mint a melyet már most lehet a tanrendjére alkalmazni, mert az Istennek ez üzenete legdrágább meggyőződéseinknek részévé vált, mert azt megvalósította már több egyház és mindnyájunk törekvése oda irányul, hogy az mostantól kezdve uralkodó legyen.

De itt már nem titkolhatjuk el aggodalmunkat. Avagy, mondjátok, nem jöttök-e zavarba némelykor, mikor ez isteni elvet alkalmazni kell?... Dicsekedünk, hogy azt mondhatjuk, hogy nálunk egy vallási csoportban sincs kárhoztatás, azaz hogy *senkit a hívők közösségéből s az Istennel való közlekedésből a tanért ki nem zárnak*, és joggal dicsekedünk; de másfelől nem vesszük észre, hogy a tanra nézve közönyösségbe esünk, úgy tartjuk, hogy a tanok megvetendők, erkölestelenítők; nem gondoljuk meg, hogy a tévedés csak alászállított igazság, bronz-érem az aranyérem oldalán; meg akarjuk óvni a hitnek minden erélyét és szabad-

elvűségünk nem áll egyébből, mint hogy ötöd részét hisszük annak, mit atyáink hittek. Hogyha ebben állana a „szabadelvűség“, az egyenlő volna az elfajulással és nem azzal, a mit szabadelvűségnek hiszek, nem azzal, a mit úgy mondanék, a hitnek győzelmével, a hitnek a nézet, a szellemnek a test feletti diadalával; de ha ez így van — és én jól fejezem ki a ti érzelmeteket — nem úgy van-e, hogy nem egy nyomorult pap, a ki e pillanathan beszél, hanem az Isten szellemével való közlekedésben e gyülekezet és minden kibékült hívők vallási lelkiismerete, — ha ez így van, hogyan ne kellene a kiátkozást kizárnom és hogyan ne kellene azt kiejtenem? Itt egy csaknem elháríthatlan akadály előtt állunk.

Mintha egy rettentő nagy hegyszorosban volnánk; egyik oldalon egy függőleges szikla, a másikon rettentő mélység; ott az átmenő hely és az összetalálkozásnál im az akadály, a szörny, a mely minket földhöz fog verni vagy pedig a mélységbe dobni . . .

Hogyan kell lerombolni a kiátkozást és megtartani a hitet?

Ez az a kérdés, mely a mi folytonos elmélkedésünket és imánkat igényli s melyet meg kell oldanunk, ha nem akarjuk, hogy a mi küzdelmi munkáinkat végzetes ellenmondás semmisítse meg.

II.

A kérdés megoldására nézve felajánlja nekünk szolgálatát a hittani és bölcselmi tudomány. Biráljátok, mondják, az emberi ismereteket, tanulmányozzátok a hitnézetek történelmét; vegyétek számba a hit minden kifejezésének viszonylagos jellemét. Különböztessétek meg a hitet, mely életbeli, szervi szükség, éppen mint az éhség és szomjuság s különböztessétek meg a hitvallásokat, melyek a szellem ítéletei és egy adott korszaknak általános műveltségétől vannak feltételezve és mindig javíthatók. Tudjátok meg, hogy nincs egyház, nincs vallásos társulat, bárminő névvel ékitse fel magát, mely ne mondott volna valamikor szomszédjára kiátkozást s hogy mind e kiátkozások egymást lerontják és megsemmisítik az emberi szellemnek azt az igényét, hogy a Feltétlen Hatalmat megismerje. Tegyetek jobb dolgot: tanulmányozzátok a vallásos szellemek közt a legnagyobbnak, a názárethi Jézusnak tanítását; vizsgáljátok az eredeti evangelium természetét és meg fogjátok látni, hogy az hitnézet-, dogma-ellenes, hogy az mindegyelőtt az egyénnek erkölcsi hajlamaira, a helyes akaratra, a gyakorlati jó cselekvésre irányul. A kiátkozás forrása a tudatlanság; egyedül a tudomány tud elbánni e rettentő hatalmassággal.

A hittani és bölcselmi tudománynak igaza van. Tisztelet e tudományoknak. Tisztelet mind-

azoknak a hittudósoknak, bölcseleknek, mindazoknak a bírálóknak és történettudósoknak, kik az ő nyugalma és hírnevük kockára tételével, testvéreiktől, mint gyanusak és hitetlenek kitaszítva, munkáik és önzetlen igazságszeretetük által közreműködtek abban, hogy a vallás megszabaduljon az egyházi tekintélytől, a vakbuzgóságtól és a tudatlanok gögijétől és hogy azt a világ elé állították, főleg a mikor azt saját életökben, egy szeretetből, türelemből, igazságosságból, szerénységből és békéből alkotott életben mutatták meg. Tisztelet mindazoknak, kik az egyházban, hol gyermekségüket és ifjúságukat töltötték, magasabb állásokat nyerve s parancsoló szavuk igája alatt összegyűlt sokaságokat tartva, inkább önként elhagyták állásukat, semhogy tovább is tanítsanak oly tényeket, melyek az igazsággal és történelemmel ellenkeznek és azóta követik az ő magános útjokat, de a lélek mélyén az evangelium és szellem eme különös kegyelmével, mely nekik lehetővé teszi, hogy égő kemencéken átmenjenek, a nélkül, hogy a láng érintené és kigyókon járjanak, a nélkül, hogy meghalnának* . . . ; igen, a vallástudomány, a lelkiismeret emberei által gyakorolva, csodákat mivel és viasszaszorította hatalmában a kiátkozást.

De kihez szól a vallástudomány? Avagy nem csak *az értelmileg miveltekhez*, vagy még inkább kellene mondanom, *nem kivételesekhez-e*? Van-e

* Luk. X. 19.

mindenkinek ideje, hogy e külön tanulmányokat tanulmányozza, magát azoknak szentelje? Avagy úgy van-e mindenkinek tehetsége alkotva, hogy csupán az eredményt el tudja sajátítani? Jól tudjátok, hogy nem. De akkor az emberek nagy tömege tovább kell hogy szenvedje a kiátkozás gyakorlatát, mialatt a magasabb vallási műveltség barátai egy külön diszkerthben az előszökkenő források közelében magukra ülnek minden jóakaratukkal? Meg lehet-e ezt engedni? Emberies dolog-e ez? Bizonyára nem.

És aztán feltéve, hogy a tudomány és bölcsелеm csak egyedül tudja a kiátkozást lerombolni, meg fogja-e ugyanakkor őrizni a hitet, az égő, lángoló hitet, a melyet nekünk minden áron meg kell tartanunk lelkünkben és a mások lelkében? A tudományos szellem tartózkodásból, vizsgálódásból, bizalmatlanságból, elemzésből van alkotva; holott a vallásos szellemet bizalom, bátorság és állítás jellemzi. Lélektanilag egymást kizárják ezek. Hogyan lehet hát várni az elsőtől a másodiknak megtartását? Hogyan ne vonjunk tanulságot ennyi társadalmi csoport látásából, hol a tudományos szellem — akár jól, akár rosszul felfogva, keveset határoz — azt eredményezi, hogy lerombolja a vallási szellemet. Részemről, ha a kettő közt kell választani, nem habozom, hogy a másodikat válasszam, hogy a hitet minden kiátkozásaival is előbb becsüljem, mint a szellemi lanyhaságot,

melylyel felvilágosult körökben találkozunk. A lanyhaságot, a megkülönböztető közönyösséget, ah, hagyjuk ezt a világiasság embereinek és a világiasság egyházainak! Mi, ha elvetjük a kiátkozást, meg akarjuk tartani a hitet, a hitet egész társadalmi értékével; de a tudománynak nincs hatalma, hogy ezt a csodát egymagára meg tudja tenni.

III.

Azután ajánlják nekünk a protestáns egyéniség legkitünőbb képviselőit és azt mondják: a megoldás, a melyet kerestek, mindenekelőtt gyakorlati dolog. Hogy a kiátkozás eltöröltessék és a hit megtartassék, mindenik hívőnek azok köré kell csoportosulni, kik a hitnek képviselői. Mikor a hívők nem tudnak a tanokra nézve egyetérteni, nem kell a tanokat erőltetni, nem kell kölcsönösen átkozódni, hanem külön kell válni. Ez nem akadályozza meg, hogy jóbarátok maradjanak. A szabad hívés rendjében gyakorlatilag más egyház nem lehetséges, csak a helyi egyház, csak a részleges közösség, a „gyülekezet“. Az ugyanazon hit által egyesített akaratoknak kicsiny csoportjai szükségesek Isten országának megalakítására. Ez üdvös versenyt eredményez, élénkíti a hitet és munkásságot szül. És aztán bizonyos ünnepélyes, ritka alkalmakkor találkoznak és együtt dicsérik Istent.

E megoldásnak nagy előnyei vannak és a vallási eszme fejlődésének azon a pontján, melyen

mi vagyunk, kikerülhetetlen. Ez kitünőleg protestáns megoldás. De miért, hogy a mi részünken nem von maga után örvendetes hozzájárulást, sőt sokaknál legyőzhetlen ellenszenvvel találkozik? Nem úgy tetszik-e, hogy ez az emberi gyöngeségnek tett engedmény s ugyanakkor alkalmas arra, hogy a mi legnemesebb eszményünket megváltoztassa.

Két megjegyzésre szoritkozom. Nem vagyunk sem politikusok, sem anyagelvűek. Nem gondoljuk, hogy a fajok és nemzetek közti surlódás szükséges az emberi előhaladásra. Mi hiszünk az emberiség családjának alapegységében, hirdetjük a testvériséget és szeretetet és mikor arról van szó, hogy az evangelium Istenének tekintete alatt egyesülünk, — azonnal félre állunk. Mi nem tudunk sem együtt imádkozni, sem együtt az úrvacsorában résztvenni, mely azért alapított, hogy jelképezze a szeretetet és isteni erélyt! Ugyanazon egy családnak gyermekei nem tudnak egy asztalnál ülni!

Oh mondjátok, hogy az ember hogyan osztozzék ily gyűlöletes ellenmondásban?

Azt mondjátok, hogy a protestáns egyéniség fokozza a hívők munkásságát; ez igaz. De oly szellemet ápol, mely a Krisztus szellemével homlokegyenest ellenkezik s az irigységnek, féltékenységnek, gögnek még inkább kedvez a vallási rendben, mint a világiban — s ezzel még csak keveset mondtunk — az fentartja a vetélkedés ostorát. Evangelium és vetélkedés!... Ah, nem nevetséges-e ez?

Jó hitszónok, jó énekesek, ezekkel lesz az egyház a leglátogatottabb. Mindazokat az eszközöket, melyeket a világon használnak, hogy az eladó portékát értékessé tegyék, naponta igénybe veszik a Krisztus és a próféták barátai! Sikerhez kell jutni, mindenekelőtt a világot megnyerni. Nem az a virágzó egyház, mely leghüségesebbnek mutatja magát az evangéliumi eszményhez, mely a legalázatosabb, mely a közjónak magát leginkább odaszenteli, hanem a mely a legfegyelmettebb, vagy a legcselszövőbb, vagy a leggazdagabb. Tagjainak ügyessége, mozgékony-sága, társadalmi állása, tolakodó kellem főerények lesznek . . . a hirlelő szellem elsőrangú . . . vagy akkor elbukik.

Oh, hogyan lehessen a nélkül, hogy a tekintélyi egyházak kiátkozásai rajtatok erőt ne vegyenek, a kérdést a saját felekezetetek egyedüli dialában oldani meg, hogyan lehessen úgy oldani meg, hogy ne legyen az egyház csak a maga és barátai számára, mikor szüntelenül fülünkbe cseng a Mester szava: „Más juhaim is vannak, melyek nem ez akolból valók és azokat is elő kell hoznom és lészen egy akol és egy pásztor!”

Nem teljes, nagyon arisztokratikus megoldás, melyet a tudomány ad ; bizonytalan, a legrosszabb esetű, melyet a protestans egyéniesség ajánl, ime mibe végződnek a legjobb törekvések arra nézve, hogy a kiátkozás megsemmisíttessék és a hit megőriztessék . . . Nincs-e más út, a melyet követni lehessen. Én megkísértek egy mást jelezni.

IV.

Mindenekelőtt egy kérdést kell tennem, mely minket azonnal a vallás terére helyez:

Hisztek-e a személy titokzatosságában? Ugy gondoljátok-e, hogy a szavak és cselekedetek alatt, valamint az eszmék keletkezése alatt van egy másra visszavihetetlen, másnak alárendelhetetlen elem, melyet szorosan személynek nevezünk s mely a cselekedeteknek, szavaknak, eszméknek értéküket és helyzetüket adja? Azt mondjátok talán: Hogy az ember egy személyt csak annyiban ismer, a mennyiben szavai és cselekedetei kinyilvánítják; egyébképp észrevételünket kikerüli. Ez csak részben igaz, mert ugyanazon cselekedetek, hasonló körülmények közt egy más egyén által teljesítve, nagyon különböző hatást idéznek elő, mivel egy ilyen személyiség bármit tegyen és bármit mondjon, sohasem fog teremteni vonzó központot, nem áraszt maga körül rokonszenvet, míg egy más személyiség egyetlen szóval vagy csupán megjelenésével sikert ér el. Avagy ugyanazon szónak Buddha vagy Ézsaiás vagy Jézus által kiejtve, ugyanaz a hangja, ugyanaz az ereje van-e? Az emberiség tapasztalata megadja erre a feleletet nektek és az azt mondja, hogy a felfogásnak van más módja is, mint az érzék vagy értelem felfogása, vannak a hitnek önkéntes nyilatkozatai, melyek egyedül vezetnek minket ama titokzatos-

sághoz, mely mindenik személyiség mélyén lakozik.

Vagyis a vallási igazság s különösen a keresztény igazság, teljesen a személyiség titokzatosságában honol. A tudományos igazság az érzéki tényekben, a bölcselmi az eszmékben van, a vallási igazság szorosan a személyiséghez van kötve és nem ahoz, a mit az mond vagy cselekszik, hanem ahoz, a *mi*, a benső értékhez, a módhoz, a melyen magát bensőleg alakítja vagy aláveti magát e kibeszélhetetlen hatalom indításainak, melyet Istennek vagy Szellemnek nevezünk s mely az emberi lelkiismeret mélységein mozog.

De lehet-e a személyiség értékéről beszélni a vallási rendben, a nélkül, hogy azonnal ne gondoljunk Jézusra és az ő evangeliumára? Hogyha ismertek személyiséget, mely felülmulja a tieteket, válaszsátok, szeressétek őt, lakozzatok benne, hogy ő is lakozzék tibennetek! . . . A mi engem illet, én ő róla beszélek, ki az én Mesterem, Szabadítóm . . . S tudjátok meg keresztények, a kiknek beszélek, hogyha az evangelium más, mint a Krisztus; hogyha azt el lehet tőle választani, mint Confucius vagy Mahomed tanát; ha az természete megváltoztatása nélkül „törvény“, vagy a szó tulajdonképpen értelmében tan lehet, melyet a Szabadítás tanának, vagy „Atyasági istenhitnek“, vagy a „Jó vallásának“ neveznek, — a mélységbe esünk, a melyről előbb szoltam; diadalmaskodik a szörny;

a keresztények mindig a kiátkozás egyenetlenségeinek és szégyencinek adják magukat; a testvéri közösségből és az Istennel való közlekedésből ki kell zárni mindazokat, a kik a Jézus tanát nem fogadják el egészében; vagy egy más eset lehetséges, az, hogy ennek a tannak a mi rövid bölcsességünk és polgári erkölcsünk által alapulvétele a léleknek oly közepszerű, oly erőtelen állapotát teremti meg, hogy valóban a hit és annak szent esztelenségei arra indíthatnak, hogy a menedéket az istentagadó forradalmárnak szívében keressük, ki magát testvéreinek szenteli, vagy egy szerencsétlen barátéban, ki szobájában imádkozik és a ki tudja, mi a lemondás, vagy pedig egy tudatlan, korlátolt nőében, ki hogy élte megpróbáltatásain győzedelmesen átmenjen, nem tud egyebet, csak szüntelenül ismételni: „Hiszek a Jézus Krisztusban! Hiszek a Jézus Krisztusban!”

De Istennek legyen hála, az evangélium első sorban nem az eszme vagy az elméleti tanítás rendjében áll. Jézus nem hozott új tant az Istenre, üdvre, vagy a jövő életre nézve — melyik az az ő eszméi közül, melyet a próféták előtte ne hirdettek volna? — sem az erkölcsi kérdéseknek olyan megoldását nem adta, hogy attól ne lehessen eltérni. Az az egészség, melyet ő az egész emberi lényben helyre akart állítani; szabadtás, „élet“, melyet ő követőinek hozott. Hogyan? Minő eszköz által? Az ő eszméihez való alkalmazkodás kívánalma

által, úgy, hogy Jézus ne lenne más, csak felvilágosultabb irástudó vagy pápa? Az ő akaratának való engedelmesség által? úgy, hogy ne lenne benne mással dolgunk, csak egy új Mózes-sel, egy nagy törvényadóval, egy parancsoló hatalmassal? Nem, hanem a léleknek az ő vele való közlekedése által, az ő titokzatos személyiségével való érintkezés által. „Jöjjetek én hozzám, kik megfáradtatok és megterheltettetek és én megnyugosztalak titeket . . . Valljatok engemet az emberek előtt! . . . Szeressetek engem inkább, mint atyátokat és anyákat . . . Kövessetek engem . . . De ti nem akartok hozzám jöni, hogy éltetek legyen! És aztán e két mondása, melyek az ő lelkének titokzatosságába leginkább békésnek: „Az emberfia elleni káromlás megbocsáttatik . . . A ki hiszen én bennem, nem én bennem hisz, hanem ő benne, a ki engem elbocsátott!”

És akkor, a mikor az ő lelkéhez közeledem, mikor tekintetemet a szentség és szeretet e mélységébe békésítem, nem egy könyv, egy szöveg, egy eszme, egy szabály jelenlétében találom magam, hanem a világosság jelenlétében, melyet nem tudok másként nevezni, mint: Isten az emberben; nekem úgy tetszik, hogy e világosságban látom az Isten és ember lelkét elválaszthatlanul egyesítve. A Jézus titokzatos személyisége úgy hat reám, mint egy sugárzó tüzhely, mint a nap a sötét felhőkre. Mindaz, a mi bennem igazságtalanság, ön-

zés, tisztátalanság és lazaság, azt e rettentő láng tüstént égeti. Szenvedés, aggodalom, megalázódás, szégyenletes leveretés, a keresztek, melyeknek alá kell hogy menjek, hogy nyomorult lényemnek újulását eszközöljem, mit most teljes erőmből kívánok; érzem, hogy a szabadulás közelg, hogy a hit szivemben növekszik. Mit beszéltek nékem az értelmi jelenségek világáról a szent metaphysikáról és az anathémáról, hogy mit hordoznak azok magukban; mindezek eltűntek látóhatáromból és éppen oly idegenek lettek nékem, mint az utczakő; mit beszéltek párt vagy egyház érdekéről, az „Isten jogáról“ vagy az „igazság jogáról“, mely a kiátkozásoknak és mészárlásoknak hordozója volt, nem tudlak titeket többé érteni, nem tudok többet, mint a mit mondtok; mit beszéltek, hogy engemet bölcsébbé tegyetek, hogy ne menjek túl a ti mértéketeken? — Krisztus az én életem, érte, vele akarok harczolni és meghalni. A halál benyomásai vonulnak még fel lelkemben, egyházamban, az emberi társadalomban, de így szólok, hogy a Krisztus világosság és élet és hogy ő gazdagon önti ki ezeket azok felett, a kik keresik, mint az ember keresi Istent, keresi a Szellemet! A Krisztus nem rombolja le a hit és szeretet erőyeit, ő élet; hogy az emberi gyalázatosságokat legyőzze, nem alkalmazott parancsoló anathémákat, ő nem akart mást, mint hogy az ő élete befolyjon az elveszett emberiség ereibe.

Igy látom én a kérdés megoldását. Régi

megoldás ez és gyermekies is. Közlekedés, érintkezés a Jézus Krisztussal. Gondoljatok, a mit akartok; tegyétek, a mit akartok; de ne veszítsétek el az összeköttetést az ő személyiségével. A jövő nemzedékek ezt sohasem fognák néktek megbocsátani, a szabad kereszténység jövője szét fogna romboltatni. E jövő attól függ, hogy bensőleg minő magatartást tanusítotok a Krisztussal szemben.

A népe sorsa felett nyugtalan Ézsaiás próféta-nak, mikor kérdezi az őrt: „Őr, mit mondasz az éjszakáról?“, az őr azt feleli: „Ime a nappal eljön és az éjszaka is el fog jőni.“ Talányszerű beszéd és mégis mennyire érthető! Igen, ha elhanyagoljátok a Jézus személyével való érintkezést, ha egyéni és társadalmi üdvötöket bölcselmi tanra szorítjátok, melyet könyv nélkül lehet megtanulni, mint Kant és Spinoza tanát, ti elhagyjátok a valóság birodalmát s előkészítitek az egyház romlását, örökkössé teszitek a kiátkozást, meggyöngítitek a hitet . . . *az éjszaka eljön*. De hogyha ti magatokat megszentelni akarjátok családokban és különböző csoportjaitokban, a Megfeszítettrel való közlekedés gyakorlata által, ha jellemetekben, cselekvéseitekben nyilvánul az ő lelkének isteni befolyása, . . . a nappal, a reggeli fényes nap, a melyen nem lesz többé kiátkozás s melyen a hit, mint reggeli hajnalpír fog fényleni... *a nappal is el fog jőni!* Amen.

A hol az úr lelke van, ott van a szabadság.

Dr. Furrer K. zürichi lelkész egyházi beszéde.

Az úr pedig a lélek. A hol pedig az úr lelke: ott van a szabadság.

I. Korinth. III., 17.

Mélyen az emberi lélekben rejlik a szabadság után való vágyódás, azért hangzik oly szépen ez a szó: szabadság. A szabadságért küzdöttek a népek és nemzetek minden erővel, mert a szolgaság jármát hordani rosszabb volt a halálnál is. Minden magasabb szellemi alkotás és törekvés csak a szabadság levegőjében fogatos és az emberi szívnek legboldogítóbb érzései a végtelen szabadság érzésével vannak összekapcsolva. Szabadság kell a művésznak, a tudósnak, a jó és mindenekelőtt a kegyes embernek; mert minden igaz élet, melyet az örökkévaló Istennel élünk, a szeretet folyó vizébe van merítve. A szeretet a szívnek legszabadabb vonzódása, a mely nem tűr semmi kényszert. Mi balgatagság és végzetes dolog midőn valaki a kegyességet rendőri eszközökkel akarja kikényszeríteni. A hitéletben a legkisebb

kényszer is elpusztítja a legbensőbb, a legszentebb lelkiélet gyökérszárait.

De a szabadság magában véve külső fogalom. Az a kérdés, hogy mitől akarunk szabadulni. A féktelenség, mint aljas szenvedélyek korlátlan uralma is magyarázható szabadságnak. S ebben az értelemben mi borzasztó bűnöket követett már el a szabadság! Hányszor lett már egyeseknek és népeknek veszedelmükre a szabadság. Igazán szabadnak lenni nem könnyű és nem egyszerű dolog. Ki mutatja meg nekünk a szabadságnak azon útját, mely fölfelé vezet? Pál meg mutathatja, mert ő a szabad emberek közt a legszabadabb volt s lánglelkével a szabadságért küzdött. De egyszer ő is nagyon le volt bilincselve. Vajjon hogyan lett szabaddá? Erre ő rövideden megfelel. Felelete rövid s mégis nagyszerű, s minden időkre érvényes: „A hol az úr lelke van, ott van a szabadság.“

A mi urunk szabadságra akar nevelni azáltal, hogy a fiúság tudatát az úr Istennel szemben szívünkbe plántálja. Isten lényéből van valami szívünk legbensőjében. A mit az Isten akar, az összhangzik saját legmélyebb szükségleteinkkel. Valahányszor a jóban fáradozunk igazi életelemünknek hódolunk. Ha a tiszteletreméltó agg szüléknek gondját viseljük, nem kívülről adott parancsolatnak engedelmeskednünk, mert ebben saját legtisztább örömünk telik. A munka nem rabszolgai járom, hanem a szellemi ember szabad vágyódása.

Azért az egész evangéliumot a szabadság hatja át és a tanítványoknak adott jelszó: „Szabadság és újból is csak szabadság!”

De a véték súlyától való szabadságra is gondolnunk kell. Arra a melytől sem mi magunkat sem embertársaink minket nem szabadíthatnak meg. Ha Krisztussal közösségben élünk, akkor tapasztalni fogjuk, hogy ő a ki szent, igaz atya is, a ki telve van irgalommal, ő vétkeinket elfedezi és békességet nyújt nekünk a teljes megbocsátás által.

És szabadságot nyerünk az úrral a világ gyötrelmeivel, számtalan fájdalomával, mulandóságával és a halál elkerülhetésének érzetével szemben is. A megfeszített Krisztussal bizonyossá leszünk a felől, hogy a szenvedéseknek magasabb értelmük vagyon, s hogy kapcsolatban állnak az örök bölcsesség és szeretet gondviselésével. Krisztussal a szenvedések amaz égbe vezető lajtorjává lesznek, a melyen följutunk a békesség tetőpontjára, s ama teljes szabadsághoz, mely fölötte áll minden földi bajnak és búbánatnak.

De a szabadságot csak az úrral való benső és igaz közösségben őrizzük meg. Az Istennel való benső egységnek, az ő szent szeretetének napja kell hogy megvilágítson minket. Ujra meg újra innunk kell az ő életforrásából. Minél hivebb tanítványai vagyunk az úrnak, annál készségesebb tanui leszünk azon igének, hogy: „Az úr pedig a lélek, s a hol az úr lelke van, ott van a szabadság.”

Nazarethi Jézus és a monotheismus.

Irta : Hyacinthe Loyson. Genf.

Igen tisztelt Elnök Úr!

Hölgyeim és Uraim!

Szives meghívásuk folytán, gyülekezetükben örömmel veszek részt. Otthonosan érzem itt magamat. Mindenkor a hit embere voltam, de azon hité, mely az értelmet keresi: fides quaerens intellectum, a mint Szent Anselm mondta. Önök unitáriusok: magam is az vagyok, minthogy az isteni egységet a vallás és bölcsélet alapvető dogmájának tartom. Ez azonban nem zárja ki, hogy a Szentháromság híve legyek, mivel ezen magasztos doktrinát a mindennapi és közönséges tritheismussal nem zavarom össze. Az imént említett mély gondolkozó mondá: „Az isteni szellem örökkévaló, örökké érthető, örökkön kijelenti magát és Igéje vele együtt örökös.” Továbbá Sabatier Ágost, a ki a protestánsok között nagy tekintély, kevéssel halála előtt ezt írta nekem: „Hiszek a Szentháromságban abban az értelemben, mint Ön, mert így hinni benne annyi, mint Istenben élni. Már pedig a hívő kedélynek élő Isten kell.”

E szerint a Szentháromság mind a theosophus, mind a keresztény előtt az istenség alapvető törvénye: *Atya, Ige, Szellem* — *Hatalom, Bölcsesség, Szeretet*, — nem három jelző, hanem három különálló fogalom és az örök élettől mégis elválaszthatatlanok. Semmi köze sincs ahhoz az alacsony mithológiához, mely Jézusból egy emberré átváltozott Istent csinál, avagy egy Istenné vált embert.

Szó nélkül tisztelem én is Jézust s lábaihoz borulva, mint hajdan az apostol: Isten fiának mondom őt. De nem fűzöm hozzá: Te Isten vagy! és nem imádom azzal az imádással, melylyel csak az Atyának tartozom. Mert azt mondaná nékem is a mit a bibliai ifjúnak mondott, aki őt „jó Mesternek“ szólítá: „Miért mondasz engem jónak? Nincsen neki jó több az egy Istennél.“

Hölgyeim és Uraim! Köszönöm, hogy megadták nékem — a Szentháromság egyházai hű képviselőjének — közöttük a polgárjogot. Mi szintén egyistenhívők, igazán szabadelvűek és a haladás barátai vagyunk.

Az első általános zsinat nem a 324-ben tartott niceai volt, hanem az, mely 1893-ban Chicágóban gyűlt egybe.* Mert a keresztény egyházak nagyrésze s a földgömb más vallásai is képvisi-

* A chicagói kiállításon 1893-ban a világ összes vallásai parlamentet tartottak s a legkitünőbb gondolkozók nagyszerű nyilatkozatokat tettek a mívelődés történelmében örökbecsű beszédeikkel.

selve voltak ott; de nem vitatkozásra, hanem testvéries tanácskozásra jöttek össze. A megnyitó ülésen a római egyház egyik kardinálisa azt, a mindnyájunk szívéből fakadó imát, az Úri imát mondotta el: „Mi Atyánk, ki vagy a mennyekben“, a záró ülésen pedig egy izraelita rabbi ugyanezzel az imával fohászkodott Istenhez, közös mennyei édes Atyánkhoz.

Kongresszusunk hivatalosan nem sorakozik a chicágóihoz, de szellemére nézve oda tartozik. S minthogy a monotheismusról és az egyetemes vallásról beszélendek, szívem mélyéből üdvözlöm nemcsak a jelenlevő különböző keresztény egyházak képviselőit, de a nem keresztényeket is, a zsidó egyházét, melynek képviseletében a dijoni ékesszóló rabbi, Lévy Lajos úr jelent meg, ki oly nagy lelkesedéssel szólott hozzánk; az Islamét, melyet barátom Abd-El-Hakim képvisel, egyike azon muzulmánoknak, kik a Korán orthodoxiáját szabad szellemmel és szívjósággal egyesítik; és végül az indiai theismus kiküldötteit, a Brahmo-Somaj hiveit, kik lélekben hozzánk tartoznak. Ha Judea a vallás szülő-anyja, nem India-é annak őshazája?

Szívből köszöntlek valamennyien titeket, barátaim és testvéreim. Egy pogány költő is azt mondja: „Homo sum nil humani a me alienum puto.“ Mondjuk tehát mi is ő vele: „Keresztények vagyunk, a mi vallásos, előttünk nem idegen.“

De a sok vallás közül melyik a jobbik' melyik az igazi? Önkéntelenül felvetődik ez a kérdés, ha szeretjük az igazságot. Sok keresztény így válaszol: csak egy vallás a jó, csak egy vallás az igazi, az, melyet Jézus Krisztus alapított.

Csakhogy Jézus Krisztus egyet sem alapított. Aki az evangeliumot előítélet nélkül olvassa, be fogja látni, hogy Jézus nem létesített semmiféle pozitív vallást és nem is szervezett látható egyházat! Erre nem is gondolhatott. Két okból. Először is, zsidó volt és az is akart maradni: orthodox zsidó a ritus betűje szerint, melyhez mindvégig ragaszkodott s szabadelvű zsidó az új szellem szerint, melylyel a régi formákba új lelket lehelt. Nős, ha valaki jól érzi magát a zsinagógában, aligha épít a mellé más templomot.

Tény az is, hogy Jézus úgy beszélt, úgy járt el és úgy gondolkodott — önmagával soha meg nem hasonlva — mintha a világ vége közel, nagyon közel volna. Ez a közmeggyőződés volt beszédének jellegéje: „Térjetek meg, mert elközelített a mennyeknek országa!“ Az egész Evangélium ezen a pár szón épül fel. Nős! a józan ész nevében ujólag kérdem, ha valaki az idők végét várja, ha valaki a vallási és politikai intézményeknek a fizikai világgal való együttes összeomlását hirdeti, foglalkozhatik-e akkor egy évszázadokra kiható Egyház alapításával?

Az Evangeliumot helytelenül fordítják. Jézus

ajkára adják: „Veletek vagytok a századok végéig,“ holott ő *aiônost* mond a görög szöveg szerint, azaz: „a világ végéig“, de azon világ végéig, mely egy nemzedéket túl nem szárnyal.

Művelt emberek előtt, ily két pont felett elmélkedni alig volna szükséges, ha oly sokan félre nem értenék, s ha nem volna olyan igen fontos.

Nem egy jámbor keresztény aggódva mondogatja, hogy hiszen akkor az egész Evangélium tévedésen alapszik. Megengedem. Ténybeli tévedésen; de ez a kortársak tévedése volt és inkább tudatlanság, mint tévedés, melyet Jézus maga is bevall: „De arról a napról és óráról senki semmit nem tud, sem a mennyei Angyalok, sem a Fiú, hanem csak egyedül az Atya! (Márk XIII. 32.)

Az eretnekekkel szemben a katolikus theológia fenntartotta, hogy az örök Bölcsességen kívül — mely biztos léptekkel vezette őt a vallás mezején — a názárethi Jézusnak emberi lelke is volt, mint a miénk, alá vetve az emberi természet törvényeinek. Ez a lélek, József ácsmester családjában nevelkedve, szivta magába a zsidó nemzeti hagyományokat s annak utolsó prófétáival elmerengett azokon. Nem ismerte a csillagászat, a geológia terén tett nagyfontosságú felfedezéseket, még kevésbé a modern kritikai vizsgálódást. Így hát Jézus teljes joggal és méltán hihette, hogy a fog-

ság utáni zsoltárokat Dávid és a makkabeus próféciát Dániel írta.

Az örök Ige a názárethi Jézusban is megnyilatkozott és megtestesült, oly mértékben, a mint ez a megnyilatkozás és megtestesülés lehetséges volt. Az Ige Jézusban volt, de Jézus nem volt az Ige maga s amint néhai barátom, Secrétan Károly, egykor mondá: „Jézus Isten fia volt, de nem Fiu-Isten.“

Tévedése — a mint mondám — ténybeli tévedés volt, de tanítása egyszersmind a legmagasztosabb tanítás és élete is a legszentebb. Ezen optikai csalódás, vagy inkább ezen emberfeletti intuiciónélkül csak olyan rabbi lett volna ő is, mint Hillel, vagy Gamaliel, nem hirdethette és nem élhette volna végig az örök vallást.

Szent Benedek egy éjjel, midőn a szent zsolozsmák órája elmúlt, cellájának ablakából szemlélte az eget. Titokzatos fény tünt fel szeme előtt és az egész világ mintegy napsugárban vonult el előtte. „Látta“, mondja a felírás, — mely az általa lakott Monte-Cassino tornyában ma is olvasható — „látta és megvetette azt, *vidit et despescit*.“ A nyugoti szerzetesek patriarchája, sőt az európai civilisatio patriarchája ezt a világot, melyet maga teremtet, az örök nap világánál megpillantva, kicsinynek és nyomorultnak találta.

És ha ilyen volt a tanítvány lelke, mennyivel inkább ilyen lehetett a mesteré! Bizonyynyal

neki is volt látomása ; ám ez a látomás nemcsak egy éjjel foglalkoztatá, hanem kiterjedt egész életére s azt szent öröm sugarával vonta be. Az egymásra következő nemzedékek egybe olvadtak előtte : „Bizony mondom néktek, ez a nemzedék el nem múlik, még mindezek meg nem lesznek.“

A mulandó idő neki úgy sem ér semmit, mikor lelke az örökélettel van tele.

Hát mi ne volna örökké való ? mondja egy híres költő. És szemünk a világ végére tekintve, csak oly dolgokat lát meg és jegyez fel, amelyekben megtalálja a tökéletest és a maradandót. Renouvier, a nagy bölcselő, helyesen nevezte ezt „a vég birodalmának“, s ez az, a mit Jézus még jobban „Isten országának“ nevezett.

Igy tehát Jézus nem gondolt és nem is gondolhatott egyház alapítására ; következésképen nem gondolhatott egyházi kormányzatra sem ; új kultusz, új dogma és szentség a szó való értelmében távol állott ő tőle. Maga a szent vacsora is csak addig tartott volna, míg újból visszatérend : „Bizony, mondom néktek : „Nem iszom többé a szőlőtőnek levéből mindama napig, melyen újat iszom veletek az Istennek országában.“ Szent Pál is megjegyzi, hogy a kenyérben és borban való részesedés, mely Jézus halálát hirdeti, az ő visszatérésekor meg fog szűnni.

Az egyedüli evangéliumi szöveg, a hol az Egyház alapításáról szó esik : „Ezen a kösziklán

épitem fel az én Anyaszentegyházamat és a pokol kapui nem vehetnek azon diadalmat“; ám ez a szöveg alig hiteles; ujabban legalább komoly kértelyek merültek fel ellene. Csak az apostolok és tanítványok egy bizonyos csoportjára vonatkozik, a kik egyidejűleg szónokok és gyógyítók valának, s embertársaikat a végítéletre és Isten országára készítették elő: „Az útra, mely a Pogányok közé viszen, ne menjeteK és a Samaritánusok városaiba is ne menjeteK. Hanem menjeteK inkább az Izrael házának eltévelyedett juhaihoz. — Bizony mondom nekteK, hogy mind el nem járjátok Izraelnek városit, mignem elközelit hozzátok az embernek Fia.“ És csak később, a feltámadás látományaiban vélték az apostolok hallhatni — de nem halandó szájából, hanem a Lélek sugallatából: „Azért elmenvén, tanitsatok minden népeket.“

Ha tehát egyes theologusok azt hirdetik, hogy mindenkinek Jézus vallásához kell tartoznia, nem tudják, hogy mit cselekesznek; minden esetre kétértelmű szavakat használnak. Jézus vallásához tartozni a betű szerint, annyi mint zsidónak lenni, lélek szerint pedig, sem egyik, sem másik, hanem az égi valláshoz tartozunk. „Az idvesség a zsidók közül támadott — de eljő az óra és az most nagyon, mikor az igaz imádók imádják az Atyát lélekben és igazságban; mert az Atya ilyeneket keres, kik őtet imádják.“

Ismétlem, Jézus mit sem szervezett. Mint

szervező, Mózes és Mohamed jóval felette áll. Jézus nem irt semmit. Az Új-Testamentomnak nincs törvénykönyve. Pál hagyott reánk érdekes leveleket. Jézusnak Abgar királyhoz írt epistolája hamis. S az a néhány hiteles szó, melyet a homokba rajzolt, — midőn vonakodott elítélni, bizonyára nem a házasságtörőt, hanem a gyenge asszonyt, ki e bűnbe esett, — hová lett? A jámborság és könnyörületesség szavai, melyek olvasására az emberek alig méltók, hová lettek? A farizeusok, sőt talán az apostolok lábnyomai ezeket röviden eltaposták!

Jézus nem alapított Egyházat, könyvet sem diktált, lelket hozott magával s a Lélek adományát nekünk is megígérte. Ebben rejlik küldetésének nagysága, ezért olyan kiváló apostol ő az emberek fiai között. Új lelket hozott a világba, oly szellemet, a mely nem e világból való és mégis átváltoztathatja és előbb-utóbb át is fogja változtatni a világot; az Evangelium szellemét, a mely folyton a kórhoz képest alkalmazza, magyarázza és javítja az Evangelium betűjét. Mint minden élő szó, mint minden írott betű, ez is fogyatékos. Jézusé, amennyiben ő adta és ő ígérte azt. Mégsem tartja a magáénak. Úgy látszik, hogy a saját tanítását alá akarta rendelni a Lélek ígéinek! Azt akarta, hogy ez a „par excellence“ Vigasztaló — a Lélek — felette álljon mind a mesternek, mind a tanítványoknak. „Én pedig kérem az Atyát és

más vigasztalót ád néktek. Mikor pedig eljő ama vigasztaló szentlélek, az igazságnak Lelke, titeket minden igazságra vezérel és az eljövendő dolgokat is megjelenti néktek.“

A galileai mester megjelenése, szép beszéde, hogy-hogynem, hipnózisba ejté az apostolokat, a mint igen gyakran hipnotizál manapság is sokat közülünk, katholikust és protestánst egyaránt. Kétségkívül az ember Fiára nekik nagy szükségök volt; mi se lehetünk el nélküle, de az ember Fiának, mint ő maga mondá, el kell mosódnia az isteni Lélek előtt: „Jobb néktek, hogy én elmenjek: mert, ha el nem menendek, ama Vigasztaló nem jő el ti hozzátok.“ A Jézus által ígért Szentlélek nem csupán egy egyházhoz szól, hanem valamennyihez:

„A kinek füle vagyon a hallásra, hallja, a mit a Lélek mond a gyülekezeteknek.“ Jézus maga egyet sem alapított, de a Lélek buzdította és segítette azokat az embereket, kik az egyházakat időről-időre szervezték.

Az első zsidó-keresztény egyház Jeruzsálemben az apostolok műve volt, kiváltképen Péteré, de egyúttal a pünkösdi szentléleké is, Két feje volt: Jakab, az első püspök, kit „az Úr testvérének“ neveztek és Kaifás, a ki elítélte az „Urat“ s a ki főpapja volt annak a zsinagógának, a melytől semmi szín alatt sem akartak az emberek elszakadni. Ez utóbbiról mondá Szent Pál: „Meg

vagyon írva: „a te néped Fejedelmének gonoszt ne mondj.“ Két fejük volt és így két kultuszuk volt; az egyik nyilvános kultusz a templomban, a hol javában folyt még a régi áldozat — és a házi kultusz, a melyen kenyeret és bort vettek az Úr emlékére.

A jeruzsálemi egyház után az antiochiai következik, hol a tanítványokat először hívták keresztényeknek. De Krisztus nevét felvevén, oly ösvényre léptek, mely nem volt Krisztusé: elvetették maguktól a körülmetélkedést; kiküszöbölték a zsidó szokások nehéz nyögét, a melyeket ő hűségesen betartott. A keresztény egyház egy új ember műve, a ki nem is volt eredeti apostol, a ki nem látta Jézust. Teremtő szellem és áradozó lélek egy személyben: Szent Pál.

A keresztény egyházat követi a tulajdonképeni katolikus egyház, — mely még kevésbbé nevezhető Jézus művének, mint az előző. Ez már Jézust az Atyával egyenlő rangra, sőt majdnem az Atya helyébe emeli. Szervezetét a niceai zsinaton, Nagy Konstantin, mint „világi érsek“ befolyása alatt, hosszas vitatkozások és dekretumok alapján állapították meg. Pedig ez a Konstantin akkor még nem is volt megkeresztelve.

Azután a pápai egyház elszakad az orthodoxyától és a keleti katholícizmustól s így tulajdonképpen ő maga idézi elő a schismát. Két oszlopon nyugszik: az egyik oszlop agyagból van —

ez a hamis dekretálék üres oszlopa; a másik oszlop vasból van — ez a nagy pápák — I Miklós, VII. Gergely, III. Incze — zsarnoki uralma. Minden áron egységet akar létrehozni a nyugoti kereszténységben; de törekvése sikertelen marad, s nem is igen dicsekedhetik az igazi szentségnek és teremtető szellemnek olyan alkotásaival, a melyek isteni eredetre mutatnának.

A protestáns egyházakról itt már többen is beszéltek. És pedig oly szépen, hogy az mindnyájunkat kielégített. De hát ki alapította azokat? Ki vitte véghez ezt az igazán mély és termékeny forrongást, melynél különbet a kereszténység alig ismer? Kétségtelenül az Úrnak lelke; mert hiszen az az Igazságnak és Szabadságnak lelke. Az Úrnak ama lelke működött — minden emberi gyöngeségük mellett is — Lutherben, Calvinban és Socinusban.

És miért vagyunk ma itt mi, édes Atyámfiai!? Oly sok évszázados tévedés után, közel s távolból — a szélrózsa minden irányából — azért jöttünk ide, hogy talán tudtunkon kívül egy új Egyház alapításán fáradozzunk. Ennek az Egyháznak olyan magasnak és tágasnak kell lennie, hogy méltó kerete legyen a régi és mindig új, vagyis egy örökkévaló vallásnak! Mi is csak véges emberek vagyunk, gyarlók és gyengék; de Isten ereje ural és hajt bennünket; én legalább érzem, hogy valami, vagy inkább valaki ösztönszerűleg arra üz,

a merre nem magamtól megyek s a hova olykor alig merek pillantani.

Atheisták, materialisták, — bármily meddő a ti tagadástok — helyet adunk nektek is a mi Egyházunkban, nem ugyan eszméiteknek, hanem ti magatoknak, mint embereknek. Nincs egyház dogma nélkül; a mi Egyházunk csak 3 dogmát ismer. Első a tökéletes lélek, azaz Isten, második a fejlődő lélek, azaz az ember; s a harmadik ezeknek rokoni szent frigye az örök életben. Tárt karokkal, jó szívvvel fogadjuk mindazokat, a kik hozzánk jönnek. Materializmus és skepticizmus súlyos betegsége az emberi léleknek; s ki az, aki melegebb részvétre számíthatna, mint a beteg? S ha sebet akarunk gyógyítani, vajjon durva kézzel szakítjuk-e azt fel, ahelyett, hogy testvéri csókkal gyöngéden ápolnók?!

A szentlélek egyik keresztény egyháznak sem kizárólagos öröksége; Krisztus nem alapította se az egyiket, se a másikat; de a lélek azért behatol mindenikbe, tisztítja, táplálja az egyenes indulatot, az érző szívet valamennyi keresztény egyház, sőt merem mondani, még a nem keresztény egyházak kebelében is. S amikor ezt mondjuk, világért sem akarjuk lerontani a vallási hagyományokat; mert tudjuk, hogy egyes fajok és nemzedékek alig tudnák azokat nélkülözni. Alexandriai Kelemen szerint a Lélek az igazi tanítómester, mert az erőszak helyett szeliden alkalmazza a nevelés bol-

dogító és nemesítő elveit s még a fétisimádót is — a maga tudatlanságából — a láthatatlan Igazság tiszta imádására, a mennyei Atya kebelére tudja vezérelni. Értsétek jól meg keresztény hit-térítők — a kik nem mindig vagytok tisztában ezzel a dologgal — az ősi hitet nem kell lerombolni, csak átalakítani!

De hisz ezek pogányok, szokták mondogatni. Hát kik a pogányok? Ma reggel — a midőn a japán népnek és uralkodónak a béke létrejötte alkalmából szerencsekivánatainkat nyilvánítottuk — elgondoltam magamban: Vajjon pogányok-é ezek? Tegnap még ismeretlen kis nép, ma már nagy és dicső. Nem fenyeget senkit, csak teljes joggal örzi függetlenségét a betolakodókkal szemben. A harczmezőn dicsőséggel övezi körül magát, ámde neve dicsőbb és nemesebb most, amikor nagylelkűen békét köt.

És hogy a három nagy monotheista vallással — a melyeket a Biblia gyermekeinek neveztek el, — úgymint a zsidó, keresztény és mohamedán hittet végezzem beszédemet, itt az ideje, hogy azoknak barátságos közeledésén fáradozzunk; sőt azt is megérhetnők, hogy ezt a három vallást egymással harmónikus egységbe hozva, lerakjuk a jövő Egyházának alapköveit.

Zsidók, keresztények, muzulmánok, nekünk ugyanazon egy Istenünk van, az a láthatatlan Lélek, aki hajdan így szólt a prófétákhoz: „Vagyok,

a ki vagyok!“ Ugyanaz a törvényünk. Ugyanaz a tizparancsolatunk, melyet Mózes a Sinai hegyen kőbe, az Isten pedig mindnyájunk szívébe bevéssett. Ugyanegy a reménységünk a jövőre nézve: az igazság és testvériség uralma, mikor a Messiási ígéretek beteljesülnek. Egy a feltámadás. Bizonyos titkos ébredés abból a halálból, a hol minden véget érni látszik, ahol azonban minden újból kezdődik.

Még élénken emlékezem arra a benyomásra, melyet reám a Titus által szétrombolt jeruzsálemi templom első látása gyakorolt. Omár azt ismét felépítette s utódainak, kegyelete, az isteni Egység legmagasztosabb oltárává emelte. Keresztény utitársam lelkesülve kiáltott fel: „Itt van a világ közepe; a míg e templomban az igaz Istenben való hitet hirdetik, a világ meg nem rendül.“ Mire az öreg sejk, ki minket kalauzolt, így nyilatkozott: „Mózes, Jézus, Mohamed, mind a hárman nagy próféták; de csak Isten egyedül örökkévaló!“

Ez a mondás nem ítéli el a keresztény hitet, csupán Eutiches eretnekségét, a mely Jézus Krisztusban a kiküldött ember személyét az általa kijelentett Isten személyével zavarja össze. „Ez pedig az örök élet“ — mondja a negyedik evangélium — „hogy tégedet *egyedül* esmérjenek lenni *igaz Istennek* és a kit elbocsátottál, a Jézus Krisztust.“

Úgy éreztem, mintha teljes életemben ekkor

hallottam volna a legvallásosabb mondást. S ezt nem a csalhatatlan pápa, sem valamely protestáns kritikus, zsidó rabbi, vagy modern filozófus mondá, hanem egy öreg arab sejk.

Kimondta — talán a nélkül, hogy annak horderejét igazán felismerte volna — az egyetemes tiszta Monotheizmus jövődjé formuláját, még pedig azon templom árnyékában, a hol Jézus imádkozott, s csak néhány lépésnyire azon dombtól, a hol Jézus vérét ontotta az embereknek egymásközi és Istennel való egységéért. „Atyám, hadd legyenek egyek, miképen mi egy vagyunk.“

És ezen eszményi templom ormán lélekben már előre olvasni véltem a párizsi lelkész által a székesegyházban oly ékesszólóan magyarázott szép formulát:

„És nem lesz többé átok.“

A szabadelvű mozgalom a vallásban.

Wood József birminghami lelkész beszéde, melyet a kongresszust megelőző vasárnap aug. 27-én mondott el a Maccabeusok templomában Genfben.

Ésaiás 60. 22. »A legkisebb ezerre szaporodik.«

Végtelenül közönyös teremtés az, kiben az Esaiás profeciájának 60-ik része fölvidító visszhangra nem talál. Telve van a diadal zenéjével és indulójával. Főjellemvonásai „világosság“ és „dicsőség.“ A próféta elragadó látományban szemléli a nemes ügy győzelmét; a sötétség elmúlt, az ellenség haráttá lett, Kedár nyájai, Társis hajói, az idegenek fiai mind az isteni zászló alá sereglenek; királyok és népek az igazság és kegyelem szolgálatának megnyerve vannak; a kicsiny dolgok napja a nagy dolgok napjává lett, s igazságosság és igazság az Isten trónjánál és az emberek ügyeiben találkoznak, hogy soha többé el se is váljanak. Ez a fejezet a szív hurjait rezgésbe hozza; a kétségbeesett jajgatását az örömdalává és a legyőzött könnyeit a remény mosolygásává változtatja.

„A legkisebb ezerre szaporodik.“ Ez ígézet

mily gyakran lelkesítette az Igazság, a szent Ügy, s egy új Mozgalom úttörőit a nehézségek között. Az Igazság, mely nem kell a világnak, küzdve a létért és elismerésért; az Ügy, mely oly lassan nyer utat magának, hogy egy nemzedék alatt majd semmi haladást sem teszen; a Mozgalom, mely oly sokra tör és oly keveset ér el, — Igazság, Ügy, Mozgalom, melyeket az emberek megvetnek a követők csekély száma miatt — tanítványaik mennyi reményt, lelkesültséget és új bátorságot nyertek eme szavakban: „A legkisebb ezerre szaporodik.“ Könnyű dolog élénknek, vidámnak és bizalommal teljesnek lenni, midőn a többséggel haladunk előre, — de egy kisebbség kisebbségével bátran megállani és mégis hinni a nemes ügy győzelmében, midőn óriási világerők látszanak ellene felvonulni: ez a hit és az emberiség próbája. Minden ország és idők újitóinak el kellett sánczolniok magukat ama hatalmak és hadállások ellenében, melyek legyőzhetetlenek vagy megtámadhatatlannak látszottak. Minden igazságnak, mely az emberi fajt főlebb emelte, hosszasan és elkeseredetten kellett harcolnia saját léteért, barátaiért, — mint az emberek nevezték: a „fanatikusok“ kis csoportjával. S habár gyakran legyőzettek, elárultattak, ezek a fanatikusok szívet, elhatározást újra visszanyertek, mert fenntartotta őket a remény: „A legkisebb ezerre szaporodik.“

Minden történelem arról tesz bizonyosságot,

hogy nem a tömeg és sokaság uralkodik végleg az élet küzdő erői közt, hanem a lélek, a hit és az igazság. Egy-egy fényes pánczélu és nehéz fegyverzetű Góliát, menydörögphet és ijesztgethet, míg az ég visszazeng hangjától és a föld megreszket lábai alatt, — de azért a győzelem a kicsinyé, kezében a parittyával és a patak öt sima kövével. Babilon, Ninivé, Kártágó, Róma, a világ hatalmas és fönséges városai, a felszínen az emberiség történelme nagy, mozgó erőinek látszhatnak, — de mégis úgy találjuk, hogy döntésük és befolyásuk semmi a kisebb városokéhoz hasonlítva, mint Jéruzsálem, Áthén, Flórencz, Genf. Mi jelentősége van ma a császári Babilonnak? Semmi, éppen semmi. Az emberekre nézve egyetlen érdekes vonása romhalmazaiban van. De a városok legkisebbike, Áthén, még mindig uralja az emberek emlékezetét. Kártágó minden kincsével, palotájával, hajórajával, kereskedelmével semmit sem hagyott hátra, sem hőstettet, sem egy nemes mondást, sem valamely tanító emlékezetét, mely halhatatlanná tenné; ellenben Jéruzsálem, bár romokban hever, nagyobb hatalom a világban ma, mint bármikor. Prófétái, énekesei, tanítói, hősei megdönthetetlen befolyást biztosítottak neki. „A legkisebb ezerre szaporodik.“ És kérdéses, ha vajjon Róma maga érintette-e az európai gondolkodást oly meglevenítő erővel, mint Dante és Kálvin városai.

Ilyen gondolatokkal lelkesítjük és erősítjük mi, a szabadelvű kereszténység tanítványai egymást, midőn a jelen csalódásokkal és a számbeli többség hiányával állunk szemben. Igaz, nehéz dolog, hogy megtartsuk a saját magunkét. Az orthodoxia nagy erői, büszke és hatalmas hierárkiája, gazdag és népszerű „Szabad Egyház-Szövetségei“, Európa templomba járó népének nagy tömege semmiben sem tartanak velünk és temetésünkön szívesen segédkeznének. Templomaink nem zsúfoltak, nincs népszerűségünk a tömegeknél, itt és ott csak kis társaságot tudunk összegyűjteni, hogy meghallgassák tanításainkat, nincs egységes, szervezett egyházi egyesületünk és az Igazság és Ügy, melynek magunkat átadtuk, majd semmi haladást nem tesz. De „megfogyva bár, letörve nem vagyunk.“ „Rabszolga az, ki kettő vagy hárommal nem mer az igazság mellett állani.“ Nem a gyorsaké a futás és nem az erőseké a harcz. A többség nem az igazság próbája. Lehet, nem a mi időnkben szaporodik a legkisebb ezerre, de az a nap bármikor jöjjön, részben a mi kitartásunk és munkánk gyümölcse lesz.

Ne értsenek félre engemet. Nekünk nem szabad megelégednünk azzal, hogy az igazság a kisebbségben lehet. Saját ügyünk néhány emberének ama sajnálatos magatartását jegyeztem meg, hogy bizonyos büszkeséget éreztek a követők számának kicsinységében, mintegy jelezve ezáltal a

tömeg iránt érzett gyűlöletet, mintha a tömeg alantosságot jelentene — és sohasem igyekeztek annak megértésére, hogy ha az igazság igazság, egy ember se elégedjék meg kevesebbel, mint annak világ-uralmával. Én sem állítom, hogy a számban, tömegben, népszerűségben nincsen érték. A sok a jóból becsesebb, mint a kevés. Az erdő teljesen kinőtt tölgye értékesebb a világnak, mint a kis csemete. A déli nap, mely az egész földnek világosságot ad, jobb, mint a pirkadó hajnal. Óhajtunk kellene a nemes ügy növekedését. A tömeg nem bizonyosága a legjobbnak, — de mindnyájan hitetlen lelkek vagyunk, ha teljes odaadással nem bizunk abban, hogy eljön az idő, midőn a Legjobb általánosan érvényesül. Az igazság győzelméért munkálkodunk, hogy a legkisebb ezerre szaporodjék.

A jelen pillanatban a kicsiny : a szabadelvű protestáns mozgalom Európában. Annyira kicsiny ez a mozgalom, hogy egyes barátaink ilyen dolog létezésében alig is hisznek. De a szabadelvű gondolkozók és munkálók nemzetközi kongresszusa, mely 1901-től kezdve összejöveteleket tartott Londonban és Amsterdamban, s most harmadik ülését tartja Genfben, — bizonyosságot tesz arról, hogy sok országban vannak munkatársaink és jóakaróink. és hogy számuk sokkal nagyobb, mint föltehető volt. Nem nevezik magukat unitáriusoknak és az evangéliumi protestantizmustól való elválásuk pontja — a magyarországiakat kivéve — nem a szent-

háromság doktrínájában van. Sokkal inkább befolyásolta őket a bibliai kritika a szabadság iránti vágy, etikai és általános emberi tekintetek. A theologiai érdeknek sokkal kevesebb ügye volt e mozgalommal, mint pl. Angliában. De az eredmény ugyanaz: ők és mi ugyanahoz a célhoz jutottunk és azok a szabadelvű protestáns elvek, melyekről Reville tanár egy multkori értekezésében adott számot, az angol és amerikai unitárizmussal egyeznek.

És mi ma Genfben találkozunk! Különleges, megrázó, sőt bizonyos tekintetben drámai esemény. Találkozásunk a világ egyetlen más városában sem lehetne jelentősegebb ama változásra nézve, mely az emberi gondolkozásban végbe ment. Kálvin ebben a városban adott új életet az Augusztinusi theológiának, mely az ő nevét vette föl, s a kálvinizmus a protestáns világ legerélyesebb részét uralta. És ma Kálvin városában a Kálvinizmus elhanyagolt dolog. A székesegyház szószékéről, honnan egykor ő prédikált, ma dr. Savage beszél hozzánk az Igazságról és Ügyről, mely Kálvinnak utálatos lett volna. Servét hátrán mondhatná: „Végtere meg vagyok boszúlva.“ A mi genfi gyűlésünk elegendő arra, hogy Kálvin megforduljon sirjában. De ha ma élne, nem hihetjük, hogy ő maga is Kálvinista lenne. — legalább nem a XVI. évszáz Kálvinistája. — Éppen oly határozottan szolgálatába állana a mai kor legmagasabb erkölcsi és szellemi behatásainak, mint tette saját korában és

nemzedéke előtt. Mert a legnagyobb elmék mindig fogékonyak az új eszmék elfogadására. És végük figyelembe, hogy Kálvin, borzasztó theologiaja daczára is, mely ellen mi oly elkeseredett és nem is eredménytelen harczot folytatunk, Európa egyik legnagyobb gondolkozója volt, egyik legélesebb értelmi erejű, legnemesebb tisztaságú, legerősebb akaratu, legszilárdabb erkölcsű lélek. Huszonöt évig Kálvin volt Genf diktátora, mely kösziklára épült várossá lett. Erkölcsi székhelye volt a kereszténység felének és erős bástya Róma betörései ellen. Szerencsére Kálvin és követőinek ama törekvése, hogy a Kálvinizmust a protestáns egyházakra erőszakolják, mindenütt megtörött. Nem is lehetett másként. Többféle erő enyhítette a kálvinista theologia ridegségét és aláásták az Istenről, emberről és világegyetemről szóló Kálvini nézeteket. A tudomány emelkedése, a politikai erőnek a népek nagy tömegeire való kiterjesztése, a kor új társadalmi nézetei, az értelmezés új módszerei, a szélesebb körű történelmi tudás, — annyira átjárták a világ gondolkozását, hogy ma a kálvinista egyházakban olyan tanokat prédikálnak, melyeken maga Kálvin elborzadna. Lényegében minden teljesen megváltozott. A XVI. évszáz Reformációja hatalmas tiltakozás volt a véglegesség ellen; nagyon szomorú dolog volna, ha annak eredménye a véglegesség lenne. Az értelmi újjászületés első nagy törekvése volt az, az u n.

Renaissance, a tudás újjászületése. Azonban midőn az újitók magukra vállalták az egyház részére egy theologia szervezésének feladatát, az értelmi forradalom nem volt teljes — még ma sem teljes — és míg egyfelől mérhetetlen, üdvös változásokat hoztak az egyház dogmáiba, a pápa tekintélye helyett főleg a Biblia tekintélyére hivatkozva, az mégis másfelől egy külső, látható tekintély rendszere volt és nem az ész és lelkiismeret szellemi tekintélye. Munkájuk szükségképpen ideiglenes természetű volt. Valóban, minden ilyenmű munka csak egy időre szól és mindannyiszor újra kell kezdődnie, valahányszor nagyobb változások történnek a kereszténység értelmi jellegében. Ma is újra kezdődik ez a munka. A jelen értekezleten megvitatandó tárgyak is biztos jele annak, hogy új Reformáció van keletkezőben.

Nem régen meglátogattam a magas Alpok néhány völgyét, hol a fehér bérczek tiszták, mint a kristály, a jéghegyek szülőtte-földjükön gyülekeznek, hol a „szétrepedt sziklás magaslatok tornyot, dómot, bástyát alkotnak“, hol egy vesztett Éden, vagy egy jövő paradicsom falai alig lehetnének szebbek, mint ama hó és jég-erődök, telve fénnnyel, mint megannyi ezüst pajzs a napon. És mégis körülbelől száz év előtt mindezek a fönséges, fönségükben és egyszerűségükben kifejezhetetlen jelenségek majdnem ismeretlenek és hozzáférhetetlenek voltak. Csak járatlan ösvény vezette az

erdei lakót vagy a kecskepásztort egyik sziklacsoporttól a másikig, s csak egy-egy kalandot kereső lélek látogatta nagy ritkán a természet szépségének ezen benső oltárát. Maguk az ott lakók nem is igen ismerték a gyönyörű látvány értékét, melyet mindennap láttak. De a természet nagyszerű jelenségeiben való gyönyör növekvő szelleme, mely az emberi lelket, mint egy új érzék a XIX. évszázban kiszélesbitette, mindig növekedő számú imádókat küldött a magaslatokba és völgyekbe a szegényes lakások, alacsony árak és rosszúl kezelt utak ellenére is. Azután következett az öszvérek tábora, s midőn az útasok száma megnövekedett, az öszvérek helyébe kocsí-utakat készítettek; végtére a mérnöki ügyesség csodálatos diadala, a hegyi vaspálya: megnyitotta az utat a gyengébb anyagi tehetségű emberek ezeirenek, mindenek számára hozzáférhetővé tévén a nagy Alpok bámulatos szépségeit és csodáit.

Mindezek a dolgok csak megannyi példázat. A vallás egyszerű, nagy és szép igazságai, melyek magasba nyúlnak, mint az Alpok csúcsai, először olyanok voltak az embereknek, mint ezek az ismeretlen, hozzáférhetetlen völgyek és magaslatok; senki se szivta azok isteni levegőjét; senki se álmódott azok szépségéről. De itt és ott egy-egy kalandot kereső lélek, egy-egy merész kútató, mint Sausseré vagy Whimper, egy-egy erős lélek, magasztosabb dolgokat keresve főlebb hatolt a völgyben, aztán tovább haladt a másik, míg végtére a

többinél merészebbek, mint Channing, Emerson, Parker, Priestley, Martineau, Socinus, Harnack oly magaslatokat értek el, honnan az igazságnak széles körű és csodálatos látománya nyílt. Mégis, a vallás nagyszerű szépségeinek és általános vonatkozásu tárgyainak, kevesek által ily irányban megnyitott útja, sok követőt vonzott. Némelyek túlságos szelidek, mások túlságos konzervatívek voltak szokásaikban, mások ismét csak gúnyolták az eszmét, hogy szűk látkörű homokos pusztáiknál lehetne szeretetre méltóbb és jobb dolog is a világon. S midőn az utazók visszatértek, s másokat is ama mennyei magaslatokhoz akartak vezetni, némelyeket bebörtönöztek, másokat megköveztek, másokat ismét keresztre feszítettek. Mégis az egyszer megtett útnak, az emberi lélekre ható vonzó ereje ellenállhatatlan volt. Mások következtek ; a keskeny gyalogösvény széles és megtört út lett, s ma már egész egyházak élvezik ama magasztos, egyszerű, föllelevenítő, általános igazságok levegőjét, melyet hajdan kevesen ismertek, s gyönyörködnek a messzi nyúló tájképben, mely nyitva van minden törekvő lélek előtt. A vallás nagy, magasztos alpesi igazságai, a czélok, melyekért mi küzdünk, melyek mint hegyek emelkednek föl a tiszta egekbe, csak lassan következnek el, s csak nagyon hosszú várakozás után ismerhető fel értékük. Követőik száma még ma kicsiny ; de mi biztos reményben várunk a napra, midőn a legkisebb ezerre szaporodik.

A vallásos eszme felszabadítása a papok között.

Irta: Bournier lelkész a «Francia keresztény» szerkesztője,
Sèvresben.

Uraim !

Nem hozok önöknek tudományos munkát a franciaországi papság körében végbemenő vallási reformról. A tudomány nem a mi dolgunk. Mi a tett emberei vagyunk. Erős meggyőződésünk, hogy lejárt már a római tévedések kora és megtaláltuk az evangeliumi igazságot hitünk függetlenségében és ennél fogva nem erősítünk ezután mást, mint azt, a mi számunkra a személyes vallás.

És mi ezt a meggyőződést és ezt az igazságot óhajtjuk megosztani azokkal, a kik még a dogmatizmus szolgátságában élnek, az emberi csalahatalanság jármát viselik és egy oly hatalom uralma alatt nyögnek, amely egyaránt monopolizálja az isteni kegyelmet s az ég világosságát.

A mit mi tettünk, nem új dolog. Mi felszabadítottuk magunkat, mások is megtették előttünk. Megtették ugyanazoknak a veszedelmeknek, ugyanazoknak az áldozatoknak az árán. De mi rendszerezítettük a különválást. Mi nyiltan kimondtuk.

hogy mit akarunk és miért akarjuk tenni. Mi megnyitottuk az utat s mások követtek. Gondoltunk azokra, akik utánunk fognak jönni és kezünket nyújtottuk feléjük. Megérkezve a túlpartra, az őszinteség, az igazság révébe, pontot akartunk tenni. És iskolát alkottunk. A különváltak száma ma már légio.

„Különváltak“ ezt a nevet adták nekünk és ez illik is reánk, mert minden szolgaság nyomasztó, de legkiváltképen az, melylyel a dogmatizmus nehezül reánk. Hogy az Egyháznak rabszolgákat neveljenek, teremtték azokat az áldatlan intézeteket, melyeknek Junioratus, Noviciatus, Szeminarium, Sclastika a nevük, ezeket a kétszeresen bünsös börtönöket, melyekben nemcsak a vallásos eszmét, hanem az emberi elmét is bilincsben tartják és addig gyurják, puhítják, mignem alakjából kivetköztetik.

Később, mikor az ifjú a lelkiismerete felszabadítására fog vágyakozni, jön majd reá, mibe kerül neki, hogy nevelését, életet más irányba terelje, közvélemény ellenében haladjon s magát az esélyek, tán a nyomor ismeretlen világába dobja s magára zudítsa azoknak az átkát, a kiket szeretett, és mind ezért azoknak, a kik felé igyekszik a közönyével, talán bizalmatlanságával találkozék.

És ha az összeomló hit feltorlódó romjai között egy élő, de szabad vallásra vágyunk, ekkor azt keressük, hova forduljunk, kire támaszkodjunk, hogy testvérekre, felebarátokra találjunk.

Kire? Azokra, a kik nyíltan a szabad, az előrehaladó kereszténység hiveinek vallják magukat. Uraim! Önök elveik által arra vannak hivatva, hogy barátai, testvérei legyenek a dogmatizmustól különszakadtaknak. Nincs ebben félrendszer, nem lehet csak félig kiválni, amint a lánczból egy szem kiesik, a többi utána hull.

A börtön ajtaja tárva, vagy zárva legyen. Ott, ahol nyitva van, lehetnek még betegek, bénák, de rabok már nincsenek.

Szükségtelen ismételnem a pap küzdelmeit a különválás előtt. Amit talán legkevésbbé gyanítanak önök, az a különszakadtnak a szabadulás napján érzett szenvedése. Képzeljük el Párizs rengetegében ezt a szegény szökevényt, a kinek sem állása, de tán még kenyere sincs. Mennyi csalódásnak, mennyi keserü kísértésnek lehet kitéve a mindennapi étellel oly kevésbé ismerős. A mi tisztünk tehát: felszabadítani mindenesetre, de vigasztalni, vezérelni is ezeket a felszabadítottakat a szabadság éles levegőjében.

A mi törekvésünk eredménye ma már elvitázhatatlan. Nem kell itt statisztikát felhozni, midőn lépten-nyomon szembe találkozhatunk külön szakadtakkal, a kik nem rejtőznek s a kiket már megszámolni sem lehet. Már-már azt tartjuk, hogy túlságosan terjeszkedünk. Elmondhatjuk az első keresztény századok egy apostolával, hogy „Csak tegnapról fogva létezőnk és mégis mindenütt ott

vagyunk, megtöltjük városaitokat, házaitokat és gyülekezeteiteket.*

A nép kezdetben gyümölcseről tanulta megismerni a fát. Mikor látta, hogy maguk a papok hagyták oda templomukat, azt gondolta magában, hogy ez a templom nem állhat valami biztos alapon, ha még azokat sem tudta meggyőzni, a kiknek az a feladatuk, hogy annak a tanait hirdessék. És ennek a teczkének megvolt a maga hatása, ezt már több egyházközségben lehet tapasztalni.

A különváltnak még az is megadatott, hogy befolyásolja magát a püspöki keresztet. A püspökök ma már nem oly követelők és oly kérlelhetetlenek, mint ezelőtt voltak. Így azok a felebarátaink, akik ma tán enyhébb uralom alatt élnek, atyaibb bánásmódbau részesülnek, azt nekünk köszönhetik.

Sőt ami több, a különválásból a püspökök azt a tanulságot vonhatták le, hogy úgy a régi teológia, mint a főtanács eminisszimus urai eminens reformoknak néznek elébe. Hogy azóta reformálni kezdik a szeminariumban való tanulást a programot eltörölték, sőt a legmerészebb újításokat hozták be az iskolákba, az csakis azért történt, hogy a felvilágosultabb elméjüeket visszatartani igyekeznek. Ekkor — oh csodák csodája! — láttunk püs-

* A genfi kongresszuson két papot láttunk reverendában, többeket polgári ruhában és legalább egy tuezat különszakadtat.

pököket, akik törölték a kátéból azt, hogy a világ hatezer év óta létezik, meg azt, hogy a tenger azért van, mivel Isten az ő nagy jóságával megengedte az embereknek, hogy a szigeteket megközelítsék.

Mi lett a felszabadultakból? Nagy lármát csaptak egy pár balsiker folytán, de nem mindeikből vált kocsis, vagy bérkocsis. A tanárság, ujságírás, politika magához vonzott egy bizonyos mennyiséget és ezenkívül még sokan találtak tisztességes megélhetést a szabadság napvilágában. S ha vannak, akik többre becsülik a szabad munkás zubbonyát, mint a reverendát, amely reájuk nézve csak hazugságokat palástoló bérruhává vált, mi legkevesbbé mondhatjuk ezt lealacsonyodásnak.

Ami azokat a papokat illeti, akik lelkészek lettek, ha ennek a méltóságnak az ajtaja nehezen nyílt is meg előttük, nem kell azt hinnünk, hogy ezektől a nehézségektől visszarettentek volna. Hogy csak egy példát idézzek, a „Genfi Nemzeti Fakultás“-ra utalok, ahol egyike a mi különváltjainknak örökölte az annyira sajnált Sabatier Ágost iránt nyilvánult rokonszenvet.* A „Genfi Nemzeti Fakultás“ már két különváltat számított tagjai közé és két évi tapasztalat után annyira meg volt velük elégedve, hogy még más kettőt fogadott fel. Ez a négy ifjú arra fogadkozott, hogy négy évig tanuljon. Legyen szabad, hogy itt fennhangon kifejez-

* Montet E. tanár úr.

zük hálánkat azok iránt, akik különváltjainknak megadták nagylelkűleg a módot tanulmányaik folytatására, de akiknek a nevét szerénységük iránt való tekintetből kénytelen vagyok elhallgatni.

A mi az evangelista állásokat illeti, ezek felé is tereltük védenczeinket, a hányszor csak alkalmunk akad rá. De legyen szabad ezen a helyen hangomat nem ellentmondásra, hanem egy vészkiáltásra felemelnem.

Az utóbbi időben sok olyan régi papot lehetett látni, akik magukat a szeretet és testvériség apostolainak nevezik és nyílt gyülekezetekben küdenek a legelvetendőbb, leggyűlöletesebb argumentumokkal, a clericalismus mellett, ellentmondásokat idézve fel, s még az erőszaktól sem rettenve vissza és mindezt bibliai textusok idézésével, elévült elvek hangoztatásával, melyek fölött manapság a műveltebb katolikusok is csak mosolyogni tudnak. Ha még szaporítjuk a sectai tudatlanság apostolait, a reform ügyét veszélyeztetjük vele és ahol a reformdogmák ez erőszakos apostolai járdalnak, ott soká nem fog kisarjadzani a keresztény hit pázsitja.

Sokan azt vetik a különváltak szemére, hogy hitetlenekké válnak s belemennek a tagadás legmesszebbmenő eszméibe. De ez tévedés. Némely ilyenfajta nevezetesség ugyan sok lármát csinált, de a lárma nem teszi a számot,

Elvitázhatatlan tény, hogy a dogmák zsar-

noksága, olykori üldözése, némelyeket végre is elkeserít és ellenmondás folytán a szabadság tulkapásai közé sodor. De ezekből is, az első feljajdulás után, sokakat láttunk megtérni. Az épületen kívül állva, jobban megtudják bámulni az építészetnek a túlzások czifraságaitól ment arányait és visszatérnek az igaz vallás, az igaz hitben való munkálkodáshoz, melyet az első perczben a dogmákkal tévesztettek össze.

És most már mi a teendők? A különválás törvénye, a midőn új állapotot teremt a katholicismusban, részünkre is új kötelességeket teremt.

Tegnap felkaroltuk a különváltakat. Ma már községek sietnek felénk. Most már nem egyesben, hanem többszámban kell eljárnunk és felkarolnunk úgy a papokat, mint a népet is. A háló fogása terjedelmesebb és gazdaságosabb lenne ezáltal, mert a különváltak elhelyezésének a problémája megszűnt reánk nézve.

A concordatum idejében, ha egy egyházközség felakart szabadulni a püspöki hatalom alól, — értsd római — a püspök a csendőrséghez folyamodott s az erőszak folytán a schismaticus papot elmozdítva, elveinek megfelelőbbet ültetett a papiszékbe. Egy napon Combest magát láttuk, amiért lelkében mélyen elkeseredve adta a concordatum fegyverét egy royalista püspök kezébe, hogy egy republikánus papot kivégezzen vele. De a szellemi menykövek, megfosztva a laikusok dör-

gedelmétől, többé hasonló szörnyüéseket nem fognak produkálni. Sőt mi több, a laikusoknak van fenntartva, hogy megszabják a papi hatalom terjeszkedését. És akkor új szellem árad majd a papilaktól a harangig s a városházától a szentségig.

Sok pap várja ezt az órát. Mintegy huszan tudatták már velünk terveiket, óhajtasukat. Hát még azok, akik bár nem beszélnek, de annál inkább remélnek.

Nagyon közel a jövő, mikor egyszerre üt ki majd egy áradat és elsodorja nagy részét azoknak a parochiáknak, ahol csak a megszokás ereje tartotta össze a híveket.

És ekkor válik majd a mi lapunk a vallási reformeszmék, az ujjászületés hirdetőjévé. Ma már mintegy ezer pap van előfizetőink között, nem tiszteletbeli, de fizető tagok. Cikkeinket reprodukálják, elveink fölött mindennemű lapok érvelnek, vitatkoznak, legesleginkább az ultramontán sajtó közlönyei.

Szerencsések voltunk magunkra zuditani több mint egy püspökség anathemáját. Az 1902-ik évtől fogva egy tuczat „Vallásos heti szemle“ közölt fenyegető cikkeket a „Francia Keresztény“-re előfizető papok ellen.

Az a könyvtárunk igazi sikert aratott. A párisi protestáns könyvkereskedés, a Fischbacher ház megmondhatja önöknek, hogy a kath. papok ép

oly számosan látogatják az üzletet, mint a protestáns lelkészek. Azt is elmondhatja, hogy nemcsak azokat a szónoklati műveket keresik, melyek annak a Blanchette abbénak a modorában vannak írva, a kiről Boileau beszélt, hanem a mi protestáns mestereink legkomolyabb műveit, a minők Sabatiér Ágost, hogy élők neveit ne idézzük. Ha a „Francia Keresztény“ mást sem tenne, mint azt, hogy népszerűsíti ezeknek a tudósoknak a műveit, valjon mit gondolnak önök? munkánk nem lenne-e méltó az önök becsülésére, támogatására?

És bizonyágul, hogy az evangelizálásnak ez a módja mily hathatós sikereket ért el, idézzük a Jezsuitáknak már háromszor közölt jelentőségteljes munkáját: „A protestans beszivárgás a francia papság körébe.“

Ez az a munka, uraim, amelynek tiz év óta életem felét áldozom, míg a másik fele a papi méltóságnak volt szentelve. Ha magamnak szemrehányást tehetek, ez csak az, hogy csak felét az életemnek szánhattam egy oly munkára, mely az egészét is megérdemelte volna.

Sabatiernak egy szava szabja meg mostantól fogva az utat, amelyen haladnunk kell. „A reformokat — mondta gyakran — mindig a barátok s a papok csinálták.“ Manapság a francia papság felszabadítja magát a dogmák hatalma alól, a nép ezen az uton megelőzte papjait. Még egy kis laikusság a papihatalomban, még egy kis sza-

badgondolkodás a régi csálhatatlanságban és bárha hívők maradunk is elérkezünk az ideális katholicizmushoz, amelyben — amint ékesszóval elmondták nekünk sokszor — nem lesz több anathéma.

És ezennel bevégezem a tárgyamát, amint a programmban jelentve volt Mi a vallási reformon dolgozunk Franciaországban, de kiváltképen a papság között. De azért a program helyes. Vagy nem látjuk-e a nyáját pásztorával együtt különválni? Ebből azt vonhatjuk ki, hogy felszabadítva a papság vallásos eszméjét, a laikus Franciaországot szabadítjuk fel, hogy Krisztust helyezze a pápa helyére, az evangeliumot oltsa a szivekbe, hogy ne keresse azt többé a külsőségekben.

Ujabb tanulmányok a kereszténység eredete körében

Carpenter Estlin J. oxfordi tanártól.

Föladatom, hogy e congressusnak némi tájékoztatást nyujtsak az angoloknak az új testamentum körében ujabbkori munkálkodásukról. Az idő rövidsége miatt, csak futó pillantás lesz. Inkább csak az irányzatokat jelölhetem meg, s minthogy minket első helyen az evangeliumok és Jézus élete érdekelnek, erre fogok szoritkozni.

A közelebbről megjelent hatalmas encyclopaedia — egyik dr. Hastingstól, a másik Cheyne és dr. Black tanároktól, nagyon elfoglalta a mi tudósaink figyelmét, s ennek következtében szakférfiaink önálló munkáinak száma az utóbbi évek alatt nem volt feltűnően nagy.

Mindkét mű az ó-testamentommal foglalkozik, s azt történelmi alapon vizsgálják. Azok, a kik visszagondolnak arra, hogy ezelőtt negyven évvel milyen éles támadásnak volt kitéve Colenso püspök, át fogják látni, milyen teljesen megváltozott az angol theologiai felfogás a biblia ihlettsége és tekintélye felől. Habár lassan és nehezen is,

de már kezdik ugyanazt az eljárást alkalmazni az új-testamentumra. „Nyíltan ki kell mondanunk, — így szólt ezelőtt három évvel az anglican egyháznak egyik kiváló vezére — hogy azok, kik ebben az országban az új-testamentum kritikájával foglalkoznak, egyet értenek arra az elvre nézve, hogy az új-testamentumot épen úgy kell kezelni, mint bármely más könyvet.

Egyik-másik kritikus néha eltér ettől az elvtől, de az eltérés oka alaptalan. Azon széleskörű ismeretség alapján, melyben részem van, magamra vehetem a felelősséget, hogy kinyilatkoztassam a következőket mindazok, kik ebben a munkában foglalatostkodnak, őszinte és becsületes szándékkal vannak eltelve, továbbá ők a tényeket úgy veszik és úgy vizsgálják, a mint vannak.“

Egyebeket mellőzve, az evangeliumok tanulmányozása köréből megemlítek egy pár adatot: Dr. Waymouth az új-testamentumot lefordította és kiadta a mai angol nyelven.

A „Huszedik száz új-testamentuma“, kiadói ugyanezt végezték az apostoli levelekkel a közönség hasznára.

Ennél jóval értékesebb a kitünő skót pap dr. Moffatt historiai új-testamentuma, melyben kiválóan becses és tudományos értékű bevezető jegyzetek vannak. A 4-ik evangeliumot K. u. 95—115 köré helyezik. A pásztori leveleket, Jakabot és Judást a II. sz. 1-ső negyedére: Péter II-ik leve-

lét 130—170 közé. Itt tehát semmi nyoma az író tartózkodásának és félénkségének, de a tudományt szerencsésen egyesíti a vallásos élet melegségével. Még a népies biblia magyarázatokba is kezd bele jutni az új felfogás. Különösen meglep, a „Century Bible“, az utolsó dolgokkal való modern elbánásával. A 4-ik evangeliumot már többé nem tekintik a Jézus szavai hű tükrének. Az inspiratio felől táplált felfogásban az új módszer új irányelveket vezetett be.

A főképen tanult emberek számára került művekből ki kell emelnünk Abbot Edwin dr. hasznos munkáját, melylyel azt igyekszik kimutatni, hogy az evangeliumokba, mely részek kerültek be a héber bibliából. Említést érdemel Wreik Ártur munkája, melyben a Márk evangeliumában, 3 egymásután következő irod. csoportot különböztet meg. Swete Cambridgei tanár a Márk evangeliumát vizsgálva, ilyen nyilatkozatot tesz: „Semmi bizonyíték nem található a mellett, hogy Galileában, a Jézus működése idejében valaki arra a gondolatra jött volna, vagy hogy Jézus akár nyíltan, akár magánuton kijelentette volna, hogy ő a Krisztus.“ Ez író feltudja fogni és kifejezésre is juttatja azt a sokféle befolyást, a mely irányította azt a várakozást és lelkesedést, a mely rendre átalakította az egyszerű apostolok lelkében a Jézustól maradt emlékeket. Ő is, mint a többi komoly tanulmányozói e nagy tárgynak, mind arra töre-

kesznek, hogy komoly és odaadó tanulmányaik alapján meglássák Jézus igazi vonásait s szellemét felfogják és bevigyék az életbe.

Figyelmet érdemel a zsidó tudósok részéről a Jézus iránt felébredt érdeklődés. Jákóbus nevű írójuk „Amint mások láttak őt“ cz. művében becses dolgokat mondott el. Montefiore hasonlóan

Meglepésekben is gyakran részesítnek az újkori írók, mert néha saját maguk változtatják meg előbb kimondott véjeményüket, néha ellenkezésbe jönnek önmagukkal. Néha határozatlanságukat árulják el. Pl. a csodákról már nem lehet oly értelemben beszélni, mint a korábbi időkben.

Érdekes irodalmi jelenség volt a manchesteri College igazgatójának, Drummond dr.-nak a IV-ik evangéliumról írt híres műve, melylyel ő különösen az anglikánok tetszését nyerte meg. De Drummond még sem tud arra az álláspontra helyezkedni, melyre dr. Sandy, s hogy a IV-ik evangélium tényleg megtörtént dolgok előadása volna. Dr. Drummond a Lázár feltámasztását is csak képletes beszédnek tnlajdonítja s azt mondja, hogy az egész evangéliumot nem annyira az írás, mint a szellem értelmében kell elfogadni és olvasni. Így folytatja: „A könyv nagy részén át hatalmas eszmék és kifejezések körében mozgunk, de az élő emberrel alig jövünk érintkezésbe s ha a könyv olvasása közben saját lelkiállapotunkat kezdjük vizsgálni arra ébredünk, hogy ő, a ki jelen van velünk, a kinek

kegyelmét és igazságát érezzük, ő a példázatokban és szép kifejezésekben tanító mester, ő a publikánusok és bönösök barátja. Ő az az ember, a ki a megtérőt gyöngéden biztató szóval, az önhitt képmutatót megfeddással illette, a ki körül járt jót tévén és saját nyugalmaival, csendességével nem gondolván, a ki magában félrevonulva imádkozott a hegyek között, a ki gyönyörködött a mezőkben és az országokban, megáldotta a kis gyermekeket és rokonszenvezett az égi madarakkal.

Tehát neki az embernek kell tulajdonitanunk azt a nagyságot és azt a szellemi fönséget, a mi-ben a IV evangélium az ő hatalmának titkát megtalálja. Mi vele kívánnunk élő közösségben lenni, hogy mi is megnyerhessük az ő isteni emberiségének szellemét. Csak annak tulajdonithatjuk, hogy az ígéretről, békességről szóló ssavak oiy mélyen hatnak ránk, hogy azok is tőle jönnek, tőle származnak ránk. S miután oly közel jutottak szivünkhez nem bánt midőn azt halljuk, hogy ő a világ világossága, az élet adója, mert a mi felvilágosodott és felmelegedett szivünk mondotta ezt nekünk.

Sokszor nagy zavarba és ellentétbe jutnak azok, a kik az egyház hagyományaihoz ragaszkodnak. Egyik pillanatban azt halljuk, hogy az evangéliumok a Jézus életének, egyszerü, természetes előadásai: ez a három első. Máskor azt, hogy a Krisztusnak eszményített élete, költői rajza a 4-ik. Westminster magas szellemü esperese még azt is

hozzá teszi, hogy vagy gyökeresen át kell változtatnunk azt a nézetünket, melyet a 3 első evangéliumból nevezünk, vagy teljesen fel kell hagynunk azzal a gondolattal, hogy a 4-ik evangéliumnak historiai értéket tulajdoníthassunk.

Egy időben a High Church papjainak egy csoportja, feltűnő módon ellene támadott volt a kritikai eljárásnak, nem vévén észre, hogy saját alapjukat ingatják meg. Ennél is érdekesebb tény az, hogy Jézusnak szüztől való származásában vetett hit nagyon komolyan inog. Dr. Sandy kijelenti, hogy az első evangélium 1 és 2 része legkésőbb keletkezett és legkevésbé megbízható az egész evangéliumban. Ha ez elmondható az elsőről, hasonlót kell tenni a harmadikkal, melyben a Keresztelő János csodás származása van leírva.

Mások kik egy kissé merészebben kezelik a tárgyat, azt mondják, hogy a Messiási eszmét egészen külön kell tárgyalni. Cheney egy felolvasásában minden habozás nélkül kimondja, hogy a szüztől való születés, az alvilágba szállás és a menybemenetel 4-es keresztény hitformája önállóan vivsgálandó. Szerinte, hogy a Párthenos szó a görögben eléfordul Ézsaiás VII. r.-ben, nem bizonyítja, hogy a Máté evangéliuma csak abból merített volna. Valószínűbb sokkal, hogy ide egy napmythos van beleszőve olyan a milyet az arabok, babyloniak és egyiptomiak is ismertek.

A pokolba alászállás az isteni Megváltónak a

chaos és a törvénytelenység szörnyetegével folytatott küzdelme. A feltámadás és a menybemenetel ugyanannak a dolognak a továbbfűzése, melyben az van megmutatva, hogy a szabadító diadalmasan tért vissza az egekbe.

Érdekes észrevételeket tesz Cheyne tanár a dr. Pfeleiderer „Christusbild“ című gyönyörű értekezésére, melyet ezen congressus első gyűlésén olvasott fel. Robertson úgy gondolja hogy az evangeliumok előadását nagyon bizonytalanná teszik azok a mythologiai elemek, amelyek benne vannak.

Cheyne tanár nem kételkedik a Jézus személye történelmi valóságában, egyénisége páratlan voltában és az ő tökéletes önfeláldozásának mérhetetlen nagy érdemében. De éppen ez az eltérő nézet indítja arra az evangelium tanulmányozóját, hogy minél nagyobb gonddal válassza el az örökké tartó igazságokat ideiglenes formájuktól.

Közelebbről azt a merész feltevést olvastuk, hogy Pál apostol bizonynyal talált volt valamely messiási életrajzot, amely a kereszténységet megelőző időből való volt. Mihelyt aztán Jézust azonosították a Messiással, azonnal kezdtek ragaszkodni hozzá s életének a kezdetéről és végéről olyan képet rajzoltak, amely megfelelt ennek az ősi mintának. Azt lehet következtetnünk, hogy a legközelebbi jövőben a vizsgálódást a Pál féle krisztologia forrásainak és fogalmainak felfedezésére és vizsgálására fogják irányítani.

„A 12 patriarcha testamentumának“ a kiadásával, minthogy be van bizonyítva, hogy az a kereszténységet megelőző időkben íratott, amelyben világosan látszik, milyen fogalmuk volt az embereknek a világról és az égi hatalmakról, továbbá a görög és keleti kultuszoknak bővebb megismerése és a keresztény kifejezésekkel való összehasonlítása, valamint bővebb felvilágosodás arról a vallásos gondolkozásról, a mely az elméket akkor foglalkoztatta, amikor szent könyveinknek egy tekintélyes részét írták, mind elé fogják segíteni a keresztény gondolat és istentisztelet forrásainak olyan tiszta megértését, amilyen ez ideig lehetetlen volt. Ezzel párhuzamban a keresztény érzés újabb erővel fog gazdagodni és az isten országáról alkotott fogalmaink mérhetetlen nagyságu személyes és társadalmi vonatkozásaikkal újabb ösztönt kölcsönöznek nekünk arra, hogy a Jézus Krisztus halhatatlan gondolatait a mai kor viszonyainak megfelelő módon hirdessük, s új alakban terjesztük a világ elébe.

A szabadelvű keresztény hitnek tétélekbe foglalása szükséges.

Rey A. liegi lelkésztől.

Tétetelek.

I. A szabadelvű protestantismus egy taktikai hibát követett el, megelekedvén azzal, hogy a létező hitvallásokban foglalt eszmék feletti vizsgálódásaiban, azoknak kötelező jellegét megtámadva, minden hitvallás ellen harcot indított. Az emberek ezzel visszaélve, azzal vádolják, hogy sem hite, sem határozott álláspontja nincs.

II. Ez az eljárás a multra nézve talán szükséges volt, de a jövőre nézve veszélyessé lesz. A hitet is szükséges formulázni, hogy gyarapodjunk. Ha egy vallásos mozgalom eredményt akar elérni, programmal kell birnia, ha nem is a legteljesebbel, de a lehető legmegfelelőbbel.

III. A szabadelvű protestantismusnak általában joga van a Krisztus hiteles tanításaira hivatkozni. De kívánatos, hogy ezzel ne elégedjék meg s világosan kifejezze a maga pozitív és negatív állásfoglalását és körül írja a még megoldatlan kérdések nagy birodalmát.

IV. Egy hitnyilatkozat zászlóul, a felvilágosítás és tettere buzdítás eszközéül szolgálna és kedvező lenne a propaganda népszerűsítésére az által, hogy a szabadelvű protestantismus valódi álláspontját jelezné, a mely éppen annyira távol van a dogmás felekezetiességtől, mint a felekezeties valálatalanságtól.

V. A szabadelvű protestantismusnak ki kellene terjesztenie a maga határait ez alatt a név alatt: *Erkölcsei vallás*.

VI. A nyilatkozatnak inkább tételesnek, mint kritikainak kellene lennie. Egy terjedelmes függelék magában foglalhatná mindazokat az időszerű tételeket, a melyek egy szabadelvű és unitárius irányu hitnyilatkozat jellegét megadják. Okmány kellene, hogy legyen ez arról, hogy az egyház az Isten előtt való megalázódást, az emberiség iránti szeretetet s az erkölcsi vallás jövőjében való hitet hirdeti.

VII. A genfi kongresszus egy bizottságot szervezhetne a maga kebelében, a mely a közelebbi kongresszus eleibe a jelen korszak szükségének megfelelő ilyen hitnyilatkozati tervet készítsen.

Mihelyt gondolkozni kezdettem, határozottan a vallásos szabadelvűség nyerte meg rokonszenyemet. És ez a rokonszenyem hova-tovább mindinkább növekedett, a mi közben azonban nem voltam ment azoktól a benső nagy küzdelmektől, lelki

tépelődésektől, a melyek elválaszthatlanok minden vallási elhatározástól. A vallásos szabadelvűséget előttem igazolta erőteljes bírálata sok bibliai eszmének, a melyek még most is el vannak terjedve a protestantismus kebelében. S nekem úgy tetszett, hogy a hibák kiirtása már annyi mint az igazság diadalra juttatása.

Senki sem tudná kielégítő módon megmondani, mily enyhület, minő kijelentés volt reánk nézve, midőn azokat a bibliai előítéleteket, a melyek a mi nevelésünket áthatották, egyiket a másik után esni láttuk. Ma nem vagyunk annyira elfogulva, hogy ne tudjuk eléggé méltányolni azt az értelmi és erkölcsi erélyt, a melylyel elődeinknek birniok kellett, hogy lerombolják a régi bástyákat mielőtt felépitenék az új erősséget, a melyben a hívő lélek megnyugvást találjon. Tisztelet ezen öszfűrtü harcosoknak, — úgy hiszem itt is vannak jelen közülök — tisztelet nekik, mivel ők a kellő pillanatban azt a munkát végezték, a mit végezni kellett. Egyike ezen öregeknek Bost Theofil a „Szabadelvű Protestantismus“ szerzője nem régen ezeket írta nekem: „Nekünk nem volt, nem lehetett együttes programmunk. Mi lelkiismeretünket követtük. Egyikünk a másikunk után leromboltuk a régi tévedéseket. Mi lépésről-lépésre haladtunk előre.“

Az 1830-ki nemzedéknek uraim, nagy bizodalma volt az emberi természetben, a mely egy

kissé talán igen messze is ment a szeretei iránti lelkesedéssel, de ez nekünk most is tanuságul és vezetőnkül szolgálhat. Erre a termékeny korszakra egy tespedő, némelyekre nézve pedig, számtalan körülmény befolyása következtében, teljesen elcsüggesztő korszak következett. A szabadelvű tábor számára az ujoncozás megszűnt. Bekövetkezett, a mi gyakran bekövetkezik, hogy a szemlélődésben bátrak félénkekké lesznek a cselekvésben. Talán egy bizonyos szellemi gög is szerepet játszott a szabadelvű mozgalom megakasztásában. Nem ér semmit az igazság, ha az ember nem tulajdoníthatja egyedül magának.

Más részről az evangélikus csoportok kezdetek meghódolni a szabadelvű gondolkozás befolyásának s ők is a dogmatikai reformok útjára léptek, örömünkre elsajátítván egy részét a mi észszerű nézeteinknek. Nehány év óta a vallásos szabadelvűség újból figyelmet kezd kelteni s ha nagy rendeltetését beakarja tölni, vegye hasznát a jelen kor szellemének, s bátran folytassa a maga megszilárdítását.

Korunk egyik jellemző vonása, hogy néhány erkölcsi főtétel fölállítására törekszik. Minden komoly ember belátta, hogy a mai túlfeszített gyakorlati élet szükségessé teszi a szerfelett megcsalatkozott emberek átalakítását. A szorakozások és az élvezetek hajhászata, az üzérkedésben való túlságos elmerülés, veszélyezteti a faj életerejét. Az

emberek ezt orvosolni akarják. Visszatérnek azokhoz az intézményekhez, a melyek a gondolkozásra és magaviseletre irányadó elveket tudnak uralomra juttatni. Valószínű, a mint hogy a munka megosztás elve növekedik, a részletezés mindig előnnyel fog járni azok részére, a kik kizárólag fennkölt vallásos és erkölcsi gondolkozásnak szentelik magukat, a kik azt mutatják meg az embereknek, hogy mi teszi őket emberekké s ez által a gyakorlati élet szabályait felállítják.

Én hiszek az egyház jövőjében. S mivel szerintem egy egyház sem felel meg annyira korunk szükségleteinek, mint a szabadelvű, unitárius, társadalmi, erkölcsi, egyházi, vagy nevezzük azt, a hogy tetszik, nekem úgy tetszik, hogy egyiknek sincs szebb jövője.

Csakhogy a vallásos szabadelvűséggel is úgy vagyunk Uraim, mint kezdetben minden mozgalommal. Még hiányzik az összetartás. Annyira individualisták vagyunk, s annyira igénybe veszik mindnyájunk munkálkodását a helyi viszonyok különleges nehézségeikkel és bajaikkal, hogy talán nem tudjuk eléggé számba venni azt az erőt, a mit nekünk a szellemi társulás és egy közös alap megteremtése adhatna. Mi elismerjük, hogy nagyon különbözünk egymástól, s bizonyos tekintetben még dicsekedhetünk vele, hogy mi tisztelettel viseltetünk az egyéni szabadság iránt. De talán nem vesszük észre, hogy ezzel nem elégít-

jük ki a vallásos lelkek minden vágyát. Ezek nemcsak azt kérik, hogy függetlenségüket elismerjük — mert az ők benső szabadságuk gyakran igen drága — hanem azt kérik, hogy vezessük be őket egy szellemi társaságba. Az individualizmus csak fele a vallásos léleknek; a másik és mélyebb fele a solidaritás. Ritkán elégitjük ki azt a lelket, a mely közöttünk vallásos társaságot keres, ha csak arra szorítkozunk, hogy üdvözljük, mivel eljutott a szabadságra, a szellemi nagy koruságra, mert ő végre is azt fogja kérni, hogy mutassuk meg mi az a mi minket egyesít.

A szabadelvű program elkészítésének problémája nagyon bonyolult. Először is, meg vannak a mi történeti gyökérszálaink. Keresztény földön születünk és protestáns talajon nőttünk fel. Lehetetlen el nem ismernünk ezt a kettős születést s kevésre becsülni ezt a nemes származást. Továbbá sok országban egy testületet képezünk a nagy protestáns egyházzal, a mely minket törvényes fiának tart. Mi javítjuk a hagyományos protestantismust, de tisztelettel és rossz indulat nélkül. Nem válhatunk el attól csak úgy egyszerűen.

Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a protestáns egyházak általában egy bizonyos nemű szövetkezet kezei között vannak, a mely többé kevésbé evangéliumi szellemet nyilvánít és a mely mégis bár különböző indokokból, de ugyanazon eredménynyel fojtja el a szabadelvűséget. A

legnagyobb nemzetközi protestans intézmények, milyenek a legujabb időből: az evangéliumi szövetkezet, az ifjak keresztény egyesületének szövetkezete, a keresztény tanulók szövetkezete, dogmatikai alapon álló intézmények, a melyek kizárják kebelükből mindazokat, a kik a szabadelvűségből lelkiismeretes dolgot csinálnak, vagy legfennebb csak eltűrik. Nem szükséges-e ezeknek, ha hatni, fejlődni, eredményhez jutni akarnak, hogy más bizonyítékokkal szemben a magok bizonyítékait felállítsák, hogy a magok programját nyilvánvalóvá tegyék? A reformáció egyházainak meg kell tanulni tőlünk, hogy a reformáció sincs bezárva, hogy nekünk, ismétlem, programmunk van, a mely azok jövő fejlődése, az emberiség, a népek és egyének erkölcsi nevelése érdekében nagy szolgálatokra hivatott.

Uraim, nekem mindjárt kezdetben úgy tetszett, hogy a kongresszusok, mint a miénk, első lépésül szolgálnak arra, hogy nagyobb bizalommal és tisztább belátással haladjunk előre. Itt egymást megismerjük s mint testvérek fogunk kezét egymással. De itt szervezkedhetünk is a világ meghódítására. Ne hagyjuk elsíklani ezen jó alkalmakat a nélkül, hogy méltó gyümölcsöket teremjenek azokhoz az áldozatokhoz, a mikbe kerülnek.

Részemről nem habozom kimondani, hogy én egyfelől a nagy közönséget a vallásos szabadelvűség által képviselt emberiesebb életfelfogástól

látom áthatva, egy olyan szabadelvűség által, a mely új és merész módszerekkel van felfegyverezve, s fegyelmezett arra, hogy normális községi életet formáljon, hogy az istentiszteleti szertartásokat, az ifjuság nevelését illetőleg mélyen átgondolt szabályokat alkossan s a jelen korszak műveltségének megfelelő erkölcsi szükségleteket kielégítse. Azt óhajtanám, hogy a szabadelvűség, a melyet én különben még nem ismerek teljesen, népszerű és tudományos színvonalon álló művekkel birjon, a maga főelveit megismertesse minden nemzettel, a szomszédos testületek között legyenek gyakoriabbak az érintkezések, utazó szónokok keltsék fel a figyelmet, nyujtsanak tájékoztatást és suggerálják a hasznos kezdeményezést.

Igen, nekem úgy tetszik, hogy ha a mi kongresszusunk a vallásos szabadelvűség programját kidolgozná, ez éppen olyan lenne, mint egy harsona, a mely a szétszórt katonákat egybegyűjti. Erre kívánnám én megnyerni a kongresszust. És ha ilyen nagy feladatra én teljesen illetéktelen is vagyok, az mégsem olyan nagy, a mely feljűlmulná egy olyan testület erejét, mint a miénk.

Volt idő, midőn a hagyományos dogmákhoz ragaszkodó testületek magokat positiv, minket negativ vallásuaknak neveztek. Félreismertek. Mi a hit emberei vagyunk és ennek elismeréséhez mi ragaszkodunk. Ha van egy kis rationalismus, van

egy nagy is, a melyet joga van mindenkinek igénybe venni, a ki az emberiséget jobb sorsra akarja vezetni. A ki vallásos, az mind nagy ember. Mindenki, a ki vallásos akar lenni, kicsinyessége mellett is nagy. Mi nem engedhetjük meg, hogy velünk könnyelműen bánjanak el, mintha mi nem lennénk oly vallásosok, mint mások. Mi nem kevésbé, mi erősebben akarunk hinni. Mi nem akarunk leszakadni a vallás fájáról, mint elszáradt levelek, mi tápláló nedvet akarunk szivni mindabból, a mit az emberiség legjobbat létrehozott és a melyet azon Hatalomtól vett, a ki a világegyetemet kormányozza.

Mi, Uraim, pozitív vallásuak vagyunk, a mennyiben hisszük, hogy az ember, a mai is, a holnap is, szíve mélyében meghallhatja a természetnek és az Istennek szavát és az igazságot az alázatosságnak és a büszkeségnek vegyes érzelmével formulázhatja. Mi pozitivisták vagyunk abban, hogy mi Istent nemcsak a problematikus és tévedésektől nem ment kijelentésben találjuk meg, hanem mindenütt, a világ egyetem törvényeiben és az emberi szív legjobb ihletéseiben is. Mi pozitivisták vagyunk, mivel mi a vallási igazsághoz ragaszkodunk és a tévelyt elutasítjuk magunktól, s hisszük, hogy az igazság vigasztaló és megerősítő, hogy az minket a betű és múlt rémeinek minden nyomorától megszabadít. Mi pozitivisták vagyunk az erkölcsben: hiszünk a kötelességben, a lélektanban,

az emberi lélekben, Istenben és a hallhatatlanságban, a történelemben ; hisszük, hogy a történelem az erkölcsi törvények magyarázója és végrehajtója. Mi valóban hívők vagyunk azért is, mivel azt hisszük, hogy nem nagy veszteséget szenvedünk az által, ha esni hagyjuk azt, a mit nem hiszünk.

Nem hallgathatom el azonban azokat a nehézségeket se, a melyekbe az én javaslatom ütközik. S lehetetlen azonnal kimutatnom azt is, hogy azok nem legyőzhetetlenek. Csak arra szoritkozom tehát, hogy érdekében néhány észrevételeit tegyek.

Minden vallásos szabadelvűségnél azt látjuk, hogy a vallástételek ellen határozott ellenszenv nyilatkozik. Ennek oka az, mert a jelenleg létező vallástételek telve vannak hibákkal, olyan dolgokat tüntetvén fel lényegeseknek, a melyek nem azok és mivel azoknak kötelező jellege van, a mi miatt a lelkiismeretben folyvást kínos küzdelmek támadnak.

Nem szándékozom itt a szabadelvűség történetét megírni. Dicsőségesen betöltötte a maga előrsi feladatát. Talán másként is cselekedhet volna, mint a hogy cselekedett. A szabadelvűség a betüimadás ellen fegyverkezett fel és nagyon egyszerű dolognak hitte, ha kimondja, hogy a vallástételeket, kérdéseket teljesen mellőzi azzal, hogy azokat haszon nélkülieknek s következőleg károsoknak nyilvánítja. Mert a vallásban minden a mi

haszon nélküli káros. Azt mondotta, hogy a vallástételben éppen a hit hiányzik, azok a hit elkobzói. És igaza volt.

De még sem volt igaza. Mert ugyanakkor más dologra mutatott rá, a mi saját állításait rontotta le. Rámutatott a dogmák evolúciójára, a vallástételek változására és az által bebizonyította azt, hogy az időközi vallástételeket az adott korszaknak megfelelőleg lehet módosítani.

Sőt a történelmi tanulmányokból azt lehetne következtetni, hogy vallás, dogma vagy hit, vallástétel nélkül nem is lehet. Mert valójában mi egy vallástétel? Emberi beszéd bizonyára. De hogy az igazságokat, a tényeket, a reményt, a fájdalmat, a kételyt, a vágyakat és az akaratot kifejezzük, az emberi beszédet kell használnunk. A dogma az a nyelv, a mely a hitet szólja, úgymond Sabatier. Feltehetjük-e tehát, hogy a hit valaha megszűnjék beszélni, hogy működésének ne legyen többé szerve s például mesterünkkel Harnackkal azt állítsuk, hogy a reformmal megszűnik a dogma? Én ezt nem gondolhatom. A dogma tartalmilag változik, természete talán módosul, rejtve marad, ha nem nyilatkozik, egyéni marad, ha nem sikerül egyesíteni másokat társaságba, de él, mert az a lélek egy állapotának leírása, megrögzítése egy égi dallammal, a mely nélküle elveszne a semmiségben. Azt gondolom, Uraim, hogy mi, hála érte Istennek. az anathemákkal végeztünk, de azt gondolom,

hogy az állításokkal soha sem fogunk végezni és következőleg a vallási szabadelvűségnek dogmái vannak. Akkor, miért ne nyilvánítaná azokat!

És ez, Uraim, egy gyakorlati kérdés. A hit nyilvánítása gyakorlati kérdés. Az egyház formulázza, a mikor annak szükségét látja. A szellem a betű ura marad, de nem mellőzheti.

Aztán van-e ma egyetlen testület is, a melynek programja ne lenne? Lehetséges-e oly társulatot gondolni, a mely létezése okát formulálni megtagadná? Valóban, én azt hiszem, hogy egy nyitott ajtón kopogtatok. Azt mondom, hogy ha a szabadelvű protestantismus élni akar, kell hogy egy zászló körül csoportosuljon. A hit testületi nyilvánításának korszaka nem záródott be.

Lelkiismeretem megnyugtatóására engedjék meg hozzá tennem, hogy én nem csatlakozhatnám azokhoz, a kik tisztán és egyszerűen a Krisztus beszédeire és személyére hivatkoznak. A szabadelvűség tartozik magának azzal, hogy világosabban értesse meg magát. A Krisztus személyét és tanításait illető magyarázatok oly különbözők, hogy hasonló állításokra szoritkozni, annyi mint akaratlanul bár az individualismus veszélyét — vagy jobban mondva azt a mi kevésbé jó az individualismusban, mert az individualismus mindig jó — feltámasztani, mert ez a kutatót vezér nélkül hagyja a maga végtelen tépelődéseivel a keresztény hitrendszerek között, a melyek a magok módja szerint mindenik a Krisztus dicsőségét hirdeti.

Manapság különben is, csaknem egyhangúlag elismerik az emberek az evangéliumnak szintűgy, mint a Krisztusnak emberi jelleget. Mindenki javitgatja az evangéliumot. Némelyek különbséget feshnek Krisztusnak értelme és lelkiismerete között s csak az utóbbinak tulajdonítanak csálhatatlanságot, mások dicsöítik a mesterrel való erkölcsi közösségét, második helyre tevén az értelmi hitelvűséget. Nem szoritkozhatunk többé, csak arra, hogy azt mondjuk: „Lásd a hegyi beszédet vagy a törvény összégét.“ Ez nem sokkal több lenne, mintha azt mondanók: „Ha meg akarod tudni, hogy mit hiszek, menj Rómába és kérdezd meg. Mi ezen tárgy felett minden gondolatunkat annak kijelentésében foglalnók össze, hogy a Krisztus az emberiségnek egyik legnagyobb dicsöisége.

Engedjék meg Önök most nekem, hogy 5-dik tételemet néhány szóval megmagyarázzam. Én azt hiszem, hogy nekünk nem kell kizárólag egy történeti kifejezéshez tartanunk magunkat, a mely arra szolgált, hogy a mi mozgalmunkat jelezze és és ideje egy kevésbé háttérbe szoritani a „szabadelvű“ kifejezést, a mely minket eddig jellemzett. A szabadelvű szó, a maga nagy terjedelmében, a tekintély rendszerének ellenében az egyéni lelkiismeretben való bizodalmat akarván kifejezni, nem elég jól jellemzi a mi mozgalmunkat. Ez hatástalan a bölcselemben, elkoptatott és kétértelmű a

politikában s az lesz rövid időn a vallásban is. Szünjünk meg hát a szabadságért küzdeni, azt mi bírjuk. Nem kell az emberek fülét jogaik hangoztatásával fárasztani — mondja egy helyt Bacon — elég ha azokat gyakorolják. Egy olyan korszakhoz érkeztünk, a midőn mélyebben be kell hatolnunk a mi elveinkbe.

Véleményem szerint a mi mozgalmunk lényege abban áll, hogy mi a vallást nem a csudákra, hanem a kötelességekre alapítjuk, a mi különben nem zárja ki bizonyos értelemben a természetfelettit. Vinet azt mondotta: „hogya nincs egy idegszál, nincs egy eszme, niucs egy hitcikk a vallásban, a mely nem erkölcsi lenne.“ Sabatier „a Szellem vallását“ ajánlotta. Én előnyt adnék a maguk egyszerűségében ennek a két kifejezésnek: „a lelki ismeret vallása“ vagy inkább „erkölcsi vallás.“ Ez legalább Kantra emlékeztet és nekem alkalmasnak tetszik a mi korunkhoz.

Ezzel bevégeztem, a mit mondani akartam. Tisztelettel indítványozom a kongresszus tisztikárának, hogy nevezzen ki kebeléből egy nemzetközi bizottságot, a mely a vallásos szabadelvűség programját dolgozza ki.

A szabadelvű vallásos gondolkozás helyzete Magyarországon.

Dr. Boros György tanár a kolozsvári unitárius hittani intézet dékánja.

Hölgyeim és Uraim!

Azt hiszem itt mi magyarok vagyunk olyan egyház képviselői, melynek van püspöke, consistoriuma, s a melynek szervezete már 334 éves. Mondhatnám, hogy egyenesen a consistorium gyűléséből indultam el erre az utamra. Tiszteletben megőszült püspökünk Ferencz József és mintegy 150 gyülekezet és 80.000 hitrokon üdvözlét hozom 11 magyar társammal együtt, a kik különböző egyházakhoz tartozunk ugyan, de a kiket ugyan az a vallásos szellem lelkesít. De hadd térjek tárgyamra!

Magyarországi vallásos életről beszélni, most midőn már esztendőök óta, ha nem is karddal, de mégis életre-halálra dúl a harc hazánkban, bizony különös és nehéz föladat. Mégis elfogadtam a föladatot és megragadom az alkalmat, hogy e nagyszabásu gyülekezet figyelmét ráirányítsam egy pár nevezetes jelenségre.

Követem Carpenter tanárnak, első konferen-

ciánk elnökének következő tételét: Minden adomány, melyet a gondolat és a szeretet, a hűséges munka és a kegyes buzgóság nyújthat, erre az oltárra félelem és tartózkodás nélkül rátehető. Minden jó cselekedet, melylyel az emberiség javára szolgálni akarunk, itt méltánylásra és támogatásra lel.“

A magyar nemzet barátai és ellenségei, midőn birói széket ülnek felettünk, már lelkiismeretük megnyugtatója érdekében is jól teszik, ha nem feledik el, hogy valamint a természet nagy templomában, a pusztító földrengéseket és kitöréseket megelőzi a láthatlan elemek és rejtett erők lassu, zajtalan, de mégis leghatékonyabb munkája, éppen úgy a nép öntudatában, s még inkább a vezetőkében, a jog és igazságnak velünk született hatalma kitör és követeli a reformot, a javítást, még akkor is ha tudja, hogy nagyon erősen meg kell lakolnia érette.*

Mi a kik a nemzet oltárán lobogó lángok között mozgunk, talán nemis vesszük észre milyen nagy veszedelem fenyeget, de mindaddig a míg a küzdő fél nem veszíti el türelmét és önbizalmát, a győzelem szerencséje mindig fordulhat feléje. Magyarország történelmében sok esemény tesz bizonyosságot erről.

* Azóta, hogy ezeket irtuk — mintegy tételünk igazolásul — az orosz forradalom és a magyar nemzeti ellentállás hatalmas munkája lezajlott.

Magyarországon a szellemi és erkölcsi ébredés, a nemzetet ért legnagyobb leveretés után következett be. 1526-ban a törökök megsemmisítették a magyar hadsereget királyával és a nemesség virágával együtt, s lám az egész nemzet, mondhatni a trombita szavára, egészen új munka mezejére lépik, s megvalósítja a protestáns reformációt, szemben mindazokkal az akadályokkal, üldözésekkel és vagyonekrobzásokkal, a melyeket a mozgalom vezetői szenvedtek.

Az a nép, a mely a pusztává lett városok és faluk romja fölött búsongott, vigasztalást *a vallásban keresett*, de ez a vallás már nem a papoknak ritusokban kifejezett és a káték száraz betüibe öntött vallása. Az új vallás vallása volt az egyénnek, vallása mindenkinek külön-külön.

„A régi egyház“ mondja Andrássy gróf, a mostani politikai mozgalom egyik nagy vezére, a ki maga is katolikus, „mely a születés és érdek kapcsolainál fogva a kételkedők és hitetlenek ezreit számítja tagjai közé, mely egyeduralmára támaszkodva, botrányos visszaélések áldozata lett, mely elszokott attól, hogy a leikekért küzdjön és őket intensív szellemi munkával áthassa, mert parancsolhat és kényszeríthet, mert világi büntetésekkel és inquisitioval biztosíthat hűséget, ez az egyház nem képes azokkal versenyre kelni, a kiknek többségét egyéni meggyőződés gyűjtötte egybe, a kiket lánglelkű apostolok, nagy emberek vezetnek,

olyan férfiak, a kik annak élnek, hogy szent ihletüket másokban is felébresszék, másokban is a halál megvetéséig fokozzák. A tavaszi rügy színpompájával miképpen mérközzék a fonnyadni induló lombozat zöldje.“*

A reformacio történelméből tudjuk, hogy Servetonak ebben a híres városban történt szerencsétlen halála után, legbátrabb tanítványa Dávid Ferencz, tanítani kezdette eszméit Erdélyben és megalapította az unitárius egyházat, mely azóta fennáll. Mindamellett is, hogy midőn a háboru dühöng a muzsák elnémulnak, igyekezni fogok kimutatni, hogy hazánkban a szabadelvü vallásos élet hanyatlása s talán mondhatnók — halála — csak látszólagos és ideiglenes.

Miután az Ausztria és Magyarország közötti viszony következtében a két országnak a hatása egymásra nemcsak politikai, de sőt vallási tekintetben is elkerülhetlen, egy rövid megjegyzést kell előre bocsátnom. Austria a róm. kath. Habsburg dynastia tulajdona, következőleg erősen katolikus ország, s mégis az utóbbi években ott is nagy protestans áramlat éreztette hatását. A róm. kath. egyházból 40.000-nél többen tértek át a protestáns egyházba. Kétségtelen, hogy ez nemcsak vallásos mozgalom. Itt erős politikai és nemzeti okok működnek, de azt is tudjuk, hogy a kereszténység

* Gróf Andrássy Gyula: a magyar állam förmaradásának és alkotmányos szabadságának okai. II. 168. sk.

történelmében talán egyetlen esemény sem fordult elé, a melyben ez a két tényező ne vitte volna a fő szerepet a jóban is, a roszban is.

Mind a mellett is, hogy Magyarország Ausztriával szorosan össze van kapcsolódva, az a mozgalom, a melyet „Los von Rom“ jelszó alatt ismerünk, Magyarországon teljesen ismeretlen. Ezt abból lehet kimagyarázni, hogy a két nemzetnek egymástól teljesen elütő célja van. A kívül álló szemlélők bámulatára, nálunk éppen az ellenkező van folyamatban. A róm. kath. egyház proselitákat tud toborzani a protestáns egyházaktól, holott azok a megelőző százakban dicsőséggel kiállották a támadásokat. Ez különösen azokat lepheti meg, a kik nem ismerik a magyar nép jellemét és gondolkozása módját. A magyar a politikai s az egyéni életben is mindig a függettenségre hajlott, a vallásban nagyon türelmes volt. Magyarországon vallásháboru soha sem volt. A különböző felekezetek mindent elkövettek, hogy hiveik számát növeljék egymás hátrányára. De a nemzet, mindig tiszteletben tartotta törvényeiket és védelmezte jogaikat. Az a sok keserű panasz, melyet az előbbi évszázakban a protestánsoktól hallani lehetett a nagyfoku üldözés és türelmetlenség miatt, főképpen a Habsburg dynastia politikájának tulajdonítandó, mert mindig abban a hitben ringatta magát, hogy ha az államban csak egy vallás van, erősebb és egysége-
sebb.

Ez az elmélet homlokegyenest ellenkezik a magyar nemzeti királyok politikai elméletével és a nemzetével is. A magyar királyok, tanácsadóikkal egyértelemben azt mondták, hogy minél többféle nemzet lakik egy országban az ország annál erő-erősebb, minél különbözőbb nyelvektől zengnek a heccsek és zúgnak a völgyek, annál gazdagabb a nép élete és gondolkozása. Minthogy a Habsburg ház uralkodói minden eszközt fölhasználtak elvök kivitelére, s következésképpen a magyar protestáns egyházakat: a lutheranust (evangelikus), a reformatust (ev. ref.) és az unitáriust, önvédelemre kényszerítették, ezek bizony nagyon csekély haladást tehettek a XVII-ik és XVIII-ik százakban, ellenben ugyanakkor a róm. katolikus egyház gyarapodott számban, vagyonban és hatalomban. A reformáció két első száz esztendejében a katolikusok föltűnő kisebbségben voltak nemcsak Erdélyben, hanem Magyarországon is, de a Habsburg ház védelme alatt túlsúlyra jutottak, s a császárok, illetőleg királyok kegyéből meglepő módon szaporodtak. Magyarország területének egy negyedrésze egyházi birtok, mely csaknem egészében, a püspökök érsekek és papok fennhatósága alatt áll.

Ellenben a tizenegy protestáns püspök jövedelme együtt véve is, alig közelíti meg egyik kath. püspök jövedelmének felét. Az ilyen fajta világi hatalom értékét mérlegelni tudják azok, a kik az egyházak munkáját érdeklődéssel tanulmányozzák.

Ha az utóbbi ötven esztendő vallásos mozgalmait vizsgálom, a mely mindenik országban, hol a haladást méltányolni tudják, oly nagyon kedvezett a protestantismusnak, — Magyarországon is megnyugtató jelenségekre találok. Az addig tétlenségre kárhoztatott erők fölszabadultak a munkára. Az egyházakban új élet kezdődött, a szószékekről új evangelium hallszott. A prot. theologiai intézetek tanszékeit, a vallásos és theologiai sajtót csaknem mind ez alatt az idő alatt teremtték, meg mert minden erővel igyekeztek lépést tartani a külföld protestánsaival. A Channing, Parker, Emerson, Lang Henrik, Baur, Hase, Martineau szép eszméit lefordították és szeltében olvasták az országban.

Sajnos, hogy az új eszméket némelyek igen merészeknek tartották, mások félre értették, s ennek következtében alig tiz-tizenöt esztendő múltával, a dicsőséges új reformáció ellen az orthodoxabb protestáns gyülekezetekben föltámadt a reactio, a minek következése csaknem teljes elnémulás lett minden téren, vagy pedig a két párt közti belső vitatkozás, vesződések.

Örömmel jelentem, hogy ez ma már csaknem teljesen meg van szűnve. Erre vonatkozólag igen érdekes levelet kaptam a debreceni ev. ref. theol. akadémia egyik tanárától (Csiky Lajos) melyben többek között ezt írja:

Szerintem a vallásos liberalismus ügye most rosszabbul áll hazánkban, mint a hogy egy pár évtizeddel ezelőtt

állott a mikor a liberális theologia hódítván el több theologiai iskolánk tanszékeit, a vallásos liberálismus is oly nagy tért hódított a legszélsőbb népkörökben magának, a melyről nagy munka volt azután az igazi vallásosság, a rosszul értelmezett vallásos liberalismussal szemben álló egyháziasság, talajára vezérelni vissza őket.

Ha ezt az örömteljes nyilatkozatot egy orthodox dogmatikus néző pontjából vizsgálom, meg tudom érteni, de a magam néző pontjából a nyugalom és csöndesség nem örömdetes, mert az első lépés a halál felé. Nem az én föladatomban, hogy a két nagy egyház, az ev. ref. és a róm. kath., fölött ítéletet mondjak, de nekem úgy tetszik, hogy az a nagy veszteség, a melyet az előbbi szenvedett a másik javára, részint a szellemi vezérek buzgósága hiányának, részint pedig annak tulajdonítandó, hogy némelyek kizárják azokat a modern eszméket a melyek után még a legegyszerűbb lelkek is éheznek és szomjuhozna, s miután ezt nem kapják meg, elfogadják a mit más oldalról kívánnak.

Ránk protestánsokra és általában a haladás barátaira nézve nagyon veszélyes dolog, hogy az egyházi várak kapuit bezárjuk az új idő áramlata előtt. Egészen megvagyok győződve, hogy Magyarországon a mostani körülmények között a meglevő egyházszervezetek nagyon fontos munkát végeznek, s ezeket nem nélkülözhetnők, de vajjon ebből az következik-e, hogy mi liberálisan gondolkozók és mindazok, a kik magokat protestánsoknak nevezik, elzárjuk magunkat az általános haladás vezéreitől,

önvédelem címe alatt? Szabad-e megtagadnunk a barátságot mindazoktól, a kik azt tartják, hogy jó és építő egyházi beszédet lehet írni a nélkül, hogy abban a káté tételeit, vagy a biblia igéit, lépten-nyomon, idézzük.

Azt hiszem, hogy az egyik legelőkelőbb protestáns lap (P. E. I. L.) elhibázta a célt, midőn kijelentette, hogy a dogmák ideje már lejárt s mégis óvást emelt a Zvingli Wirth baseli ref. lelkész beszédei ellen, mindamellett, hogy Zvingli azt a szép elvet vallja, hogy „a kereszténység lényege a mindent átölelő szeretetben áll“, mert szerinte Magyarországon s még Sveizban sem jött el az ideje annak, hogy ilyen elveket hirdessünk. A sveizi pap magyar bírálója csodálkozik, hogy ilyen elveket hirdet: „Az isten országa elfogad bármely confessiót s bármely istentiszteleti formát, a melyben az emberi szív békét, megnyugvást és erőt talál!“

Mind a mellett is, hogy igen sok szép eszmét talál a beszédekben, a bíráló nem ajánlja elfogadásra mivel igen tágkörű tanokat hirdet. Ilyen s ehhez hasonló kritikák a magyar prot. lapokban gyakran találhatók, főképpen, ha unitárius theologiai és vallásos műveket bírálják. Az üdvösség szerintök csak a Krisztus által nyerhető meg. Hát legyen az ők kívánsága szerint, de valóban elvárhatnók, hogy a XX-ik százban mindenkinek megengedjék, hogy a maga üdvösségét, úgy keresse a hogy neki legjobbnak tetszik.

De hogy igazságos legyek, nem szabad említés nélkül hagynom, hogy a magyar protestáns egyházak az utóbbi éveket sem töltötték tétlenül. Az egyházi törvények revíziója sok és nagy munkát kívánt. Számos közgyűlést és zsinatot tartottak melyeknek népessége és munkássága alapján ítélve, meg kell vallani, hogy a tagok híven teljesítik kötelességöket. A templomi szolgálat egyöntetűségére,, a papok és más tisztviselők kötelességének körvonalozására nagy gondot fordítanak. A mi unitárius egyházunk is megtette ugyanezt.

Jelenleg a prot. egyházak egyik főtárgya az 1848. évi XX-ik törvénycikk végrehajtásainak kérdése. Küldöttségekben és föliratokban fejtik ki kívánságaikat. A protestáns s köztük az unitárius egyháznak a kath. egyházzal teljes egyenlő joguvá tétele, a papok fizetésének rendezése és a hivek egyházi adójának leszállítása azok a fontos kérdések, a melyek most állandóan lekötve tartják a figyelmet.

A kormány megkezdette a papi fizetések rendezését, s örömmel jelezhetem, hogy számos pap, a kiknek alig volt miből élnie, most aránylag tekintélyes jövedelmet élvez az állam pénztárából. Megemlítem, hogy a felekezetek egyenlő elbánásban részesülnek. A görög egyház tagjai Magyarországon mind azt az előnyt élvezik, a mit a lutheri vagy reformált. Azok a falusi papok, a kik megelőzőleg valóban száanalomra méltók voltak,

most körülményeikhez mérten jobban vannak mint a városiak. Így állván a dolog, ezután jogosan várhatjuk, hogy az úr szolgálai híven és odaadással teljesítsék szent föladatukat.

A mi már a különböző felekezeti papoknak a népre gyakorolt befolyását illeti, azt tapasztaljuk, hogy a görög. kel. egyház papjai, a kik jobbára a román vagy oláh nemzetiséghez tartoznak, teljesen uralmokban tartják népöket. Náluk a templomlátogatás nagy és a nép nemcsak lelki, hanem igen gyakran, világi üdvét, is papjától várja. Mindamellett, hogy a nép általában nagyon szegény, mégis a papnak mindent kész megadni, a mit kíván. Ha ezek a papok az evangelium törvénye szerint élnének és hatnának népökre, egyik felekezet sem tudna versenyre kelni velök. De az általános eredményből ítélve azt kell mondanunk, hogy a nép felvilágosítása körüli teendőket nem tartják elsőrendű kötelességüknek. Köztük a babona és kuruzslás ma is csaknem olyan foku, mint ezelőtt 3—400 esztendővel volt. A legjobb orvos tanácsára is keveset adnak, ellenben a „hires“ paphoz, a kiről hiszik, hogy gyógyítani tud, seregesen mennek. A katolikus papok befolyása is ilyen jellegű, de miután a kath. nép általában miveltebb, az eredmény nem hasonlítható össze. Éppen most a socialismus foglalja el az állam és az egyház figyelmét is. A socialismusnak a nép között megvannak a vezérei, s különösen az Alföldön és a

nagyobb városokban, egészen új rendet kezdenek formálni, a mely a régi egyházi és társadalmi szervezeteknek határozottan ellene van. Minket e helyen nem annyira a politikai, sem nem a munkás kérdések érdekelnek, hanem erkölcsi és vallásos életök. Nézetem szerint a szabadelvű gondolkodóknak és hívőknek ezen a téren kínálozók kiváló jó munkatér.

Minthogy erős meggyőződéseim szerint még a legelvetemültebb léleknek is szüksége van lelki táplálékra, a nép és a vallás igaz hivei kell, hogy találjanak olyan csatornát, a melyen a nép izlésének megfelelő, lelkét és szívét kielégítő igazságot tudjanak eljuttatni hozzájuk. Magyarországon a r. kath. egyház nemcsak hogy észrevette ezt a fontos föladatot, hanem meg is indította keresztény színezetű, de sociális jellegű munkáját. A cél ennyiben valóban jó, de a siker nem lehet megf'elő, mivel az egyház ezeket az új és egészen modern elveket, nem egyeztetheti össze az egyház hagyományaival és érdekeivel.

A Budapesten kezdeményezett és a vidékre is kiterjedt nép-egyetemi munkától sokat várok. Ez ideig még nem vettek föl theologiai tárgyakat, de ki kételkedik a felől, hogy mihelyt a nép kellő tájékozást nyer a természettudományi, társadalmi és történelmi kérdésekben, meg fognak változni nézetei a világról, az emberről, az életről, s ha a liberális egyházak együtt végezik ezt a munkát az

egyházéval, néhány év alatt változások állanak elé.

Máris jó jeleket látunk. A prot. egyházban a bibliai tankönyvek rohamosan javulnak, s azok az új és modern fogalmak a melyeket még nem tűrnek a szószéken és az egyházi sajtóban, az ifjúság tananyagában benne vannak. Az egyetemi előadások éppen igen alkalmasok arra, hogy a fiatalság elméjét a modern eszmék befogadására előkészítsék. A Theologiai Szaklap, melyet az ev. és ref. theol. tanárok közösen indítottak meg, egészen üti a mértéket, s nem kétlem, hogy azok az ifjú emberek, a kik olvassák, majd megtanulják, hogy az új idő új gondolatait nem szabad figyelmen kívül hagyni. Prot. testvéreink ujabban jeles olvasmányokkal látták el a közönséget. Mintegy tiz vallásos lapot adnak ki, s habár nagyon mérsékelt hangon is, mégis elősegítik a nép között a szabad-
elvű gondolkozást.

Egy kedves ifjúsági mozgalomra is rá kell mutatnom, melyet a magyar protestáns hittanhallgatók az unitáriusokkal együtt kezdeményeztek, azzal a szándékkal, hogy az összes intézetek hallgatóit testvéri szövetségbe vonják egybe. Már három éve kísérleteznek, s mindez ideig még pozitív eredmény nélkül, mivel egy pár pontra nézve nem tudtak megegyezni, s különösen arra nézve, hogy az unitáriusokat be vegyék-e, vagy ne? A múlt évben kedves találkozásuk volt a mi városunkban,

a mi sok félreértést és ellenszenvet elosztatott, s talán már nincsen nagyon messze az az idő, midőn a teljes szabadság elvei alapján a türelem és a különböző vélemények tisztelete segítségével a jövőndő lelkipásztorai kezet fogva egyesülnek a közös szent cél érdekében.

Midőn jelen nevezetes gyűlésre megkaptam az elnök úr szíves meghívóját, az a gondolatom támadt volt, hogy az a rendkívül érdekes esemény, hogy a világ szabadelvű vallásos gondolkozóinak itt a Champel mezeje melletti lesz gyülekezése, érdekelni fogja a mi magyar barátainkat is. Ismert nevű theologusainknak, a különböző tanintézetek vezérférfiainak, meghívót küldöttem erre a konferenciára. Örömmel jelentem, hogy egy pár feleletet kaptam. A debreceni theol. akadémia dekánja Csiky Lajos ur, kiről már tettem említést, ezt írja:

Múlt hó 14-én a szabadelvű vallásos gondolkodók Genfben tartandó gyűlése ügyében hozzám írt kedves levelét vettem, s melegen köszönöm szíves figyelmét, hogy rá irányozta gondolataimat e gyűlésre, s annak kétségkívül fontos tárgyára.

Én híve vagyok annak a szabadelvű gondolkodásnak, mely tiszteletben tudja tartani másnak az övével esetleg föltétlenül ellenkező meggyőződését, akár vallásos meggyőződését is, de őszintén megvallom, nem érzem magamat othon az olyan körben, mely kicsinyíti azt az én theologiai álláspontomat, mely a dogmákat tiszteletben tartja, sőt nehányról úgy gondolkodik, hogy a kereszténység ezekkel áll vagy esik. Félek, hogy ha én így gondolkodom, a genfi gyűlés tagjai között nem volna megfelelő helyem.

Biztosítottam a dékán urat, hogy ő is éppen annyira otthon érezné magát e helyen, mint mi érezzük.

Dr. Szlávik Mátyás az eperjesi ev. theol. intézet dékánja rövid válaszában csüggeteg hangon írja, hogy nálunk őszinte liberális munkáról alig van mit mondani, s talán jobb is hallgatni. Sajnálja, hogy körülményei miatt, a szépnek ígérkező gyűlésen nem vehet részt.

A kolozsvárt ev. ref. theol. fakultás igazgatója Kenessey Béla, szép levélben fejezte ki legszívesebb üdvözlését a szabadelvű vallásos gondolkozók és munkálkodók ezen gyűlése iránt.

Részemről a világon mindenféle szabadságnak feltétlen híve vagyok s a legmesszebb menő egyéni és társadalmi jogokat hajlandó vagyok megadni, de egyszersmind magam részére is követelni, el addig, a míg azt a szent örökséget nem akarják másoktól és tőlem elkönfiskálni, a mely szerint az ember Istennek fia, mint fiú az Atyának örököse és a Krisztusnak örökös társa. A vallásos szabadelvű gondolkodásban is elmenjek a legvégső határig, felhasználom a modern világnézetnek és természettudományos gondolkodásnak, tudományos kutatásnak minden eredményét; de abban a pillanatban vétőt emelek a „vallásos szabadelvű gondolkodás“ ellen, mihelyt az akár másokat, akár engemet, a maga rosszul értett és értelmezett „Szabadelvűségével“ meg akar fosztani az üdv-bizonyosságától és az üres és felületes rationalismus hiábavalóságaiba akar bele kergetni, avagy a szabadelvűség cégére alatt merő moralismussá akarja tenni azt az életet, a mely ethikaivá csakis vallásos alapokon válhatik. Ha a szabadelvű gon-

dolkodók a független morál álláspontjára helyezkednek, akkor velük részemről semmiféle közösséget nem vállalok.

Már most minden attól függ, hogy thémádat Te magad miként értelmezed. Mert ha a „vallásos liberalizmus” alatt azt érted, hogy a közönyösség hogyan tett bennünket minden felekezeti iránylat iránt türelmessé, vagy hogy a liberalizmus kedvéért hogyan vetköztük le felekezeti egyéni jellegünket, sajátosságunkat, individualitásunkat, akkor gazdag anyag áll rendelkezésedre a liberalizmus jelen helyzetének és esetleges kilátásainak feltüntetésére. De eleve nem hiszem, s fel sem tételezhetem, hogy a „vallásos liberalizmus” alatt azt érted, hanem kell, hogy azt vedd e kifejezés tartalmául, a mit Labulaynál Naaman az ifjú lelkész mond: „A végtelen változatosság által Isten az élő, tökéletes egységet alkotta. Miért ne volna a természet törvénye az emberiségnek is törvénye? Miért ne volna minden egyes teremtmény hangjának helye abban a hangversenyben, a melyben a föld az Urat dicsőíti? E termékeny összhang mellett mivé törpül egyetlen dal egyhangúsága? Az én egységem, részemről az az egyetemes egyház, mely minden hívő lelket felölel. Mindenki testvérem, a ki a Krisztust szereti, szeretetét nézem és nem hitvallását stb. Ha már most ezt érted, akkor nem tudom, hogy a magyarországi jelen helyzetről és a jövő kilátásairól mit mondasz a kongresszusnak, mert egy olyan reakciónárius irányban süllyedünk visszafelé, a minőben nem voltunk a XVII. század vége és a XVIII. század közepe óta. Kezdjük még a városi képviselőválasztásokat is felekezeti szempontok szerint csinálni és a róm. katolicizmus „államvallás”(?) jellege minden institutionkban jobban kidomborodik ma, mint valaha a történelemben. A róm. kath. felelősség nélkül dolgozó világnézet tette politikánkat is olyanná, mint a milyen és tette embereinket is átlag-emberekké, stréberekké, a helyett, hogy erős egyének, szabad és öntudatos individuumok volnának.

Ebben a meggyőződésben és felfogásban lévén, az Általad választott témát, épen jelen viszonyaink között nem tartom magam szerencsésnek; de bölcsességed majd meg fogja találni az anyagot és a Te szemüvegednek más lehet a fénytörése és egyebet lát.

A hosszú úthoz sok szerencsét! A vallásos szabad-
elvű gondolkodók kongresszusában pedig jelenjék meg az Úrnak tanácsa és Szent Lelke, a bölcsességnek és tudománynak lelke, az Úr félelmének, az igazságnak és hatalomnak lelke, hogy építsen a gyűlés Isten dicsőségére és emberek javára való dolgokat!

A pozsonyi ev. theol. akadémia igazgatója dr. Masznyik ezt írja: „Lélekben mind együtt érezünk veletek, a kik ott Genfben, a vallásos élet terén, a szabadság és haladás lobogóját bontogatjátok. Bocsáss meg, hogy — a tanárfársak távolléte miatt — megtisztelő felszólításodat nem honorálhattuk úgy, a mint kellett volna. Hanem, hiszem az Istent, lesz még idő, mikor külsőképen is demonstrálhatjuk veletek való lelki közösségünket és azt a szeretetet, a melyet soha meg nem szüntünk, s szűnünk irántatok ápolni a mi szíveinkben.“

Egy másik nagyon érdekes levelet a nagyváradi zsidó rabbitól, dr. Kecskeméтитől kaptam, a ki a magyar zsidó papság sok jeles szónoka között egyik legkitünőbb. Levele oly magán természetű, hogy nem idézhetem. de azt megmondhatom, hogy liberális lelke némileg megvan törve, mivel éppen hivei között s éppen a miatt hogy ő

szíve szerint beszél valahol alkalom kínálkozik, sok ellenfélre talált, a kik nem bocsátják meg neki, hogy azzal tart, hogy a régiek elmultak, s minden megújult.

Kecskeméti a múlt évben egy merész lépést tett, mert elfogadta az első unitárius martir püspök, Dávid Ferencz nevével nevezett vallás-erkölcsi-társaság meghívóját és Budapesten az unitárius templomban a D. F.-E. gyűlésén felolvasást tartott. Az eset nagy föltűnést keltett az egész országban, habár a Dávid Ferencz-Egylet ezt az eljárást gyakorolja már husz év óta. Ebben az egyletben, az ország különböző helyein a katholikus, református, evangélikus, unitárius és zsidó férfiak és nők együtt működtek, felolvasást tartottak vallásos, társadalmi, theologiai és tudományos tárgyakról. A mi unitárius egyházunk ugyanazt a szép és magasztos czélt szolgálja az egész országban, a melyet ez a nagyszerű gyűlés, itt a világ színe előtt. Egy róm. kath. uri ember közelebbről azt írta nekem, hogy 18 év óta olvassa lapjainkat, de az ő érzületét még soha sem bántotta meg semmi a mit irtunk és kijelentette, hogy ő velünk lélekben teljesen egy. Ilyen megjegyzést és észrevételt majdnem minden nap hallunk. Nagy örömmel mondhatom, hogy mi unifáriusok a többi egyházak tagjaival jó egyetértésben élünk. Tisztelettel vannak irántunk független gondolkozásunkért és tiszta érzelmeinkért s szívesen segítnek, hogy haladjunk és

az emberiség javára irányuló munkánkban mind
többet, meg többet tehessünk.

Az ilyen gyűlések, melyeken mi egymással
kezetfogva dolgozunk, nagyon jó hatással vannak
és buzdítólag hatnak azokra, a kik vallásos elveik
miatt kizárva és elhagyottaknak érzik magokat.
Azért hát én is hálás szívvel veszem ajakamra az
amerikai költő, Longfellow ezen szavait:

Isten áldása a mestereken
Kik, ember lábainak járhatlan
Folyó- s málységre hídát építettek.

Vallásos szabadelvűség a német Svájcban.

Irta: Alther, báseli pap.

Tisztelt Uraim és Testvéreim!

Miután Svájc üdvözlétét *Chantre* tiszteletbeli elnökünk és *Montet* kongresszusi elnökünk *francia* nyelven már tolmácsolták, nekem jutott a szerencse, hogy önöket *német* nyelven is üdvözljem és pedig a *Svájci Szabad Keresztények Egyesületének* nevében, azon egyesület nevében, mely az összes svájci egyesületek közt ezen kongresszus eszméjéhez és felfogásához legközelebb áll, mondhatni megtestesíti, mert a mi jelszvunk:

Szabadságot minden hitvallásnak.

Csak a szabadság hozza napfényre az igazságot.

Az a keresztényi dolog, ha a szeretetben igazságot hirdetünk.

Engedjék meg, hogy a hála érzésének is kifejezést adjak ez alkalommal.

Eljöttek önök Európa különböző országaiból, a csatornán tulról és az Atlanti-oceán messzi partjáról is hozzánk. Valóban, mi svájciak nagy hála rá vagyunk kötelezve mindazon országok iránt, melyekből önök jöttek, mert a mint a folyamok a mi

svájci hegyeinkből kisietnek, hogy különböző tengerekbe ömöljenek, úgy folytak be minden időben az eszmék folyamai a mi szeretett hazánkba. Mi vizet adunk és szellemet kapunk érte.

Az első keresztény századokban az irlandi klastromok szerzetesei voltak azok, kik először jöttek a mi völgyeinkbe, mint a kereszténység hírnökei, hogy a kereszt jelvényét beplántálják.

A nagy reformáció napjaiban szintén idegenek voltak azok, a kik a mi népünk körében napvilágra segítették az elfelejtett evangéliumot. Így adta Franciaország a román Svájcnak Farel és Calvint, a német birodalom pedig Basel városának Oekolampadiust.

Azon protestánsok utódai között, kiket az evangélium miatt üzött ki Olaszország, Franciaország és Hollandia, s a kik hozzánk jöttek, sokan lettek Svájcnak büszkeségei és áldásai, s most is azok.

Száz évvel ezelőtt vettük át Franciaországtól a politikai forradalom eszméit, Németországtól pedig a theologiai forradalom nem kevésbé nagy műveit.

Az oceánon túlról is, a föld legnagyobb köztársaságából is fogadtunk be szellemi áldást, csak három nevet említek föl az újabb időből: Channinget, Parkert és Emersont.

Ezért mondunk köszönetet minden országnak, a honnan jöttek. Van önök között néhány

férfiu, ki ezen köszönetre maga is rászolgált nevezetes szellemi műveivel.

Midőn most a németül beszélő Svájc vallási és egyházi életéről akarok egyetmást elmondani, csak egy pár jelenség megvilágítására szorítkozhatok.

Önök most egy olyan országban vannak, a hol határozott paritás uralkodik, mert a lakosság negyvenegy percentje katolikus, ötvennyolc percentje pedig protestáns.

A reformációt Svájcban a politikai szabadságért és függetlenségért vívott kétszázéves harc előzte meg, harc Ausztria, Burgundia és Svábország ellen, melyben a kicsi a naggyal, Dávid Goliáttal állott szemben; de mivel a kicsinyé volt az igazság, mert legszentebb javait védelmezte, kivívta a győzelmet. És ez a győzelem volt az, mely a reformációt lehetővé tette, mert ha akkor Svájc osztrák és burgundi, Genf pedig savojai tartomány lett volna, akkor aligha lett volna itt reformáció s az egész Svájc még ma is katolikus volna.

Azóta a mi Svájcunkban karöltve jár a politikai és a vallásos szabadelvűség. Ennek műve az 1874-iki szövetségi alkotmány, mely a következő valóban liberális pontozatokat tartalmazza:

A hit- és lelkiismereti szabadság sérthetetlen.

Senkit sem szabad bárminő vallásos tényke-

désre kényszeríteni vagy pedig vallásos nézeteiért bárminő büntetéssel sújtani.

A házasságkötés polgári dolog s az egyházak polgári felügyelet alatt állanak.

Az iskola a hatodik évtől kezdve minden gyerekre kötelező, díjtalan és vallás-különbség nélküli, vagyis bárminő felekezethez tartozók által látogatható.

Kolostorok felállítása meg van tiltva.

A jezsuiták rendjének működése úgy az iskolákban, mint a templomokban, tiltva van.

A mint látják, a mi alkotmányunk mindenben liberális. A személyes szabadságnak minden védelmet megad, csak azok irányában elutasító, kiknek főelvük a türelmetlenség. Ezért lehetséges, hogy a katolikusok és protestánsok Svájcban békében élnek egymás mellett és ha ez a lehetőség nem mindig való, akkor csak az ember hibás, a mint a költő is mondja:

A jó sem élhet békén hajlokába,

Ha rossz szomszédnak nincsen kedve rája.

Mig a katolikusok nagy részben a római egyházhoz tartoznak, vannak hazánkban 1870 óta olyan keresztény-katolikus felekezetek is, melyeknek Rómától független püspökük van Bernben. Szerencsénk van kongresszusunkon egy olyan férfiút is látni és hallani, ki néhány éven át keresztény-katolikus pap volt Genfben. Nagy szónok ő és

védelmezője a vallásszabadságnak negyven év óta. Egykor barátcsuhában, ma polgári ruhában. Az a férfiú, kinek bár ősz a haja, fiatal a szive, a ki az ideális kereszténységnek szabadszellemű és kegyeslelkű rajongója, a tiszteletreméltó Hyacinthe apa.

Mi protestánsok az utolsó harminc évben hatalmas benső alakuláson mentünk át az egyházban, s ez az átalakulás abban áll, hogy az orthodox hitvallás igája minden kantonban széttört és olyan állapot következett be, hogy most már egyetlen pap sincs dogmatikus hitvalláshoz kötve és az evangeliumot úgy hirdetheti, a mint az, lelkiismerete szerint, isten igéjének leginkább megfelel.

A mi egyházainkban lehet valaki egészen, félig vagy negyedrészen orthodox. Hihet Jézusnak valódi, metaphysikai istenségében, vagy pedig Jézusnak Ritschl által formulázott látszólagos istenségében, saját meggyőződése szerint. A mi egyházainkban hirdetheti valaki orthoxia és apostoli szimbolum, Pál vagy János szerinti dogma nélkül Jézus régi, örök evangeliumát, Isten atyai szeretetének kinyilatkoztatását Jézus tanaiban és életében. Erre törekedtek e reformálók negyven év óta és hála Istennek, hogy el is érték.

A theologiai nézetekben oly különböző emberek együttműködése, egy és ugyanazon egyházban nem mindig kellemes. Példákat hozhatnánk fel erre — de én egészségesnek tartom, mert mégis csak tanulunk egymástól és azért élünk e földön,

hogyan tanuljunk. Mi reformálók rendkívül sok jót tanulhatunk theologiai ellenfeleinktől: komolyságot, buzgalmat, odaadást és áldozatkészséget, talán Istenfélelmet is, meg Jézus követését. Hogy vajjon ők is tanulnak tőlünk, fájdalom, nem mondhatom bizonyosan, de annyit meg lehet állapítani: hogy theologiai tekintetben sokkal közelebb jöttünk egymáshoz. Nem félnek úgy, mint negyven évvel ezelőtt a biblia és az egyházi dogmatika szabad, történeti felfogásától; ellenkezőleg, bátran neki fogtak az együttműködésnek és én erős bizonyítékot tudnék felhozni, hogy a szabad és merész kritikát tekintve több pontban felülmúltak minket.

És jól van ez így. A szabadságban magától gyarapodik az igazság. Olyan embereknek, kik lelkiismeretüket kérdik meg és azt követik, szükségszerűen közelebb kell egymáshoz jönniök s a végén meg kell egyezniök, mivel egy Isten van, ki hozzánk beszél; egy Isten van, s az ő szavának be kell hatnia a világot, míg az egész világ lélekben és igazságban fogja őt imádni.

Igy mi teljes bizalommal tekintünk a protestantizmus jövője elé — csak örködnünk kell, hogy a szabadság ne szolgáltatson okot az érzékiségre. Nekünk szoros kötelességünk, hogy az erkölcsiség és a szociális igazságért való minden harcban az igaz álláspontra helyezkedjünk.

Lehet, hogy nehéz próba előtt fogunk még állani és talán közelebb is van az, semmint gon-

dolnók. Nekünk ugyanis még mindig vannak a franciául beszélő Svájcban, az „église libre“ kivételével, egészen vagy félig állami egyházaink és most Franciaországból jön a jelszó, hogy el kell válni és a kultuszköltségeket törölni kell az állam költségvetéséből.

Legyen szabad itt egy egészen személyes nézetet nyilvánítanom.

Ha egy olyan állammal volna dolgunk, mely a szabadságot az egyházban megakadályozza és a lelkiismeretet egy vagy más irányban gyötri, akkor mi volnánk az elsők, a kik ezt kiáltanók: Törjétek szét a bilincset! Ne adjátok el lelkiismereteket a Mammonnak! De mivel a mi államunk nem kényúr, hanem maga követeli a szabadságot az egyházban és a szabadságot ott, a hol veszélyeztetve van, megvédelmezi, — nem lehet itt bilincsről szó, melyet szét kellene törnünk, nem lehet igáról szó, melyet le kellene dobunk. Aztán méltó is egy jogállamhoz olyan sokféle feladat és kiadás mellett a nép vallásos és erkölcsi életének ápolására is nyitva tartania kezét. Nagyon jó a lámpa, mely éjszaka az utcát világítja, de a vallásos élet egészséges voltáról gondoskodni még jobb.

Való, hogy két évvel ezelőtt az Egyesült Államokban mély benyomást tettek rám azok a nagy eredmények, melyeket az elvált egyházak hoztak létre; óriási átadozatkészségüket minden tekintetben meg is csodáltam. De a fejlődés ott más volt. Ott

kényszerrel állottak szemben. Ettől a kényszer-
től, melyet Európában eléggé ismertek, megakar-
tak szabadulni. De nálunk ez sem volna más,
mint egy zöldelő gyümölcsfermő fát levágni és
leönteni. Ehhez nem nyújtunk segédkezet, ehhez a
mi népünk még sokáig nem lesz kapható.

De, ha majd egy napon az elválásnak mégis
be kellene következnie, amint Franciaországban
bekövetkezett, bizzunk abban, hogy Isten nagyobb,
mint a mi szívünk. Az Isten által belénk oltott
vallási szükséglet megfogja találni újra a meg-
nyugvást.

Igen, *nem* az államtól és egyháztól való el-
válást találtam én az Egyesült Államokban olyan-
nak, a mire nekünk is törekednünk kell, hanem
megvalósítani a szabad és kegyes jelszót, melyet
az unitáriusok odaát az oltárookra irtak:

Isten a mi atyánk —

Az emberek az ő gyermekei és egymás közt testvérek —

Jézus vezérünk —

A jellem megváltó —

Akadálytalan haladása az emberi nemnek fölfelé és előre,
mindig és örökké. —

Ez olyan hitvallás és olyan munkaprogramm,
melynek megvalósítására mindnyájan egyesülhetünk
és egyesülni akarunk.

Szabadelvű irányzat Svájcban.

A románd Svájc szabadelvű irányzatáról óhajtok beszélni. Ide tartoznak a következő kantonok: Vaud, Neuchâtel, Genf és a berni Jura. De előbb jöjjünk tisztába az igazi szabadelvűség fogalmával.

Mintegy 50 évvel ezelőtt nálunk is lelkes mozgalom indult meg, melynek célja az volt, hogy a protestáns kereszténységet újból reformálja. Tanárok, papok és világiak elhatározták, hogy újból felveszik és fokozott buzgósággal folytatják a nagy reformatorok nemes munkáját.

Az egyházi dogmákkal és a bibliai tannal szemben a szabadelvű keresztények rendre megtagadják az Ó- és Új-testamentum teljes, betűszereinti ihletését, a szentháromságot, Jézus természetfeletti születését, Jézus vérenek megváltó erejét és az eredendő bűnt. Jézus feltámadása és menybemenetele pedig előttük nem más, mint megdicsőülése a jövő élet kapujában.

A szabadelvű keresztények tehát elvetik a kinövéseket, de egyúttal visszamennek a Krisztus evangéliumához, amint azt Máté, Márk és Lukács-

tól, de különösen a hegyi beszédből és a példázatokból ismerjük.

Ez a reformáló mozgalom azonban nagyban különbözik attól a forradalomszerű kísérlettől, melyet a szabadelvű kereszténység jelszava alatt 1869 folyamán, Neuchâtelben, *Buisson* tanár kezdeményezett.

Az akkor kiadott nyilatkozat szerint, *Buisson* tanár és barátai nem is annyira az egyházi dogmákat akarták reformálni, mint inkább egy egész új vallást szándékoztak alapítani „az erkölcsi tökélyre való törekvés” lobogója alatt. Más szóval, vallási meggyőződésükre való tekintet nélkül, egy *társulatba* óhajtották csoportosítani mind azokat a jóindulatu embereket, akik szeretik és megvalósítani törekeshetnek a szép, jó és igaz örök ideálját. Csak úgy, mint *Forrel Ágost*, aki ilyenforma ligát alapított 1899. márt. 28-án, Laesannban, „erkölcsi akció” nevezet alatt.

Magától értetődik, hogy a mikor a két szabadelvű irányzat között ezt a megkülönböztetést tesszük, eszünk ágában sincs, hogy elítéljük, vagy kárhoztassuk a *Buisson*-féle mozgalmat, mivelhogy mi magunk is az „erkölcsi akció ligájához” tartozunk, mely egyházi téren a szabadelvű neuchâtelbeliek legszebb álmát valósítja meg; de szerintünk ez *egyrészt* okát adja annak, hogy miért kellett a *Buisson*-féle szabadelvű kereszténységnek az említett kantonokban az egész vonalon visszavonulnia; *másrészt* azt is érthetővé teszi, hogy a kép, melyet

rajzolni óhajtok önök előtt, miért oly kedvezőtlen, legalább is annak az egyházi szervezetnek jövő sorsát illetőleg, amely a szabadelvű zászló köré csoportosult.

Itt-ott akadt ugyan egy pár lelkész, akik csatlakozásukat egyik vagy másik reform-mozgalomhoz, előre bejelentették, de ezt az ő gyülekezetük tagjai csak nagy ritkán hagyták helybe, még kevésbé követték; sőt egyenesen rossz néven vették tőlük ezt a merészséget, s a genfi kantonon kívül másutt alig tudnék olyan gyülekezetet megnevezni, amelyik új lelkész választása előtt nyíltan kimondotta: „Nekünk olyan lelkipásztor kell, aki híve a modern (liberalis) irányzatnak. Vaud kantonban például már csak egyetlenegy nyugalmazott lelkész van, a ki büszke arra, hogy liberális; a theologiai tanárok között se igen akad más, mint Chapuis Pál, a ki pályafutása utolsó éveiben, nyíltan a haladó kereszténységhez csatlakozott, melynek elveit már fennebb ismertettük. A *berni Jurában* is volt két-három egyházi férfit, kik zászlójukat magasan lobogtatták, de előbb-utóbb be kellett látniok, hogy helyzetük tarthatatlan, szemben a reakcióval, mely a Jura vidéki egyházakat a múlt század utolsó negyedében valóságos gyámság alatt tartotta. Végül *Neuchâtelben* sem volt nagyobb sikere a szabadelvű kereszténységnek, pedig itt a Buisson-féle mozgalmat maga az állam is támogatta. Annyi haszna volt mégis

ennek a mozgalomnak, mely az egyház és ájlam szétválasztásával, az új gyülekezeteket ethikai alapon óhajtotta szervezni, — hogy egyengette az útját annak a *liberális törvénynek*, mely a szószéken és kathedrán teljes tanszabadságot ad a papoknak és a theologiai tanároknak. Ámde ez a humanus törvény is csak újabb szakadásra vezetett az „Índépendensek“ (függetlenek) útján, s heves válságot idézett elő azokban a gyülekezetekben, melyek nemzeti jellegüket megtartották: annyira, hogy a liberalismusnak ezt a formáját attól fogva majdnem mindenütt megbélyegezték. Nem csodálkozhatunk tehát azon, ha ott a liberális jelzőnek még mindig oly kevés becsületje van, s egy kivételével a többi odavaló theologus nem szívesen veszi ezt a kitüntetést.

Ebből látszik, hogy a reform-mozgalom *sikertelensége* mindenekelőtt a vezetők tulhajtásainak tulajdonítandó. Amint már fennebb is mondtam, nem annyira reformot, mint forradalmat akartak ők; de a hívő keresztények előérzete azt sugta, hogy ez az út úgy a vallás, mint az egyház romlására vezet.

Ez az egyik ok. A másik talán a szövetséges társakban rejlik, kik az ügynek nem jó szolgálatot tettek, amikor a liberalismus előnyeit a saját politikai céljaikra akarták kihasználni, vagy a kik különben se váltak volna becsületére egy pártnak se, s a kiknek szemében a liberalismus és a

szabadosság nagyon is mindegy vala. S megmonddjam-e, hogy engemet is jórészt ez tartott vissza attól, hogy a szabadelvű irányhoz csatlakozzam; pedig az iránt már húsz év óta benső rokonszenvet tápláltam.

Egészen más a helyzet Genfben és környékén. Tudvalevő dolog, hogy itt a haladó kereszténység már mintegy 30 év óta megvetette lábát, jöllehet annak első szónokai a tagadás szellemétől áthatva csak romboló munkát végeztek. Meleg fogadtatásra talált azoknál a kegyes embereknél, akik élő hitők mellett a természetes józan észre és a saját lelkiismeretökre is hallgatnak. Tért hódított lassanként mindenütt, elannyira, hogy mint külön egyházi csoport érvényesíthette jogait úgy az egyházban, mint a theologiai fakultáson és a consistoriumban. A szabadelvű keresztények meg lehettek elégedve azzal a helylyel, amely nekik e szerint a theologiai tanszékeken és az egyházi kormányzat terén adatott. Nyilvánosan és tisztességgel képviselheti bárki is a liberális irányzatot S mindamellett az ifjú nemzedékből mind kevesebben lépnek be ebbe az előkelő társulatba; úgy hallom, hogy választóközönségük csak nagy ritkán támogatja őket a gyakorlati lelkészet terén, sőt a nyilvános istentiszteleten is; végre is nem lehet tudni, hogy ifjú szolgatársaik, kik háromnegyedrészen szintén liberálisok, egy szép napon nem fogják-e őket, mint eretnekeket, nyiltan megtagadni.

Minden jel arra mutat, hogy a liberalis mozgalom hanyatlásnak indult. Volt ugyan annak idején igen jól szerkesztett napilapja¹ is, melyet mindenfelé olvastak a mi Svájcunkban; de a mikor ez megszűnt, már csak egy szerényebb méretű heti lap² folytatta a nemes szellemi harcot; mig-nem ez is megbukott, mint utódja³, melynek én is munkatársa valék. Ma tehát nincs is lapja a szabadelvű csoportnak. S mindamellett, hogy ott a Servétnek emelt kiengesztelő emlék, amely éppen úgy, mint ez a kongresszus, első sorban a szabadelvű csoport, mint egy család, amely felbomlásnak indult, s tagjai előbb-utóbb beolvadnak az egyházi balközép pártba, melynek jellege különben is nyíltan és őszintén nemzeti és haladó.

Nem egy öreg bajtárs szeme könybe lábbad, amikor látja, hogy a bátor csapat, melyben ő is hősiezen küzdött csatarendet bont és szerte széled; s bizony a fiatalabb egyházi embereket is csak ez a keserű emlék kíséri végig életpályájukon, hiszen mindanyian saját lelkiismeretüknek engedve tették magukévá a haladó kereszténység ügyét. Ebben a vigasztalan helyzetben mégis van annyi vigasztaló, hogy bár *mint élő szervezet* a romand liberalismus utolsó napjait éli s talán éppen itt csendül ma meg annak hattyu-dala; más

¹ „L'Alliance libérale.“

² „Progrés religieux.“

³ „Etremes chretiennes.“

oldalról a mostani szabadelvűek által hirdetett vallásos eszmék útát törnek maguknak összes theologiánkon (még ott is, ahol a régi kovászt minden áron sértetlenül megakarják őrizni), és a fiatal papság soraiban, még a vaudiaknál is. Igen, a haladó (jobban mondva: *evangeliumi*) kereszténység győzelmet arat az egész vonalon. Mindenütt megtetszik a kritikai — történelmi — és lélektani (vagyis *becsületes*) módszer hatása a theologiai tanszékeken, még a Tabasanin (Genf) is, mit bizonyít professor Ruffel legujabb röpirata is, melyben a szerző eretnekséggel vádolja a saját kollegáit.

II.

Most pedig lássuk, hogy a vallásos eszmék birodalmában, a lefolyt ötven év alatt, milyen örövendetes haladást tettünk. Egy pár ide vágó bizonyítékot fogok felsorolni.

És pedig első sorban, a híres lausannei theologus, *Astié* szájából idézem a következőt:

„Nemde, kedves orthodox testvéreim, a ti soraitokban nehéz, sőt lehetetlen, hogy valaki liberális legyen? pedig magam is minden irányban csak arra törekszem, hogy az én szélesebb látóköröm összeférjen az igaz kegyességgel. Nó, és ha ezt ti is belátjátok, miért nem szabadítjátok fel magatokat a párt-érdek békói alól?

Hát olyan nagy bátorság kell ahhoz, hogy

meghazudtoljátok azokat, akik közöttetek orthodoxabbak, mint maga az Úr Jézus Krisztus? Miért vetitek alá magatokat a maradiak előítéletének és elavult nézeteinek? Nem sokkal keresztényibb eljárás volna-é, ha őket felvilágosítani igyekeznétek? Ez úton igazán közeledhetnétek azokhoz a liberálisokhoz, akiknek munkáját ti is méltányoljátok. Egy szóval, csatlakozzatok nyíltan és fenntartás nélkül ahhoz az oldalhoz, amely nem annyira külső kegyességével, mint inkább benső igazságaival nyugtatja meg a ti lelketeket.“

A következő *tételek* is, amelyek professor Chapuis lapjában¹, 1891-ben, professor Godet iratára jelentek meg, megérdemlik, hogy velök foglalkozzunk.

„Az értelem túltengése minden orthodoxia szülőanyja.“ Napjai meg vannak számlálva. Úgyis elég zavart és visszavonást támasztott az abszolút dogmai egység ürügye alatt. Demokratikus szellemű egyházainkban a gyülekezeti köteléknek első sorban vallás-erkölcsinek kell lennie; ahol csak lehet, fölszabadítjuk az egyéni meggyőződést a dogmatika nyomasztó súlya alól. Mit is akar a poétismus, amikor kortársainkat az Evangeliumhoz visszavezetve a régi dogmák tekintélyét igyekszik visszaállítani? Hisz ez a legnagyobb képtelenség!

„Új programra van szükségünk. S a program címében e pár kérdésnek okvetlenül benne

¹ „Evangile et liberté.“

kell lennie: Mit hiszünk? — Mik vagyunk? — És mit akarunk?“

„Az első kérdésre ezt mondhatnók: Hiszünk az ember Jézus Krisztus isteni küldetésében, aki minket vonzó példaadása és erényes élete által igaz bűnbánatra indított. Őt követve, nyerjük meg hitünk üdvösségét, s mindama szép reményeket, amelyek beragyogják és örökre emlékeztetessé teszik az ő tanítói szent hívatalát.

„A másodikra pedig ezt: Keresztények vagyunk; és pedig nem a betű rideg értelmében. Semmi közünk ahhoz az értelmi rendszerhez, melylyel a görög szellem megbénította az evangeliumot. Jogunk van ahhoz, hogy a dogmatikát a keresztény lelkiismeret és a szentírás világánál vizsgáljuk, de másfelől hitelödeink szellemének is teljes igazságot óhajtunk szolgáltatni, jöllehet ők a dogmatikát nem egyszer az evangelium szellemével ellenkező formulák támogatására igyekeztek kihasználni.“

„A harmadik kérdésre azt feleljük, hogy mi az egész intelligens közönséget visszaakarjuk vezetni a történelmi Krisztus személyéhez, aki egyedül nyújthat megoldást mindazokra a kérdésekre, amelyek nyugtalanítják a keresztény közvéleményt, s a melyeknek megoldását már tovább elodázni a mivelődés óriási kára nélkül nem is lehet.“

„Az első keresztények, kikre mi annyit hivatkozunk, mindezekre követendő példát adtak ne-

küük: 300 évi szenvedés után legyőzték a pogány világot; és e győzelmüket nem a sok természetfeletti okoskodásuk, hanem a bennök lüktető igaz kegyességnek köszönhatték.“

Ugyanebben az időszakban, a zsinat azt a megbízást adta egy vandi (nemzeti) theologusnak, hogy három theologiai tanár kifogásolt magatartásáról tegyen jelentést. A theologus a következő igen jellemző választ adta: „A protestantismus kebelében a tekintély uralma nem annyira a vallásos kedély melegsége, mint inkább annak hanyatlására mutat; lelki szegénység, a felelősségtől való irtózás és a kényelemszeretet visz minket arra, hogy már teljesen kész vallásos nézeteket fogadjunk el, felmentve magunkat a léleknek ama nemes munkája alól, mely az igazság keresésében nyilatkozik.“

Ugyan ő tovább mintegy védelemképpen hozza fel: „A mi theologiánk arra törekszik, hogy az egyetemes igazság alapján kölcsönös megértésre bírja a különböző pártok embereit; más szóval, a bibliával szemben követeljük mindenki számára a jogot és kötelességet, hogy azt szabadon vizsgálhassa, a rationalismus tulhajtása nélkül; ugyan-ezt a jogot és kötelességet a hagyományokkal szemben, amelyeket nagyra becsülünk és tiszteletben tartunk mi is, ha nem is annyira, mint római katolikus testvéreink.“

Erre a jelentésre a zsinat a vádlottakat fel-

mentette és kimondotta, hogy „teljes bizalommal viseltetik a keresztényi hit- és kegyesség ama szel-leme iránt, mely a tanárokat és tanításukat áthatja.“ Nem csoda tehát, ha erre a határozatra professor Astié is mindjárt a legmelegebb elismerés hangján nyilatkozott: „A nemzeti zsinatnak ez a határozata számíthat az összes francia egyházak rokonérzésére és hálájára.“

A következő szemelvényeket egy névtelen szerző munkájából válogattam ki. Czime: „A hitetlenségről; egy lélek története.“ Lausanneban jelent meg évekkel ezelőtt. Köztudomás szerint a *Vinet* iskolájából való vandi lelkész írta. Neve Frossard.

Szerző kereken tagadja a Biblia ihletettségét. Az új testamentumból is csak a Jézus közvetlen szavait tartja hiteleseknek. Az apostoli iratok csálhatatlansága szerinte nincs beigazolva. S különben is az ihletésnek a csálhatatlanság nélkül semmi értelme nincs. Elvet és kárhoztat minden symbolomot; a keresztény hitnek minden dogmai kijelentését: „Mi úgy sem tudunk semmit bebizonyítani; semminek okát adni nem tudjuk; de meg nem is a tudás a fő, hanem az életmód, amelyet folytatunk; s ha egyszer tisztán tudjuk, hogy mi szükséges az igaz életre, akkor eleget tudunk.“ — „Mi szükség arra, hogy folyton a Jézus istenségét hajtogassuk; hiszen abból nem annyira okulnunk, mint táplálkoznunk kell, és csak oly mértékben

jutunk el a kereszténység igaz ismeretére, amennyiben magunk is jó keresztények vagyunk.“

Erre a könyvre vonatkozólag mondotta Ch. Secrétan, hogy egykor a csalhatatlan írás tekintélye szükséges volt, hogy annak alapján fogadják el az emberek az üdvösség evangéliumát; ma már a mi fiatal embereink, kik különben a Krisztust az ő Megváltójuknak elismerik, azt mondják, hogy erre nincs többé szükség; elég az üdvösségre, ha Krisztus őket övéinek elismeri. Számuk nőttön-nő; s mind nagyobb befolyásra tesznek szert. Hogyne, mikor egy ilyen aggastyán is, mint Frossard, melléjük áll, a zászlójukat fennen lobogtatja.“

Most pedig lássunk egy pár példát közelebb-ről, a mi időnkből. Andjuk át a szót az új theologia két elismert képviselőjének a lausannei egyetemen.

Székfoglaló beszédében Emery Lajos így nyilatkozott: „A theologia arra való, hogy a kegyesség javára felemelje a józan ész szavát. Mert hát a józan ész világért se nyomja el a hitbeli hűséget és buzgóságot; sőt megóvjá attól, hogy tulzásba essék s így megrontsa még az igaz kegyesség hitelét is. Mi más a józan ész, mint a szentlélek megnyilatkozása! Goethe mondja valahol, hogy az utolsó ítéletnél Isten a jókat jobb keze felől, a gonoszokat balkeze felől helyezvén el, így szól majd azokhoz, kik a józan ész tanácsát követik: Üljetek szembe velem, hogy lássalak, mert az én lelkemnek nagy öröme telik tibennetek.“ És így

folytatja: „A theologia, mint keresztény hittudomány, ne ártallja közölni az egyházzal a tudományos igazságot. Elvárjuk a theológiától, hogy az egyházi gyakorlatból és eszmekörből eltávolítsa mindazt, ami nem természetes gyümölcse a krisztusi gondolatnak. Elvárjuk, hogy igazságosan kritizálja azokat a theoriákat, amiknek — bármily ősrégiek és tiszteletreméltók legyenek is azok — a tények ellent mondanak.“ „A theologia nemcsak tudomány, hanem egyuttal a kereszténység *lelkiismerete* is. Az ő tiszte tehát az egyházban nyilvánosságra hozni, amit tud, a mit igaznak lenni megismert. Nagy veszély fenyegeti, éppen most a protestantismust; tudvalévő dolog ugyanis, hogy milyen lényeges különbség van a hit dolgaiban egyfelől a theologiai tanárok és papok, másfelől a nagy közönség felfogása között. Ezt a különbséget *fedik ugyan* némileg a hagyományos formulák: a különbség mindazáltal fennáll. Nekünk, mint tanároknak és papoknak elsörendü kötelességünk, hogy szóljunk a néphez. Mondjuk meg nekik, hogy ha egyszer az evangeliumi örök és isteni eredetű, akkor annak felfogása és alkalmazása módjának szükségképpen át kell alakulnia az egymásután következő századokkal; senki se kívánhatja tőlünk, hogy csupa vallásosságból — minden bírálat nélkül — meghajoljunk a régiek felfogása és formulái előtt. Élni, szabadon lélekezni óhajt a mí valóságos érzetünk, hogy megőriztesse igaz, Krisztusi

jellegét. Az igazat megvallva, ha már meg is bolygatjuk vele a jámbor hívők nyugalmát, s rávezetjük őket arra, hogy vallásos életelveiket fölfrissítsék, más oldalról, biztosra vehetjük, hogy ha a valót ismerve, mégis hallgatunk, annál több őszinte kedves lelket riasztanánk vissza a kereszténységtől, akik pedig az ő tudományos nézeteiket ezer örömmel egyeztetnék össze az igazság és szeretet Isténének hamisítatlan tiszteletével, s amellet Jézusnak is megadnák azt, amivel a késő tanítvány a nagy Mesternek tartazik.“

És most átadom a szót Fornerod tanár úrnak, a ki egyik akadémiai előadásában így nyilatkozott: „Isten a vallás fejlődése után is csak neveli az emberiséget, s így a vallásos fejlődés tana nem állhat ellentétben az evangeliummal. Hiszen, kortársaik megrögzött nézete ellen harcolva, mintegy újabb kijelentés gyanánt, maguk az Istentől lelkesített kegyes emberek voltak azok, a kiknek leginkább sikerült közremunkálniok a tisztultabb vallásos nézetek terjedésében. Innen van, hogy már az *aninismus* egyes jelenségeit is úgy tekintjük, mint a vallásos lélek első eszméletét. Bármennyire hatoljunk is vissza az emberiség életpályáján, az aninismus mellett meglehetősen durva nyomokra bukkanunk; ámde még ezekben is fel lehet ismerni az örök emberi vágyat és törekvést, a legfőbb lény után, Tehát az emberiség vallásos életében már az aninismus is egy jobb jövőnek záloga,“

Másutt pedig így szól: „Elfogadjuk, de csak szellemi és erkölcsi értelemben, a Krisztus istenségét. Azt azonban, hogy lényegében is Isten lett volna, visszaútasítjuk. És pedig nem csupán azért, mert mi semmit sem adunk arra, amit meg nem érthetünk; hanem azért is nehogy a sok csodás színezettel éppen az ő megváltói munkájának erkölcsi becsét szállítsuk alá. Menjünk vissza e tekintetben az első keresztény gyülekezetekbe. Tanuljunk tőlük. Ők nem *dogmai* alapra helyezkedtek. A hit, remény és a szeretet volt életető eleme az ő vallásos társulataiknak.“

Az idők jele az a szép beszéd is, a melyet egy lausannei lelkész (H. Secrétan) a romandok évi nagygyűlésén (1904) mondott: „A Krisztusi szellem az *egyenesség* és *őszinteség* lelke; *bátorság* lelke az, mely a görbe utakat és a hamis eszközöket megveti; *világosságnak* lelke, mely irtózik a sötétségtől és azt szétoszlatni óhajtja.

Mindeddig attól tartottunk, hogy majd megbántjuk a hívek érzékenységet, aggodalmat szerzünk nekik; s mit értünk el vele? Azt, hogy most már minden oldalon teljes a zavar. A modern szellem folyton előre tör, minek folytán mind nagyobb és nagyobb lesz az űr közte és a mi elavult dogmáink között. Itt okvetlenül komoly reformra van szükség. Lelkészeink java része a növekvő bizonytalanságban s az ezt kísérő hamis helyzetben boldogtalannak érzi magát. Bizony, maguk a hívek

is — köztük a leglelkesebbek — mind nyugtalanok, mert sejtik, hogy lelki vezetőik csak takargatják a dolgot és a titkolódzás csak növeli annak fontosságát. Ebből a lelki khaoszból csak egy út vezet ki: járjunk tehát mi is azon teljes nyíltsággal és őszinteséggel! Predikáljuk mindig azt, amit lelkünk mélyén hiszünk; de magunkat és másokat áltatva, ne predikáljuk azt, amit már nem hiszünk! Mert ha nem szívesen halljuk a Krisztus szidalmazását oly embertől, a ki őt előbb imádta, bizony elég nagy szégyen az is, ha valaki az ő könyveiben liberális, de a szószéken orthodox. Mire való folyton a „régidalt“ duruzsolni hallgatóink fülébe? Hát miért ne mondanók meg nekik a mi igazi véleményünket a legfőbb dolgokról? . . . Tudják-é a mi hiveink, hogy mi mit is tartunk a bibliai képek felől? . . . Hány, meg hány prédikáció hangzik el a feltámadásról és a menybemenetelről, anélkül, hogy a közönség megismerné a prédikátor egyéni felfogását ezekről az eseményekről! Következésképpen, ha kétségünk támad egy s más dolog felől, azt is fejezzük ki és ne titkoljunk el semmit is. Mert az egyetlen dolog, a mit a Mester megtiltott vala (Máté ev. 10—16), a hamis bölcsesség, mely szóáradattal pótolja lelke ürességét.“

Neuchâtelről, az ottani theologiai akadémiáról és a nemzeti egyházzól, csak nagy általánosságban beszélhetek. Annyi bizonyos, hogy a taná-

rok előadásaiiban mindenütt érvényre jut a történelem kritikai, vagyis tudományos módszer, s az új theologia szelleme lassanként át meg áthatja a nemzeti egyház ifjú lelkipásztorait. Csak nemrégiben is egy tanárjelölt tudori értekezésében kereken megtagadta a csodákat. De azért alig hiszem, hogy kollegái gyanus szemmel fognának reá tekinteni. Különben pedig sem a lelkészekkel, sem a tanárokkal nem iratnak alá semminemű hitvallomást.

Ami a berni Jurát illeti, ott is „általános a haladás, amennyiben a lelkészeknek ezekben a dolgokban szabad keze van. Az egyházi férfiak között is kevesebb a hivatalos felügyelet, mint eddig; s ez a magyarázatja annak, hogy mindannyian jó viszonyban vannak egymással. És a gyülekezetek is „egy-két kivétellel, azon vannak, hogy megszabaduljanak a hagyomány nyűgeitől.“ Mindamellet azt is hirlik, hogy nem egy ifjú lelkész, — ki a neuchâtelii független fakultáson végzett — olyan szellemben jár el, mintha a múltnak elavult hagyományait enn akarná tartani.

Hadd álljon itt egy jurabeli lelkész levele, melyből kitetszik, hogy erről a hazarészről büszkén beszélhetünk: „Ránk, protestánsokra nézve a *dogmák* éppen olyanok, mint a természettudományokban a *törvények*; azaz formulák, amelyek által a szellem kifejezésre juttatja az adott tényekről szóló valódi felfogását; a dogma is, a törvény

is mindig módosulásnak van alávetve a szerint a mint fejlődik és tökéletesbül megfigyelő képességünk és ismeretünk. Kétségkívül, egész más szempontot védelmeznek úgynevezett „orthodox“ barátaink; de a gyakorlatban ők is másként járnak el; s alig hiszem, hogy a reformáltak között akadna egyetlen tiszta „orthodox“ is. A csodák, a biblia hitele, Jézus Istensége — mind olyan kérdések, a melyeket a „szabad gondolkozók vitatni szoktak, s éppen ezek képezik az orthodoxok gyenge oldalát is.“

„Az *Isten* neve alatt nem mindig azt az *ideált* igekeztek-é ábrázolni az emberek, mely életüknek örök törvénye, s amely előtt gyermeki engedelmességgel hajolnak meg? Magukat Istennek szentelik. Ennél fogva a *hit* nem egyéb, mint megszentelődés; lelki jó, amely táplálja a mi kebelünknek összes nemes érzeteit. Egy állandó szent törekvés, mely által az emberi szellem magasabb színvonalra juthat, s amelyet vissza nem utasíthat, anélkül, hogy saját magát, s önmagában a fejlődés törvényét meg ne tagadja. A hit tehát az ember éltető eleme. Istennel, az örök szép, jó és igaz kútfejével is, a hit köti össze boldogító lelki harmóniában, amely nélkül az ember állatsorba süllyed. Éppen ezért a vallásos hit számtalan kinövése és elfajulása mellett is, kivétel nélkül minden emberi lélekre kiterjed. Anélkül senki el nem lehet. S nem is hiszem, hogy lenne valaki, még a leg-

ridegebb materialisták között is, aki teljesen hit nélkül élne.“

Terjed a világosság, ha nem is a laikusok, de az ifjú lekipásztorok között bizonyosan. Az *individualismus*, melynek Vinet, Secrétan, Astié sat. legkiválóbb képviselői, nem maradt holt betű. Csak nemrég is egy zsinat alkalmával majdnem szakadás történt az egyházban két lelkésznek bátor és lelkiismeretes fellépése miatt. Ezek ugyanis az egyházalkotmány új szövegezése alkalmával állást foglaltak a betűszerinti íhletés ellen, sőt a Jézus testi feltámadása felett is kételkedtek. Természetesen, az lett a vége, hogy elbocsátották őket, bár ez rájuk nézve inkább megtisztelő; sajnos, hogy az egyházban még mindig késik a teljes világosság uralma.

Végül halljunk egy pár szót a nemzeti lelkészek legutóbbi értekezletéről (1905. június). Nagy meglepéssel hallhattuk ott az ünnepi szónokot, Fayot St. Imier lelkész urat, ki hajlott kora mellett is teljes szellemi készséggel és fiatalos hévvel beszélt. Azt hirdette, hogy ideje volna már közeledniök a széthuzó testvéreknek; más szóval, nyujtsunk testvéri jobbot egymásnak — minden hátsó gondolat nélkül — a különböző felekezetek lelkészei felülemelkedve a dogmák mesterséges korlátain. A liberálisokhoz is volt egy őszinte szava, hogy ők se ismerjék félre a bűn súlyát, a meg-

bánás és az isteni kegyelem útait; de egyúttal buzditotta hallgatóit, hogy a Krisztus szellemében mindazok egyesüljenek, akiknek kedves az evangélium.

Van hát némi változás, némi kedvező jel a mi román egyházainknál is. S ha itt-ott akad is egy-egy szűk látókörű maradi ember, aki azt hiszi, hogy a kereszténység hiteles formája egyedül az övé; azért terjed közöttünk csendesen a testvéri méltánylás, s az ezzel járó lelki béke is. S ínte előre látjuk az időt, amikor a gyakorlati kereszténység terén az összes felekezetek papjai egymásnak segítő kezet nyújtanak; a mikor egyetlen vágyunk csak az leend, hogy megvalósítsuk Istennek országát a lelkekben, egyházi és polgári társadalmunkban egyaránt.

Miért terjed Olaszországban oly kevésbé a protestantizmus?

André T. theol. tanártól, Florenc.

Gyermek voltam, mikor egy olasz pap, jelenlétemben ezt a meglepő kijelentést tette: „Mostantól fogva ötven esztendőre a florenci székesegyházban az Evangeliumot fogjuk prédikálni.“ Egészen megvolt győződve az eljövendő győzelem felől, a protestantizmus általános, csodás diadaláról Olaszországban. Azóta közel huszonöt év telt el és mennyire jutott az Evangelium kérdése? Nagyon kevésre a nagyszerű álomhoz viszonyítva; úgyszólván semmire, ha tekintetbe vesszük a buzgó papnak a reményeit, akinek a belső meggyőződéstől rezgő hangja még ma is a fülembé cseng.

Mi az oka ennek a balsikernek? Mert hát ez komolyan annak nevezhető. Hisz vannak protestáns egyházközségek Olaszországban [kétségen kívül, sőt ma elvitázhatatlanul több van ilyen, mint csak ezelőtt hatvan évvel is, a vallásos szabadság kimondásának idejében. De ezek a községek úgyszólván elvannak veszve a katolikus népesség roppant özönében és kivéve a piemontiakat, semmi]

befolyásuk nincs. Az idegen egyházak pedig nem törődnek a propagandával, papjaik nem predikálnak, nem olvasnak.

Sokan vannak, különösen a művelt osztályokban, akik névleg katolikusok, de elvben szabadelvűek és rokonszenveznek a protestánsokkal. De azért a dolgok mostani állásában nem merik ezt nyilvánítani és sohasem fogják magukat protestánsoknak vallani. Inkább — bár a lelkükben vallásosak, valláselleneseknek nevezik magukat.

Sőt a nép körében is szívesen meghallgatják a protestáns eszmék hirdetését, de az uralkodó vallás papja közbeveti magát mennydörgő szavával, s az előbb még rokonszenvező hallgatóság, meghajlik az Egyház hatalma előtt, sőt maga is üldözővé válik. Hány olasz Evangetista szerzett már ilyen tapasztalatot!

Bármint legyen is ezzel az utóbbi akadállyal, ezen nem szabad csodálkoznunk, mert hiszen minden vallásnak jogában áll, hogy védekezzék, de azért nem lehet azt állítani, hogy a talaj Olaszországban ne lenne kedvező a protestantizmus terjedésére nézve. Tehát a meggyőzötteknek sokkal nagyobb számban kellene lenniök.

Ha ilyen sovány az elért eredmény, ez egy kissé az idő hibája is. Mai utilitarius korunkat nem jellemzi igen hatalmas vallásos érzület. Az égnek a kérdése másodrangu dolog, sokak előtt

az ég éppen oly rejtélyes egy tünemény, hogy nem sokat gondolnak vele.

Az értelmi egyenlőség hibája is ez. A tanítás fényes előhaladása ellenére is, Olaszországban a betünemismerők száma óriási. S a protestantizmus, amely az egyéni gondolatot foglalkoztatja, nem talál megértésre a tudatlanoknál, akik inkább hódolnak a kész intézményeknek s a gépies szer-tartásoknak.

Ez is a klerikálisok hosszas uralmának a hibája, akik hozzászoktatták a lelkiismeretet, hogy gyámság alatt, kényelmes henyeségben éljen. Még azok is, akik az irodalomban, a tudományban, vagy művészetben kiváló szellemekül tekinthetők, alávetik magukat a vallási hatalomnak, mivel az egyház magára veszi, hogy rendet csináljon az égiekkel s megmenti őket attól, hogy lelki válságokon küzdjék át magukat,

És végre még az ország hibája is. A dél a költészet világa, a művészet, a képzelet hazája s a prolestants vallás előttük nagyon hidegnek tetszik, annyival is inkább, mivel az olasz protestánsok ellentmondási szellemből, vagy pénzügyi okokból nagyon is kivetköztek minden külsőségből. A papok ott nem viselnek palástot, templomuk egy alig átalakított bolt vagy szoba, oly hideg, oly szegény egy helyiség, hogy az ember nem érezheti jól magát benne.

S hát valójában a propaganda sikertelenségének valjon nem maga a protestantizmus-e az oka? El kell ismernünk, hogy általánosságban, bármilyen tisztelettel viseltessünk is az egyes, kimagasló kivételek iránt, Olaszországban a protestantizmusnak nem igen van hitele. Értsük meg egymást. Nem mondhatok semmit az olasz protestánsok erkölcsi, vagy polgári életéről. Jó példát mutatnak, becsületes polgárok, sok jót cselekesznek. De szerintem az olasz protestantizmus felvilágosítása nem elégséges és éppen a vezetés hiánya hat bénítólag tevékenységére.

Első sorban is egy sarkalatos hibára hívom fel a figyelmet. A toszkánaí nagyhercegség idejében, — hogy csak egyetlen példát idézzek — akkor, mikor csakis a katolikus vallás részesült a nyilvános javadalmakban, a magasabb körökben egy bizonyos hajlandóság kezdett mutatkozni a protestantizmus iránt, bizonyosság erre az, ami abban a templomban történt, amelynek most a papja vagyok. A toszkánaiak, akik eljártak a szertartásokra, elég számosak voltak arra, hogy aggodalmat keltsenek az egyházi méltóságoknál és ellenkező rendszabályokra adjanak okot, ami ügyszólván addig eltűrt községünknek még a létezését is veszélyeztette. Megengedem, hogy ezeknek a toszkánaiaknak nagy része szabadon gondolkozó politikus volt, akik türelmetlenül várták, azt az órát, mikor az idegen dinasztia megszünnék uralkodni

a meghódított provinciák fölött és kárörömmel legalább vallásilag dacoltak a törvényes renddel. Ezenközben a vallási terület elkészült s a vallások szabadságának a kimondása után — míg a pápa Rómát őrizte, — nem lett volna nehéz a protestantizmusnak híveket szerezni a kiváló emberek között, a műveltek sorában. Ehelyett kezdettől fogva a propaganda azt a hibát követte el, hogy majdnem kizárólagosan a szegényebb osztályokkal foglalkozott. Nem tudták fölhasználni a körülményeket és most már megvan a baj. A protestantizmus akaratlanul hitelét veszítette a vezérlőkörök előtt s terjesztőit azzal vádolták, hogy megvesztegetik az áttérőket. Nem kell tán mondanom, hogy ez a vád hazug volt, de mintegy igazolta, mert a templomok tömve voltak szegény nyomorultakkal és egyszerű, munkásnéppel, akik azelőtt katolikusok voltak. Az eredmény ebből az, hogy : 1-ször is, mindenki óvakodik tagjává lenni egy oly szövetkezetnek, amely világi tekintetben olyan rosszul van megválasztva. 2-szor az, hogy a szónoklat nem emelkedik a kellő magaslatra, hogy is, mikor a hallgatók nagyobb része soha sem látott egyetemet, vagy magasabb iskolát!

És most szóljunk valamit az olasz protestantizmus tagoltságáról. A tagoltság, vagyis az erők megosztása a mi felfogásunk szerint nem volna rossz, sőt — miként a kereskedelemben a konkurencia — az erőnek, életrevalóságnak a

bizonyítéka. De gyakorlatilag — nehogy a tagoltság gyengeséggé váljon — a körülményeknek s a helyi viszonyoknak kell azt igazolnia. Pedig általában rendesen az ellenkezője szokott bekövetkezni. A nagyobb városokban minden felekezet, minden evangelizáló társulat, sőt olykor még a magánemberek is külön templomot, külön iskolát, munkakört igényelnek maguknak. S amint egy társulat valamely vidéki helyiségben munkakört alapít magának, a talajt kedvezőnek látva, rögtön egy másik hasonló, ha nem ellenséges működés támad a nyomában.

Harmadsorban megjegyzem, hogy a propaganda templomai, melyek szinte valamennyien a külföld anyagi támogatására szorulnak, idegen papokat is tartanak Olaszországban, akik kétségen kívül igyekeztek megtanulni az ország nyelvét, de a kiejtésük oly rossz, hogy első hallásra elárulja az idegen származást és elidegenítik a vallás gyakorlásától azokat, akik eljárának a templomba, ha az nemzeties lenne. Adjuk még hozzá azt is, hogy az idegen lelkészek erőszakosan belehozzák szónoklataikba saját hazájuk szellemét és igen későn sajátítják el amaz országét, melyet evangelizálni szeretnének. Vannak — természetesen — olasz papok is, de — tisztelet a kivételeknek — különösen a vandiaknál, ezek inkább evangelisták. Tiszteletreméltó és buzgó egyének, mindenesetre, de klasszikus és theologiai ismereteik a legtöbb

esetben nem kielégítők. A papnak, akinek a működése annyiféle körben mozog, többet kell tudnia, mint azoknak, akikhez szól és ép ezért sokféle tudományos műveltséggel kell birnia. Ma már nem elég a kenetteljes profétai hang, a Biblia citálása, vagy valamely hitnek a vallása arra, hogy meggyőzzük felebarátunkat, ma már igazságok, kemény igazságok kellenek neki

Negyedsorban sajnálni való, hogy az olasz templomok akkora fontosságot tulajdonítanak a vitatkozásnak. Hány szónoklat nem hangzik el polemikus kérdések felett, amelyekben semmi épületes nincs a község számára, semmi haszon az evangelium ügyére nézve. Ha egy katolikus, kinek a lelkében kételyek támadtak, egy ilyen predikációt végig hallgat, ahelyett, hogy megtalálná a keresett igazságot és világosságot, csalódottan menekszik onnan, azzal a feltett szándékkal, hogy soha többé be nem lép protestáns templomba. Ha már egyszer átlépte annak a küszöbét, ez annak a jele, hogy érezte a saját vallásának a hiányait, de nem volt helyes, hogy ezt ott neki a szemébe kiáltsák. Többen mondták már ezt nekem bizalmasan. Ha nagy ritkán papi kötelességem megengedte, hogy olasz predikációt hallgassak, én magam sem éreztem jól magamat, hanem idegenül, kelletlenül távoztam. És ép ezért azt szeretném, hogy a polemia helyett, melyet ki kellene küszöbölni minden predikációból, a filozófiát, Jézus ta-

nait hirdessék. Hagyjuk hát a régi támadásokat, melyek gyakran igazságtalanok, olykor veszedelmesek, kétélű fegyverek ezek, melyek a protestansokat is megsebezhetik, tisztátalanok, mert nem épületesek, szellemi gögre vezetnek és felkeltik a gyűlöletet. Adjunk inkább bőséges hitbeli igazságokat a népnek, amelyek a protestantizmus jóságát bizonyítsák, magában és nem összehasonlítás folytán. Prédikáljuk mindenekfölött a Krisztus oly szép, oly jótevő morálját, melyből mindenki kivonhatja a maga következtetéseit.

Nem óhajtom kizárni a vitatkozást a theologiai tanulmányok sorából. A jövőndő papjainak tökéletesen ismerniök kell, hogy miért protestansok és minden kérdésre tudniok kell megfelelni, ha megtámadják őket. De az ilyen polemiák csak a következőknek alók: 1-ször olyanoknak, akik nagyon jártasok az Egyház történetében, pártatlan birái az ügynek, akik saját dolgaik iránti vak szeretetből nem ítélnék el mindent, ami a másé, hogy csak a mangukét magasztalják; 2-szor a valóságos szertartások helyén kívül, távol a nyilvános, bárki által megközelítő gyülekezetektől. Adjunk kenyeret azoknak, akik éheznek! nehogy azt kiáltassák utánunk, hogy csak követ kaptak.

És végül a legnagyobb hibája az olasz protestantizmusnak az ő dogmatizmusa. Minden oly egyháznak, kivétel nélkül, amely az ország evangelizálásával működik, megvan a maga hitvallása,

melyet az attérőknek magukévá kell tenniök. És ez a nagyon régi hitvallás, mint a Vandiaké és Piemontoké, amely olykor az idegenből került be és semmi összefüggésben sincs a helyi vallástörténelemmel, százados békókba szorítja a vallásos eszmét, amely így nem tudja a mai ember lelkét betölteni. Az igazság egy a maga nemében, ez bizonyos; és mindenekfelett való. De aztán csakis mindeneken felül álló ember foghatja fel azt a maga egész teljességében.

A korlátozottabb tehetségű egyén az abszolút igazságnak mindig csak egy részét érti meg. De hát a részleges igazság, az egyedüli, amelyet az ember igényel, haladóban van, azaz hogy az egyik nemzedék felhasználja az előttevalónak a tapasztalatait, egy lépést tesz előre, amely az ő során ismét egy új lépésnek lesz a kiindulópontja az őt követő jövő nemzedék számára.

Hogy egy nemzedék hitének a vallását egy bizonyos formában fejezze ki, ez jogában áll. De hogy ez a hitvallás időknek-idejéig mindig ugyanaz maradjon s ne vegye tekintetbe a világ haladását, ez deszpotizmus s ami több, nyilvánvaló ellentmondása a lelkiismereti szabadságot hirdető protestantizmusnak.

Az új bort nem szabad régi hordóba tenni, a múlt dogmáit az új korra erőszakolni.

Megjegyzendő még, hogy a dogmatikus protestantizmusnak a gyökereit nem találjuk meg a

nemzet vallástörténelmében. Az olasz reformáció több előharcosa, mint például Socinus, Renato Camillo, egy bizonyos Tiziano, Burrale abbé s mások, a szó teljes értelmében szabadgondolkozók voltak, amint mindazok, akik északtól délig fellázadtak Róma ellen, nagyobbbrészt radikálisok voltak. Ha működésüket már keletkezésében el nem fojtották volna, Olaszország lett volna a liberális haladás első tüzhelyévé. Ezen fordul meg — ismétlem — a nemzeties vonzódás, amely megfelel a helyi szükségletnek. mert a hazai talajból fejlődött, mignem a dogmatizmus idegenből származott be.

— 24 —

Mielőtt befejezném beszédemet, még egy kis figyelmet kérek. A Vandi egyház egy kis külön tekintetet érdemel.

Régiségénél, tagjainak szép számánál (33,700 körülbelül) jó szervezeténél fogva és papjainak, laikus tagjainak okossága, kiválósága folytán nem érdemli meg mindazokat a szemrehányásokat, a melyekkel én az olasz protestantizmust illettem és ezért még a jövő egyházává fejlődhetik. Mindazonáltal, hogy működését kiterjeszthesse, belső szervezetének egy némely pontjait módosítania, némely módozatokat mellőznie kell.

Végzem beszédemet.

A vallásos szabadelvűség Belgiumban.

Irta : J. Hocart lelkipásztor. .

I.

Midőn a kongresszusi választmány elnöke, Montet dékán úr felkért engem, hogy felolvasást írjak a belga katolicizmus és protestantizmus vallási szabadelvűségéről, azonnal felmerült előttem a kérdés : Létezik-e katolikus szabadelvűség Belgiumban. Élt ezelőtt régen egy öreg pap, Gilson kanonok, ki midőn Brüsszelben az 1881. évben a protestánsok istentiszteletek tartása céljából gyülekezni kezdettek, élénk érdeklődést áruolt el a vállalkozás iránt és testvérileg buzdította a papokat. De M. Gilson meghalt, már régen, s én nem ismerem senkít, ki az ő példáját követné. Bizonyos akartam lenni abban, hogy nem tévedek, esetleg tudatlanságom által, két irányadó férfiúhoz fordultam felvilágosítás végett, az egyik egy nyiltszemléű katolikus pap, a másik a vallástörténelem kitűnő professzora a brüsszeli szabad egyetemen gróf Goblet d' Alviella. Feleleteik egyformák. Nincsen semmi szabadelvű irányu mozgalom a belga

papság körében. Az első, mely a felső és alsó papi fokozatokban egyaránt uralkodik: a feltétlen engedelmesség a szent Szék iránt. A mi világi papságunk egyike a világ legtudatlanabbjának. A tagjai rendesen a parasztságból kerülnek ki. Becsületesek, őszinték, ájtatosak, de fanatikusak, korlátoltak, cselszövők, veszekedők, nem bírnak általános műveltséggel s a szemináriumban kapott nevelés által szolgálai alázatossághoz vannak szoktatva. Ami a rendes papságot illeti, meg kell különböztetnünk azokat, kik saját jellemöket inkább a kolostorok butító praktikáinak áldozzák fel, és azokat, kik a szellem előkelőségeihez tartoznak, kik a tudomány, bölcsészet és neveléstanban jártasok. A louvain-i egyetemen minden ágban találhatunk tekintélyes professzorokat, a jezsuiták a legkiválóbbak. Igazán tudósok. A Bollandistákat nem lehet annyira dicsérni. De mindenütt az orthodox elfogultság uralkodik.

Ebben a nyomasztó légkörben már régóta nem tudott létrejönni semmi hatalmasabb, sem dogmatikus, sem apologetikus irányu magyarázó mű. A szabad felvirágzás sovár szellemei a vallási tanoknak idegen talaján öszpontosították erejüket. A már elhaltak között: Mgr. Charles de Karlez az egyedüli európai lelkész, ki jelen volt az ülésein és benyújtott egy emlékiratot a Chicagóban tartott vallásos Parlamentben; Rensens kanonok, aki a keresztény régészet és paleographia érdekében vég-

zett kutatásokat; Renard abbé, ki az ásványtannak szentelte magát s ki tudásánál fogva ellentétbe is jött a vallással.

A francia katolikusok mozgalma nem ébresztette fel ezen szendergésből a belga papságot. Loisy abbé eszményei nem tüzeltek fel senkit tollharezra; nem gondolt arra senki, hogy komolyan foglalkozzék a dologgal. Lowainben a kritika professora M. von Hoonacker, kit a „zsidó reformáció“ és a lévita papság a „héber törvények és történelemben“ című munkái révén ismernek, hallgatott. Igaz, hogy M. von Hoonacker, midőn az Ó-testamentum okmányait igazán bíráló szellemben tanulmányozta, ugytetszik — amennyire műveiből láttuk, nagyon észszerű tartózkodással viseltetett azok vallásos és erkölcsi értékével szemben.

Az olyan papság, a mely türelmes és engedelmes, nagyon kellemes Rómának, és kevesen vannak, kik ami vallásos szabadgondolkodó kongresszusunk iránt különös rokonszenvvel viseltetnének.

II.

A belga keresztény missió a protestáns egyházak közül a legfontosabbik. A statisztika adatai szerint márczius 31-én 35 lekipásztort és 6534 felnőtt tagot számlált. Ez a hivatásosak temploma s az államtól elveiben különbözik. A legorthodoxabbnak tekintik s kétségkívül az is, de egy

félszázad óta nagyon engedett az orthodoxiájából. Midőn 1849-ben a „Société Evangelique“-ból megalakult az egyház, egyedüli hitvallásnak felvette a confessio Belgica-t annak a XVI. századból eredő tulzásával, de meg nem engedte, hogy egyházi ügyekbe a polgári hatalom beleavatkozzék. Az egyház megparancsolta, hogy ezen új életrekellett régi okmányt a lekipásztorok és papok írják alá, s míg másodrendű kérdésekben engedett, kikötötte, hogy mint utolsó fórum, az intéző bizottság marad birónak. Hogy egy ilyen eljárás, mennyire önkényes, nem szükséges külön kimutatni.

A vallás constitutio-jának első revíziója 1866-ban volt. A második pontban, mely a tant foglalja magában a Synodus fentartja a belga hitvallást, a hit alappontjaiban. De nem elégedett meg a belga hitvallással, érezte, hogy van valami hozzátételre szükség. A belga hitvallásra való minden vonatkozás előtt, a második pontot egy paragrafussal kezdette be, mely magában is egy kis hitvallás.

A belga keresztény missió-egyház „A Société Evangelique“ nem ismer el maga fölött más urat, mint az Egyház egyedüli Királyát és fejét, Urunkat és Megváltónkat Jézus Krisztust, Isten fiát, a testben kinyilatkozott Istent és az Ő Igéit, magát, neki mindenben alárendelve, mint legfelső és feltétlen tekintélynek, a hit és erkölcs fogalom fogadja el.

A második átvizsgálás egészen új keletű 1901.

és 1902-ből. A változás még észrevehetőbb. A belga hitvallás a háttérbe van szorítva s nem szerepel egyébben, mint egy véletlen kifejezésben: „A belga keresztény missio ezekhez a XVI században kifarított református egyházakhoz ragaszkodik s az ő hitvallásukban — különösen a belga hitvallásban — megtalálja a hit kifejezését, mely minden evangéliumi egyházban egyezik.“ Amint láthatjuk, ez már általánosabb és kevésbbé határozott. A 2-ik pont még sok fejlesztést és különböző pótoló kijelentést foglal magában, de általános jellege kevésbbé dogmatikus. A szentháromság, vezeklés és az örök büntetés nem fordulnak elő; Krisztus Istensége is csak e határozatlan kifejezésben „a testben kinyilatkozott Isten“ található; ugylátszik a modern theologia szelleme már átlebbent felette. S ez nagyon érthető. A lekipásztorok legnagyobb része svájci származású, kik tanulmányaikat a genfi, neuchâteli, lausanne-i szabad fakultásokon végezték, s a jelenkor vallástani problémáit nem ignorálják; olyan tanárokat hallgattak, kik szabad szellemben tanították nekik a kritikai és dogmai kérdések tanulmányozását. Ezeknek lehetetlen volt elfogadni a belga hitvallást anélkül, hogy számos kifogást vetettek volna az alappontokat illetőleg.

Mindazonáltal ez az egyház is megtagadja az ész és lelkiismeret tekintélyét és az Ó és Új testaméntomban foglalt igéket főtekintélynek ismeri el a vallás és erkölcs terén.

III.

Az „Evangelikus Protestáns Egyházak Egyesülete“ régibb, mint a „Belga Ker. Missio“. Az állam elismerte és támogatja. Utolsó jelentése szerint 17 temploma volt 4120 taggal, s ezenkívül van még 10 evangelistai állomása. Ezen ev. ref. egyházak már régen, még az 1839 évi egyesülésük előtt tartalmaztak szabadelvű elemeket, úgy a lelkipásztorok, mint a közönség körében. Az önök híres polgártársa, a Reformáció történetirója M. Merle d'Antigné, fiatalkorában 9 évig foglalt el Brüsszelben egy evangelikus lelkészi állást. Midőn ő 1831-ben lemondott, három jelölt is volt az állásra. Habár M. Merle kálvinista volt és pedig erős kálvinista — talán épen azért — a hitközség utánna egy szabadelvű jelöltet M. Vent-t választotta meg. Azon időben Roediger, hodimont verviers-i és Richard hégei lelkész szintén a szabadelvű theológiához tartozott, úgy hogy a 7 lelkipásztor közül, kik akkor a protestans egyházat képviselték, 3-an szabadelvűek és négyen orthodoxok voltak. 1858-tól 1878-ig M. Théophil Bost volt Hodimont-Verviers-ben lelkész és ezen időnek közepe táján, 1865-ben adta ki munkáját a „A Szabadelvű Protestantizmus“, mely munka nagy visszhangot keltett. S tényleg a hége-i pap, K. Arnold Rey a nagyon pozitív és kategorikus szabadelvűekhez tartozik és kartársai gongolkozása is határozottan szabadelvűséggel van színezve.

Az Egyesület zsinatja erős gátakkal vette körül magát az ilyen betörések ellen. Midőn 1839-ben a kormány felszólítására a 8 egyház a szervezetet megkészítette, nem kötötték magukat semmi hitvalláshoz, megelégtették azzal, hogy a szentírást jelölték meg, mint egyedüli hit-alapot.

Ujabb átvizsgálás után az 1876. évben a zsinat határozata szerint, minden lelkipásztornak alá kellett írnia beiktatása előtt egy rövid kijelentést, miszerint a szentírás tekintélyét, az Atya, Fiu és Szentlélekbe vetett hitet és örökké szent Istent és az üdv egyedüli forrását azt a tudatot, hogy Jézus Krisztus meghalt a mi bűneinkért és feltámadott a mi üdvözítésünkre, ismeri el hitül.

Az új szabályzat — azonban — nincsen szigoruan alkalmazva. Ismerek néhány segédlelkészt, kik két vagy három év óta működnek, kik nem tudtak annak létezéséről, sőt én világosítottam fel őket arról. Akárhogyan van is, ez a hitvallás kötelezőnek van tekintve, előzetesen aláveti a lelkészt a Biblia tekintélyének és bizonyos dogmáknak. Amely egyházközség ilyen szabályokkal bír, abban a szabadelvűségnek nincs tulajdonképen semmi joga — s ha van az csak szerencsés véletlen dolga.

IV.

A „Szabadelvű protestáns egyház“ — már nevéből is látható, minden külső vagy előzetes tekintély alól, legyen az bibliai vagy papsági — felsza-

badította magát. 1881-ban volt alapítva s az állam 1888-ban elismerte. Tagjai csaknem kizárólag szü-
letett katolikusok voltak. A számbeli arányai nagyon
szerények 100-nál alig számol több hivat Brüssel-
ben, Sand-ban 50 s Malines Awers, Spa és Hiégé-
ben szétszórva valamivel többet. De befolyása na-
gyon messze terjed ezen korlátok közül. A népies
egyetemen, a tanuló és mások egyleteiben, pap-
jai gyakran vannak igénybe véve a vallás- és
erkölcs-bölcsészeti értekezleteken.

A „Sz. Pr. E. a papság és a hitközség teljes
szabadságának elvére van alapítva. A pap beszél
minden korlátozottság nélkül arról, ami az ő elméje
és lelkiismerete szerint igaz, jó és szépnek ítél.
Ő felelős a saját tanításaiért, a hallgatók minden
mondását megvizsgálják, s nem tartanak meg mást
belőlük, csak a mit egyénileg jónak ítélnék. A szí-
vek és elmék köteléke a közös, megfontolt meg-
győződések szabad szembeállításában nyilatkozik.
Eredménye természetesen az, hogy a nagyon nagy
eltérések különválást vonnak magukkal. Az oly
tanokat, melyeket az egyházközség többsége
tévesnek talál, nem lehet az egyház befolyása s
azok esetleges szabadelvűsége által továbbra is
fentartani, sem pedig a hallgatóságra erőszakolni.

Brüsszelben daczára a részletekben való véle-
ményeltérésnek, az egységes alap megvan a pap-
ság és a hitközség között. Valamint Jézus, a sze-
retet ama nagy ki nyilatkoztatója, mi is azt tartjuk,

hogy a szeretetnek kell lennie a legelső törvénynek a vilagon „Szeresd felebarátodat, mint tenmagadat.“ Az igazság, az emberi jogok magas fogalmai, melyeket Jézus után mások is oly világosan szemeink elé tártak.

Mindazonáltal bármilyen értelmet is fűzünk ezen keresztény elvekhez, tudjuk, hogy azok nem kielégítőek, ha nem nyugszanak valami általános és filozofiai alapon. Ezt az alapot nem keressük, mint sok szabadelvű keresztény, az érzelemben, vagy tapasztalásban, mint a melyek végtelenül változók, hanem a határozott egyetemes, mondhatnám csak az értelemhez tartozó dolgokban, többek között az ok, a vég, a törvény, az igazság, a kötelesség, a tökéletesség, a végtelenség, s az örökkévalóság eszményeiben. Ezen eszmények mindig megvoltak, habár csak csirában és mindig működtek az emberi értelemben akkor is, mikor az embernek még nem volt tudatában vagy csak homályos sejtelmei voltak felőlük. Mély meggyőződésünk, hogy azon eszmények az igazi, a kezdetleges forrásai minden fogalmunknak és minden vallásos és erkölcsi működésünknek. Azok alkotják a nagy, az egyetlen kijelentést, melyet a Végső, a Legfelső Igazságtól, a bennünk levő Élettől, melyet Istennek nevezünk — kaptunk. Mert hogyan tudná az Élet magát az emberi lélekben kinyilvánítani, mint törvény, igazságérzet, végtelenség, tökéletesség, örökkévalóság, ha nem lenne egy azzal, amit nekünk tudtunkra ad?

A szabadelvű theologia és vallás Hollandiában.

Irta : Eerdmans B. D. tanár Leydenben.

Az utolsó években a nyilvános politikai élet Hollandiában a theologia jegyében állott. A választásokon 1901-ben a szövetkezett egyházi pártok többségre jutottak s az új miniszterelnök, ki előbb pap volt, dr. Kuyper az antiklerikális néprétegnek nemsokára kijelentette, hogy a keresztény vallás ellenségeinek tartja őket. A miniszterium által felfedezett ez ellentétet a keresztények (azaz a kormány barátjai) és a pogányok (azaz a kormány ellenségei) között mind jobban kiélesítették. Ennek következtében a vallási kérdések előtérbe nyomultak s voltak ülések parlamentünkben, midőn elvont theologiai viták oktatták ki a theologiailag nem mindig képzett képviselőket theologiai vitakérdések helyes megoldására.

Főként a szabadelvű theologia volt az, melyet a kormánypárt theologiailag képzett összes tagjai erősen támadtak. Ennek a theológiának az egyetemek független theologiai facultásain volt a vára. Hollandiában t. i. 1876 óta minden egyetemen

van független theologiai facultás, melynek tagjai különböző egyházakhoz tartozhatnak, s amely egyházi dogmatikát nem ad elő. A dogmatikát az egyházaktól külön kinevezett tanárok adják elő. Fájdalom, a szövetséges pártok dogmai kérdésekben nem voltak egységesek. A kormány azonban egy új törvényben megpróbálta a facultások teljesen független helyzetét megingatni, midőn a meglevő egyházi tanárokat a facultások tanácsadó tagjaivá tette. A kormány egyidejűleg megadta magántársaságoknak a jogot, hogy rendkívüli theologiai tanárokat nevezzenek ki az egyetemre anélkül, hogy tudományos cím, vagy tudományos munkák a kinevezettek rátermettségét és műveltségét biztosítanák s ezenfelül anélkül, hogy valakinek joga volna oktatásukat ellenőrizni.

A legközelebbi években majd meglátjuk, milyen hatással lehet ez a szabadelvű theológiára ellenséges törvény. Nagy hatással nem lehet, mert a szabadelvű theologia tudományosan megokolt szilárd támaszokon nyugszik, melyeket nem lesznek képesek ledönteni.

Szerencsére az utolsó választásoknál a szövetekezett szabadelvű pártok győztek. Ez nemcsak a tudományos kutatások szabadságára szerencse, hanem a különböző u. n. liberálisok becsületére és igazságára is, akik az utóbbi években egyszerre csak felfedezték, hogy ők a konservatív vallás iránt tulajdonképpen nincsenek oly ellenszenvvel, mint

azt talán maguk is hitték. Az orthodox istentiszteleteken gyakran láttak embereket, akik azelőtt sohasem mentek, s akiknek ugyancsak fáradságába került a paptól felolvasott textust a bibliában megkeresni

Azt mondják, hogy főkép a hivatalnokok az utolsó években sokkal hívőbbek lettek, mint azelőtt, s vannak emberek, akik kíváncsiak megtudni, hogy mi sorsa lesz e hitnek a legközelebbi években.

A két utolsó év szabadelvű theológiája Hollandiában nem mutat fel kiváló eredményt. Főkép részlet-kutatások jelentek meg különböző területeken, melyeket talán előtanulmányokul tekinthetünk egy új theologiai épülethez. Különböző helyekről már hosszabb idő óta kívánják a szabadelvű hit tudományos fejtegetését, a szabadelvű dogmatikát. Némelyek tiltakoznak ellene, mert azt állítják, hogy a dogma éppen nem szabadelvű körök számára való; a theologusok többsége azonban egy jóra való köny megjelenését, mely a szabadelvű vallás tartalmát tudományosan előadná és védelmezné, örömmel köszöntené. De gyanítani lehet, hogy a legközelebbi évek ilyen könyvet nem fognak hozni, s ha megjelenne is, a szabadelvűeknek csak egy kisebb számát elégítené ki.

Mert éppen az utolsó években történt, hogy fiatal theologusok tipikusan szabadelvű nézeteket és véleményeket kétségbe vontak és megtámadtak. Alapjában ez oly életnézeten nyugszik, amely a régi

szabadelvű világnézettel nem egyezik teljesen. A régi liberalis nézetek úgy alakultak ki, hogy képviselőik az orthodox kálvinista dogma ellen harcba keltek. Ez a dogma olyan emberiségről beszélt, mely képtelen a jóra s csak megváltás és kegyelem útján menthető meg. Az akkori szabadelvűek hangsúlyozták, hogy minden emberben van tehetség a jóra és azt állították, hogy a csira helyes ápolása képessé teszi az embert az erkölcsi jótevésre. A megváltás fogalma háttérbe szorult. Az ember magában jó, csak tudja magát kifejleszteni. Az élet nem sötét és szomorú, hanem szép és örömmel tele. A rossz, a bűn csak tagadása a jónak, valami nem jó, de lényé csak tagadó. A bűn e szabadelvűeknek nem pozitív hatalom. Az ifjabbak ezzel nem értenek egyet. Egyrésztől nem akarják elfogadni a rosszról szóló orthodox egyházi tanítást, másfelől azonban úgy látszik, mintha volna bizonyos igazság e tanításban, melyet a régi liberalis felfogás nem méltányol. A bűn nekik pozitív hatalom, melybe minden ember beleesik. Az ember rászorul a megváltásra isteni közösség által.

A régi liberálisok kárhoztatták az eudaimonizmust. Az ember tegye a jót, mert jó s ne kérdezze, hogy van-e valami jelentősége az ő személyi boldogságára és jólétére. Ne gondoljon saját boldogságára. Ezzel szemben az ifjabbak hangsúlyozzák, hogy vallás és eudaimonizmus mindig összeköttetésben voltak s olyan vallás, amely a

személyes boldogság gondolatát számüzi, lehetetlenség.

A régi liberálisok hittek az evolutio dogmájában. Az emberiség halad s lassan közeledik amaz állapot felé, amelyet „Isten országának“ neveznek. Az ifjabbak kérdezik, vajjon ez az erkölcsi haladás oly biztosan kimutatható-e s kétségbe vonják, hogy jövő állapotokkal való vigasztalás eléggé alkalmas volna ez élet nyomorait kevésbé fájdalmasakká tenni vagy legyőzni.

Tehát nagyon futos pontok, amelyeket megátadnak. Mondhatjuk, hogy most Hollandiában megérlelődött az a meggyőződés, hogy a tudományos szabadelvű theologia nagyon tévedett, ha azt hitte, hogy végső pontra jutott. Sok kérdés van még szőnyegen s megoldásuk más lesz, mint azt a liberális theologia gondolta

Nemcsak a theologiai elmélet tekintetében, hanem a gyakorlatban is különböző irányokra válnak a szabadelvű theologusok. A régebbi nemzedék pl. erősen ellenszenvez mindazzal, ami a socializmussal és socialdemokratiával összefügg. Azt tartja, hogy ilyen törekvések és nézetek nincsenek a társadalom üdvére s szükségképen csalódásokra kell vezetniök. Az ifjabbak sokan a socialis nézetekben sok igazat találnak s a községekben folyó munkájoknál a socialis boldogságot és jóllétet a középpontba szeretik állítani. Némelyek meg épen bé is léptek a socialdemokrata

pártba; mások „egy keresztény socialdemokrata“ hetilapot adnak ki s a socialdemokratiának igyekeznek bebizonyítani, hogy a vallás föltétlenül szükséges annak is, aki szükségesnek tartotta a socialdemokrata nézetekhez csatlakozni. E törekvésben világosan nyilvánul a vallási igazságok iránt való nagy szeretet. Sajnos, a tapasztalat már megmutatta, hogy azok a munkások, akik az egyházi és vallásos élettől egyszer elidegenedtek, a nyilvános egyházi élethez többé nem közelednek, ha socialdemokrata pap vezeti azt a községet, melynek tagjai vagy tagjai voltak még rövid idővel azelőtt. A munkások társalognak papjukkal socialis kérdésekről s elkísérik a templom ajtajáig, de be nem lépnek.

Örömmel állapíthatjuk meg, hogy a szabadelvű theologia tudományos vívmányai mind jobban befolyásolják az orthodox theologiai köröket. A mostani orthodoxia sokszor nem egyéb, mint egy kissé konservatív irányú liberalismus. A nagyon orthodox kálvinista körökben is kezdenek foglalkozni az új világnézettel s a biblia tudományos tanulmányozásával és már most is nyilvánvaló, hogy ily módon szükségképen heterodoxiának kell kifejlődnie, habár ezt gondosan eltitkolni törekednek.

Ami a szabadelvű vallásos életet illeti, két dologra szeretném felhívni figyelmüket, mert némi tanulságot nyújtanak; a művelt körök közönyös-

ségére és a kisegyházak politikájára, melyet néha szabadelvűek csinálnak.

Állandó a szemrehányás, melyet az orthodoxia a szabadelvűek ellen emel, hogy a szabadelvű vallás az egyházi életet tönkre teszi. Tudom, hogy e szemrehányást nem érdemlik meg. Sem a szabadelvű, sem az orthodox vallás nem képesek azokat a köröket, melyek az egyházi élettől félrevonulnak, új érdeklődésre bírni. Az u. n. művelt körök távol állanak a vallástól, nem a szabadelvű, sem az orthodox theologia hibája miatt, hanem azért, mert a nyilvános vallásos élet iránt nem éreznek magukban érdeklődést. Nem látom be, miért lenne a szabadelvű theologia oka az érdeklődés e hiányának.

Ha tehát egy részről a szabadelvű theológiát nem lehet felelőssé tenni a „műveltek“ nem egyházas életeért, másrészt bizonyos, hogy a szabadelvű theologusokra hárul az a feladat, hogy megpróbálják e köröket a vallás részére megnyerni, mert ők állanak e körökhöz legközelebb. Most nem feladatom e nehéz problema megoldását megkísérteni. Természetesen vannak gondolataim, amint bizonyára másoknak is vannak. De ezeket fejtegetni külön feladat volna. Bizonyára tanulságos tudni, hogy a „műveltek“ részvétele a vallásos életben nagyon csekély. A leydeni egyetem 65 tanára és docense közül, kik nem a theologiai facultáshoz tartoznak, csak 4-et tudok megnevezni,

akik néha templomba járnak s ez a 4 rokon papokkal, és így némikép theologiai körökhöz tartozik. Gondolom, ez az egy példa elég igazolására, mily silányul mutat a jobb körökben az egyházi élet. S gyakran nehezen lehet jobb körökből kivált világiakat találni, akik készek egy vallásos egyesület előljáróságába tagul belépni.

A második pont, melyet érinteni szeretnék, az egyházi viszonyokra vonatkozik. Amint már a londoni congressuson megjegyeztem, a szabadelvű vallás közös jó lett a remonstrans egyházban (egy kis egyház talán 25 papi állással) és a mennonitáknál (valamivel nagyobb egyház 120 papi állással). A lutheránusoknál is a tagok fele szabadelvű s a nagy németalföldi református egyházban (1400 községből áll) körülbelül 400 község szabadelvű. A különböző egyházak szabadelvű követői között nincs különbség. Nincsenek vitakérdések és hittételek, melyekre nézve ne értenének egyet. Természetesen kíváncsi vagyok, hogy a különböző szabadelvűek egy egyházzá egyesüljenek. Ami a kisebb egyházakat illeti, csak történelmi okok állanak egy ilyen egyesülés útjába. A „nagy egyház“ liberalisainak az a feladatuk, hogy ez egyházban az orthodoxia tetszés szerinti garázdálkodását megakadályozzák. Az a feladatuk, hogy a régi nemzeti egyházat az eleven szabad hitnek megmentésük. Ezért nem hagyhatják el ez egyházat anélkül,

hogy a szabadelvű vallás helyzetét Hollandiában jelentékenyen ne gyöngíténék.

Megesik már, hogy a kis községek nagyon gyakran első sorban nem szabadelvűek, hanem adják a kis egyházat. A szabadelvűség s a szellemi rokonság csak azután jő. Ezáltal szellemileg rokonok közé új mesterséges választófalak emelkednek, melyek tényleg nem nevezhetők haladásnak. Már az is sajnálatos, hogy ez elkülönítés szellemi rokonok között sok helyen történelmi okok alapján áll fenn; ezért arra kellene törekednünk, hogy e falakat leromboljuk. Ehelyett azonban kisebb egyházak követői új falakat igyekeznek emelni. Így pl. Dordrecht városban egyidejűleg egy remonstrans és egy mennonita egyház alapított s más helyeken is így tesznek. Ez azt mutatja, hogy még a szabadelvű vallásnak is feladata hiveit a korlátoltság veszélyeiről meggyőzni.

Remélhetőleg a Németalföldi protestáns szövetség képes lesz lassanként egyesíteni, amí együvé tartozik. Ez az én véleményem szerint az ő nagy feladata.

Ezt az alkalmat, melyet nekem nyújtottak, első sorban nem arra akartam felhasználni, hogy dicsérjek. Vannak mindenesetre olyan viszonyok és állapotok, melyek miatt örülhetünk. De még több van olyan, amelyek miatt nem örülhetünk. Ezekről beszélni talán másoknak is hasznára lesz.

Amit elmondtam, bizonyítja, hogy Hollandiában még széles köröket kell megnyerni a *valóban* szabadelvű vallás számára. Remélhetőleg e nemzetközi congressusok is segíteni fognak, hogy az odavezető helyes utat megtaláljuk.

Unitárius egyházak Nagy-Brittaniában és Írországban.

— Irta: Bowie Copeland W. a Brit és Külföldi Unitárius Társulat titkára. —

A Nagy-Brittaniában és Írországban levő unitárius egyházak számáról, szervezetéről és állapotáról számot adni hívtak ide. Ha szavaimat angol unitárius hallgatóságához intézném, bizonyára akadnának olyanok, kik kifogásolnák felolvasásom címét, mivel az unitáriusok egy része mélységes ellenszenvvel viseltetik egyházaik illetén elnevezése ellen, holott e szó teljesen körülírja istentiszteletöket. Néhai dr. Martineau, egy kiváló és lelkes unitárius, Leeds városában tartott egyik beszédében úgy fejezte ki magát, hogy az az unitárius, ki egyházát saját nevén nevezi: „Árulója lessz szellemi elődjeinek.“ De azért azok az unitáriusok, kik ezt teszik, (s pedig sokan teszik) egyáltalán nem érzik, hogy árulói lennének a szabadság és haladás eszméinek. Az éles megkülönböztetésnek van jelentősége és értéke, de fölötté vitatkozni nagyon akadémiai jellegű, legtöbbnyire meddő s azokra nézve, kik nem ismerik az uni-

tárius hagyományokat, semmi érdekkal sem bír. A szavak etymológiája csak kevésbé világosít fel bennünket e szó igazi jelentősége felől. Az angol irodalomban legelőször 1687-ben használták e kifejezést: „Unitárius“, de idők folyamán mind az értelme, mind az alkalmazása különféle változásokon ment keresztül. A használatban tágult és meg-nemesbedett. Az utóbbi években rossz sors érte e szót: „szabad“; mert az anglikán egyháztól különvált protestáns felekezetek oly gyülekezetekre és társaságokra is alkalmazták, melyek az unitáriusokkal semmiben sem egyeznek meg. Ez tette az „unitárius“ elnevezést még szükségesebbé, mint ezelőtt.

„Egyházközségek, melyeknek szervezete szabad, s melyek nincsenek elzárva a természetes fejlődés törvénye elől“ ez az, amit manapság angol unitárius egyházak alatt értünk. A Britt és Külföldi Unitárius Társulat évi gyűlése alkalmával, melyet 1905. június havában tartottak, az a nézet volt uralkodó, hogy a keresztény vallás igazságait csakis oly formán lehet megőrizni, ha az unitarizmus semmiféle hitvallást vagy formaságot alá nem ír, hogy ezáltal az egyházak teljes szabadságot élvezzenek elveik megváltoztatásában, vonatkozzék az akár vallási tanokra, akár az isteni tisztelet szabályozására. Az egyházi tanoktól való nagymérvű függetlenség egyszersmind kulcsa az angol unitárius mozgalmak megértésének, valamint ez az elv

teszi egységessé történetét is, a vélemények különfélesége és gyakori változásai dacára.

A jelenkor unitáriusai különböző kérdésekben különféle álláspontot foglalnak el, de azért valószínű, hogy egyetlen felekezet sincs lényegileg annyira egy véleményen, mint épen ők. Ha az ember figyelemmel kísérné a 364 helyen folyó unitárius istentiszteleteket, bizonyára észrevenné többek közt a teljes hiányát némely tanoknak, melyeknek a nagy keresztény egyházak máig is kiváló fontosságot tulajdonítanak. A szentháromság tana, Krisztus istensége, a kiengesztelődés, a biblia csálhatatlansága, az örök gyötrelem s más orthodox tanok itt soha sem említettnek, csakis vitaképen, vagy érvényességök visszautasításával. Az átlényegülés és kinyilatkoztatás nem mint részleges, hanem mint általános igazságok hirdettetnek. Hitcikkeknak, gyónásnak, vallási tanoknak és papi szertartásoknak csekély jelentőséget tulajdonítanak, míg ellenben istennek lélekben és igazságban való imádását mindenek fölött valónak tekintik. A jellem fejlődésében rendületlenül hisznek s e földön a jó és egyszerű életet tekintik legfőbb eszménynek, mely egyszersmind előkészít a jövő életre is. Az igazat, jót és méltányosságot sohasem tekintik útköveknek levő akadálnak, valamint nem rettegnek a tudomány, bírálat és a fejlődés hatásától sem. Az unitárius egyházak, ha hívek elveikhez és hagyományaikhoz, örömmel üdvözlik a jog-

nak és igazságnak minden újabb fénysugarát, melyet Isten az emberi elme számára kinyilatkoztat és arra törekeshetnek, hogy az emberi lélek természetes ájtatosságát műveljék, mely nem évül el soha. Szabadok, mert unitáriusok s még azt is hozzátehetjük, hogy némelyikök valószínűleg sohasem vált volna szabaddá, ha nem lett volna unitáriussá.

Anglia.

Angliában az istentisztelet 285 helyen történik unitárius elvek alapján, bár nem mindegyik templomnak unitárius az elnevezése. Némelyikök legrégibb történetére homály borul. Tizenkét, többnyire baptista eredetű, egyház 1662 tájára teszi keletkezését, mikor az angol parlament az egyformaság törvényét elfogadta. (Act of Uniformity), melynek következtében mindazok a papok elszakadtak az anglikán egyháztól, akik nem fogadták el a közönséges imakönyvben (Book of Common Prayer) összefoglalt hitelveket. Ez évben halt meg az unitárius Biddle János is. Huszonhárom létező egyház erre az emlékeztető évre teszi alakulását, s a következő tíz évben még harminckettő jön létre, úgy, hogy a 285 egyházból 116 még a XVII. század vége előtt meg volt alakulva. A XVIII. században 38 létező templom alapját vetették meg s ezek között van az Essex-streeti kápolna is Londonban. 1774-ben Lindsey Theophil elvált az

anglikán vallástól s megnyitotta az első bevallott unitárius templomot az Essex-streeten, melyet 1888-ban Kensington városrészbe tettek át, miután az Essex-streeti helyiségeket csarnokká, könyvtártermekké és hivatalokká alakították át a „Britt és Külföldi Unitárius Társulat“ és „Vásárnap-i iskola társulat“ számára. Angliában Lindsey idejében az unitárizmus nyilvános hirdetését bűnténynek minősítették, melyet a polgári jogok elkobzásával és börtönnel büntettek, sőt Skóciában főbenjáró bűn volt. E törvényt azonban éveken keresztül nem hajtották végre, 1813-ban pedig teljesen visszavonták és az unitáriusokat polgári jogokkal ruházták fel. A XIX. század első felében 31 unitárius egyház alakult; a második felében 91; 1900-tól 1905-ig pedig 9. Természetesen a városokban és a vidéken levő régibb egyházak némelyike különböző okok következtében elenyészett; s bár az unitárius egyházak teljes száma jelenleg nagyobb, mint a múlt bármelyik időszakában, mégis attól félek, hogy a gyarapodás nem tart lépést a népesség szaporodásával.

Jelenleg az unitárius isteni tiszteleteknek semmiféle törvényes akadálya nincs, tehát azt úgy tarthatják, ahogy legjobbnak és legigazabbnak gondolják. Egyes nehézségeket, többé-kevésbé orthodox eredetűeket, melyek a régibb egyházakkal való összeköttetésből származtak, egy törvény oldott meg, mely kimondja, hogy ha az alapító

oklevél nem foglal magában bizonyos meghatározott tanokat, melyeknek hirdetéséhez az épület használatát kötik, minden egyes tan 25 évi fennállás után törvényessé válik.

A 285 unitárius egyház tagjainak számát igen nehéz pontosan meghatározni, miután nem mindenütt vezetnek rendes statisztikát. Számos gyülekezet igen kicsiny és csak kevés van olyan, melynek évi díjat, (egyházi adó, pénzkepe) fizető tagjai meghaladják a 200-at. Ezekhez az unitárius templomokhoz körül-belül összesen 35000 felnőtt és 32000 gyermek tartozik, mely utóbbiak közül 8500-an meghaladták 16-ik évöket s valamennyien rendszeren látogatják a vasárnapi iskolát, hol a vallásból nyernek oktatást. Az unitáriusokhoz kell még soroznunk azokat is, kik unitárius elveket vallanak ugyan, bár névleg az anglikán vagy más ugynevezett orthodox egyházhoz tartoznak, avagy nem csatlakoznak semmiféle egyházhoz sem. Általánosságban beszélve, az újabb egyházaknak van a legtöbb látogatója s azoknak, melyek bizonyos mérvű agitációt fejtenek ki a vallás fejlesztése körül; főkép, ha papjuk képzett szónok, ki érdeklődést tud kelteni, amellet lelkés és foglalkozik az emberi élet és társadalom élő problémáival.

A szervezet.

Ami a szervezetöket illeti, néhány régi egyház, névleg presbiteri szervezetü volt, míg mások

függetleneknek vallották magukat, de azért általában véve mégis a gyülekezetek önkormányzatának elve (néha igen szűk és kizárólagos értelemben) vonul végig történetükön, s jelenleg valamennyi egyháznál ez van alkalmazásban. Régebben voltak hatóságok Lancaster grófságban, Londonban, Exeterben és máshol, melyekhez az egyházak egyrésze hozzátartozott, de e testületek csak igen csekély vallási felügyeletet gyakoroltak az egyes gyülekezetek felett. Manapság magában Angliában az unitáriusok a presbiterianus nevet használják mint oly kifejezést, mely a dogmáktól való teljes függetlenség elvét jelenti (bár az orthodox presbiterianusok élénken tiltakoznak e szó illetén használata ellen.)

Törvény szerint a templom tulajdonjoga a gyülekezet által egy gondnokság kezébe van letéve, az ügyek vezetését pedig hivatalnokokra bizzák, és egy oly testületre, melyet azon tagokból választanak, kik bizonyos évi díjat fizetnek az egyház szükségleteire. A papot néha a gondnokság nevezi ki, de leggyakrabban a gyülekezet választja egy arra a célra összehívott gyűlésen szavazás útján. Szerződtetése bizonyos időre szól, még pedig mindkét részről 3, esetleg 6 havi felmondással. A papi fizetést a gyülekezet szabja meg, s ennek helyzetéhez és gazdaságához képest a fizetés is különböző. A legmagasabb unitárius papi fizetés Angliában 800 font, azaz körül-belül

9600 forint s van még néhány egyház, mely 500 fontot, vagyis 6000 forintot fizet. Az átlagos papi fizetés azonban nem több 2400 forintnál, s van legalább 50 oly szegény egyház, mely 1200 forintot sem tud adni papjának. Az állam semmiféle segítséget sem nyújt, de néhány régebbi egyház rendelkezik alapítványokkal, melyeknek jövedelméből némely esetben nagy részt átenged. Az egyházakat többnyire a tagok önkéntes adakozása tartja fenn, segélyt nyújtanak azonban az egyes misszionárius egyletek, segélyalapok és a Britt és Külföldi Unitárius Társulat. Az évi aláírási összeg, mely tagságra jogosít, néha nem több egy schillingnél (60 kr.) de van arra is eset, hogy 25 frt., legáltalánosabb azonban az 5 schilling minimum. Azonkívül a legtöbb templomban minden isteni tisztelet alkalmával gyűjtés folyik, s bizonyos meghatározott célokra előre meghatározott napokon gyűjtenek. Némely unitárius egyházat teljesen demokratikus szellemben kormányoznak, másokban ellenben az oligarchia uralkodik. Többnyire mindkettő beválik, de van rá eset, hogy mind a kettő megbukik. Némely egyházban a pap is tagja a gondnokságnak, viszont máshol teljesen ki van zárva a világi ügyek intézéséből.

Van Angliában körülbelül 16 kerületi misszionárius társaság, melylyel a legtöbb egyház lazán összefügg s a melyeknek ügyvivőse által nyújtanak segélyt a gazdagabb egyházak a szegényebb

egyházaknak. Ezek a helyi társaságok, melyeket a „Britt és Külföldi Unitárius Társulat“ segélyez, egyházköröket szerveznek és missiói munkát végeznek. A papi fizetések kiegészítésére két nagyobb s több kisebb alap létezik, melyekből esetről-esetre segélyt nyújtanak. A „Jótekonny Társulat“ és a „Nyugdíj és biztosítási alap“ a beteg és elaggott papok szükségleteit fedezi. A Nemzeti Conferencia, melyet 1885-ben alakítottak az amerikaiak mintájára, minden harmadik évben tartja gyűléseit széles körű hallgatóság előtt. De ez sem képez fölöttes egyházi hatóságot. Az unitáriusok véghetetlen féltékenyek szabadságuk épségben tartására az egyházszervezők legnagyobb bánatára, mint ahogy azt néhai dr. Martinean is tapasztalhatta. Az 1825-ben alapított Britt és Külföldi Unitárius Társulat“ az unitáriusoknak legfőbb nemzeti és nemzetközi missionárius szerve Nagy-Britanniában. Jövedelmei egyesek aláírásaiból, egyházak gyűjtéseiből, adományokból is tőkésítésekből állanak. A társaság papokat segélyez, missionárius szónoklatokat küld ki, elősegíti az egyházak alakulását és fentartását, gyűléseket és megbeszéléseket tart, könyveket, szónoklatokat, énekes- és imakönyveket, s elméleti és gyakorlati irányú vallásos iratokat ad ki. Ügyeit egy bizottság vezeti, melyet az évi aláírók, vagyis fizető tagok választanak évről-évre. Jövedelmei és kiedásai 1904-ben meghaladták a 8000 fontot (körülbelül 100000 frt.)

Hivatatos helyiségei, könyvtára és gyűlésterme Londonban az Essex Hall-ban van. A titkárnak évenként körülbelül 6000 levéllel van dolga s a könyvtárnokok szorgalmasan működnek az egyes kiadványok szétküldésében a világ minden angolul beszélő része felé.

Papok képzése,

Összesen három collegium van, melyben unitárius papokat képeznek, egy Oxfordban, egy Manchesterben s egy Carmarthenben, de növendékeik száma többnyire együttvéve sem sok. Az Essex Hall-nak 1905-ről szóló évkönyve 364 unitárius papról tesz említést: ezek közül körülbelül 100 Oxfordban, 100 Manchesterben s 25 Carmarthenben nyerte kiképeztetését, míg legalább 75 római katolikus, anglikán, baptista, congregationalista vagy methodista papból lett unitáriussá; ami még ezeken kívül fenmarad, köztük számos buzgó és tevékeny pap, nem nyert szabályszerű papi kiképeztetést. A gyülekezetnek t. i. jogában áll bárkit jelölni, aki neki tetszik, s választásuk néha meglepetésszerű. Akárhányszor előnybe részesítenek papi képzettség nélküli embert olyan-nal szemben, ki 3 évet töltött a manchesteri, vagy hatot az oxfordi collegiumban. A belépésnek e szabadsága folytán néha oly szellemek kerülnek a papi karba, melyek csak pillanatokig világítanak az unitarizmus egén s aztán örökre eltűnnek a

láthatatlanba, de ugyanez a szabadság nyújtja számtalanszor a legkiválóbb képességű embereinket.

Írország.

Írországban a jelenkor unitárius egyházai nemcsak kezdetben voltak presbiterianusok, hanem szervezetekben és általános eljárásaikban csekély kivétellel máig is azok. A 39 létező egyház közül 30 eredetileg „orthodox“ volt; 23 a XVII. században, 6 a XVII. és 10 a XIX. században alakult. Dublin, Cork és néhány apróbb helység kivételével az egyházak legnagyobb része Antrim és Down grófságokra esik.

Észak-Írország presbiterianusai eredetileg skót származású telepítvényesek és száműzöttek, akik hazájukban ellenszegültek a pápaságnak és nem ismerték el a püspökök fensőbbiségét. 1726-ban számos pap és egyház elvált a szent syndustól s megalkotta az antrimi presbiterianus (püspök nélküli) egyházkört azzal a céllal, hogy a keresztény vallást szabadelvű alakjában tartsa fenn. „New Lights“-nak (új világosságnak) nevezték magukat. A XIX. század kezdetén az arianus viták folytak hevesen és élesen s a „Remonstrant Synod of Ulster“-ben érték el tetőpontjukat, amelynek tagjai kimondták, hogy nem írják alá a „Westminsteri Hitvallást.“ Ezek a különválók a hit és kötelesség dolgaiban kizárólag a bibliát tartották csálthatatlannak; továbbá kimondták, hogy minden keresz-

ténynek eltagadhatatlan joga saját okulása céljából: az írást tanulmányozni, véleményét a tanításokra vonatkozólag megalkotni és Istent saját lelkiismeretének sugallata szerint tisztelni, „anélkül, hogy ezért embertársai részéről bármiféle bántódás, büntetés vagy kellemetlenség érhetné.“ Öt évvel később a tagok védelmére az „Association of Irish Non-subscribing Presbyterians“ keletkezett, melynek célja a függetlenítés elvének fentartása és hirdetése volt. 30—40 évvel később e független egyházak Írországhban nagyon buzgó és tevékeny munkásságot fejtettek ki, ügyes és odaadó papok vezették őket s a világi emberek közül is számosan mély és széles körű hatást gyakoroltak az egyházak külső és belső életére. Az utóbbi években már csökkent e hittérítői buzgalom. Nehány egyházhoz ma is szépszámu gyülekezet tartozik, de legnagyobb részük mérsékelt számu s van köztük visszafejlődő is. Jelenleg az írországi 39 független egyházban körülbelöl 12000-re tehető az unitárius nézeteket valló tagok és hozzátartozók száma.

1870 óta Írországhban nincs többé államvallás. A lakosság legnagyobb része római katólikus. A protestantizmus aránylag kis tért foglal el, kivéve Ulster és Dublin grófságokat.

Skócia.

A presbiterianus vallású Skócia magát az unitárius vallást sohasem fogadta valami szívesen,

de azért az unitárius elveket és meggyőződést a britt szigetek egyik része sem fogadta el oly mértékben, mint épen ez. Skótország annak idején Calvin János tanát fogadta el s hosszú időn keresztül oly hű volt hozzá, mint Európának talán egyetlen országa sem; a jövőre nézve azonban szabadelvűnek, sőt némileg ujítónak ígérkezik vallásos gondolatait és életét illetőleg.

Szemmel látható, hogy Calvin tana Skócia fiatalabb presbiterianus papjai s a műveltebb és gondolkdzóbb világi emberek előtt is elvesztette hatalmát s helyét rohamosan elfoglalja egy szabadabb és humanusabb vallásos felfogás, melynek szelleme lényegileg igen közel áll azokhoz az unitárius tanokhoz, melyeket dr. Channing és dr. Martineau hirdettek. A nép makacs jelleme és kiváló intelligenciája, mely a theologiai kérdések iránti élénk érdeklődéssel párosul, a presbiterianus papok alapos és rendszeres nevelése, az istentiszteletnél minden hitvallásnak és meghatározott szertartási formának hiánya Skóciát igen irigylésre méltó helyzetbe juttatja s napjaink reformmozgalmaiban vezető szerepre jelöli ki.

Skóciának hét unitárius egyháza van. A legrégebbit 1776-ban alapították Edinburgban; a jelenlegi épület azonban csak 1836-ban épült. Még vannak egyházak Glasgowban (mely 1810-ben alakult s 1871-ben második templomot emelt), Aberdeenben (1833.), Dundeeben (1870.), Kirk-

caldyben (1890.) A kilmarnocki egyház a skót evangelikus szövetség mozgalmaiból keletkezett s 1885-ben vált unitáriussá egyik papjának hatása alatt, de csakhamar elgyöngült s inkább terhére, mint segítségére volt a skót unitáriusoknak. Bizonnyos időközökben Paisleiben, Perthben és még néhány városban tartottak unitárius istentiszteleteket, de sohasem oly eredménnyel, hogy egyházak alapítására vezetett volna. Minden egyes hitközség önállóan vezeti ügyeit, bár csak kettő tudja magát önerejéből fentartani, a többiek a Maquaker-féle alaptól nyernek lényeges támogatást. A hét skót egyház tagjainak száma körülbelül 1000; az 1904-ről szóló adatok szerint körülbelül 486 tanuló és 44 tanító volt a vasárnapi iskolákban. Egy unitárius egyesület is van Skóciában, de munkásságai és bevételei korlátoltak. Az unitárius hitelvek fentartása és terjesztése, eltekintve a papok és egyházak tevékenységétől, itt is főkép a Britt és Külföldi Unitárius Társulat kezébe van letéve, melynek Mcquaker úr Glasgowból 1888-ban közel 30000 fontot (360000 frt.) hagyományozott. Ez összeg évi jövedelme oly egyházak papi fizetésének kiegészítésére fordítatik, melyek csekély jövedelmük s az egyházi ügyekben élénk munkásságot fejtenek ki, például gyűjtenek missionárius papok részére, segédkeznek unitárius művek kiadásában és terjesztésében s egyéb dolgokban. A Skóciában levő u. n. „orthodox“ papok és ta-

nítóknak az unitárizmus iránti érdeklődésére kellő fényt vet az a tény, hogy midőn hirdettük vallásunkat magyarázó könyveinket, pár nap leforgása alatt körülbelül 500 megkeresésben volt részünk. Azt is fölemlíthetem, hogy dr. Martineau-nak „Seat of Authority in Religion“ című — egyik legradikálisabb és legmerészebb hittudományi munkája — a brítt szigetek egyik részében sem annyira kelendő, mint épen itt.

Ha e jelekből a jövőbe olvasok, látom, hogy Skóciának jövőendő felekezetei fokozatosan mindig közelebb fognak kerülni ahhoz a theológiához, melyet mi egyisten imádásnak vagy unitárius keresztyénségnek nevezünk. Az egyházak kétségkívül megtartják régi elnevezéseiket s követik a nemzeti fejlődés útját, de végeredményökben szabadok lesznek egy sokkal szélesebb és igazabb értelemben, mint ahogy azt az 1838-iki szakadás vezetői gondolták.

Wales,

Az unitárizmus Walesben mint önálló mozgalom 1726-ban vette kezdetét Jones Jenkinnek Calvin tanai ellen való lázadásával Lhwynrhydowenben. Az ő örmény vallása utódainak prédikációiban arianussá vált; ezek közül emtitésre méltók Lloyd Dávid és Davis David, a Castel Hywel-i hires bárd, ki dédapja volt Davis D. V. lelkész úrnak, az „The Inquirer“ című lapunk szerkesztő-

jének. Dr. Lloyd Károly és James János úttörői voltak az unitárizmusnak a XIX. század kezdetén s azóta is a welsz unitáriusok szoros összeköttetésben állanak az angol és amerikai unitáriusokkal s fejlődésükben is ezeknek általános irányelveit követik.

Jelenleg 34 unitárius gyülekezet van Walesben. Az egyházak közül számosan „orthodox“ eredetűek; egyiket 1650-ben alapította Aeron Cilian, de legnagyobb részök már kezdettől fogva unitárius volt. Túlnyomólag Wales déli részében vannak, s kettő kivételével mind Cardigan és Glamorgan grófságokra esnek. Cardigan középső részében úgyszólván uralkodó felekezet az unitárius s ennek köszönheti a „The Black Spot“ (a fekete folt) elnevezést is. Az egyházaknak hosszasan kellett küzdeniök az orthodoxok elkeseredett és kitartó támadásai ellen. A walesi unitárius egyházak tagjainak és hozzátartozóinak számát jelenleg körülbelül 5000-re teszik; és James elandysuli lelkész úr szerint még körülbelül ötször ennyire megy azoknak a száma. kik egyetértenek vagy rokonszenveznek az unitárius tanokkal. Az istentisztelet 25 templomban wels nyelven folyik, a többi kilencben angolul. A 28 vasárnapi iskolában 1960 tanuló volt és 174 tanító működött; a tanulók közül 900-an meghaladták 16. életévüket. Minden egyház önállóan vezeti ügyeit. Két missió egylete is van; az egyik 1802-ben alakult a „The

Society of Believers in the Divine Unity“-ből s összefügg a wels nyelkű egyházakkal, a másik 1890-ben keletkezett s az angolul beszélő egyházakkal van összeköttetésben.

A wels egyletnek van egy havi folyóirata is, az „Yr Ymofynydd“, mely körülbelül 1200 példányban jelenik meg.

A papok egy része két egyházban is teljesít szolgálatot; fizetésök átlag nem nagyobb 150 fontnál (1800 frt.). Van köztük néhány gazdag egyház is, de viszont némelyikök nem tudna képzett papot tartani a „Sustentation Fund“ segélyadományai nélkül. A walesi papnövendékek még pár évvel ezelőtt főkép Carmarthenben, a szabad szellemű „Presbiterian College“-ben nyerték kiképzetésöket, mely a XVII. század végén keletkezett; jelenleg azonban nagyrészők az angol papjelöltekkel együtt tanul a manchesteri „Unitarian Home Missionary College“-ben és az oxfordi „Manchester College“-ben.

Az egyházak állapota.

Nem létezik semmiféle egyházi hatóság vagy papi testület, mely meghatározná az unitárius hit-tudományt, körülírná a munkásságot avagy bizonyos egységes unitárius szellemban alakítaná az egyházakat. Mindenik azzá lessz, amivé a kötelékébe tartozó férfiak és asszonyok teszik. Ha egy egyházunkhoz vagy társulatainkhoz tartozó erős és

tevékeny férfiú panaszkodik nekem az elért eredmények csekélyisége felől, én rögtön úgy válaszlok: „Állj te is munkába, nyújts kezet s tedd olyanná az unitáriusok társaságát, amilyennek látni szeretnéd.“ Az őszinte gáncsoskodókban soha sincsen hiány, csak az a baj, hogy mikor tette kerülne a dolog, a gáncsolók rögtön elhallgatnak.

Ennek következtében nem könnyű néhány rövid szóval rámutatni egyházaink állapotára. Többen közülek, városon és falun egyaránt, erős és élénk befolyást gyakorolnak a jóra, míg ellenben mások aluszékonyak s csak álmukban vannak létezésök tudatában. Néhai Wicksteed Károly, miután 9 évig utazgatott Anglia különböző részeiben mint missionárius pap. azt állította, hogy egyes helyeken az unitárius egyházak pusztá létezése, bármily gyenge és hanyatló legyen is az, bizonyos meghatározott művelődési befolyást gyakorol, észrevétlenül szélesbíti a látókört s eszményibb magaslatra emeli a környék gondolkozásmódját. Az országházban, az egyes hatóságokban, iskolaszékekben, továbbá mint a szegényeket védő törvények örei s mint a társadalmi reform munkásai az unitáriusok mindig oly mérvben voltak képviselve, mely számarányukat jóval meghaladta. A jellemet mindig fontosabbnak tartották, mint a hitvallást s készséggel segítették más egyházak embereit is, ha azok a közjó előmozdításán fáradoztak. A „Domestic Missions“ Londonban, Liver-

poolban, Manchesterben és más városokban, továbbá számos templom és vasárnapi iskola főleg Lancaster és Chester grófságokban valóságos kaptárai a szorgalomnak és központjai az üdvös, életrevaló munkásságnak.

Ami a vallás gyakorlati oldalát illeti, azt hiszem, kevesen vannak, kik kétségbevonták az unitarizmus komolyságát és erejét; a buzgóságot illetőleg azonban némelyek szerint bizonyos hiányosság tapasztalható. Lehetséges, hogy a buzgóság bizonyos mértékben panasz tárgyát képezheti, bár a régibb angol unitárius családok között ma is gyönyörű példáira akadunk az istenbe vetett mélységes bizodalomnak s a szívből jövő, igaz ájtatosságnak. Főkép egy típus létezik, mely legtöbbször unitárius: nyugodt, megelégedett, szerény optimista és nemes gondolkodású, egy típus mely lehet, hogy igen kevés ponton érintkezik a jelenkor gondolkozásmódjával és életével, de eltűnése a világra nézve nagy veszteséget jelentene.

Hittudományunkban idők folyamán számos és mélységes változások történtek, melyek még ma sem értek véget. Sokszor mondják, hogyha a mult század unitáriusai a bibliában megtalálták volna világosan kifejezve a szentháromság tanát, bizonyára hittek volna benne. Nekem azonban kételyeim vannak erra vonatkozólag. Az ő észszerű gondolkodásuk bizonyára talált volna kivezető utat e nehézségekből. Manapság a biblián

való töprengések egváltalán nincsenek zavaró hatással az unitárizmusra.

A modern kritika módszerét, szellemét és eredményeit elfogadják anélkül, hogy ez bármiféle riadalmat okozna. Krisztus fogantatása és hivatása már tágasabb mezőt nyújt a nézeteltéréseknek. Nehány pap és egyház föntart bizonyos nézeteket s alkalmaz bizonyos nyelvezetet Krisztusra vonatkozólag, melyeket a többiek elvetettek. Az áldozás, vagyis az úri szent vacsora a legtöbb templomban még mindig gyakorlatban van, bár a tagoknak aránylag csekély száma vesz részt benne. A gyermekkorban való keresztelés szertartása szintén szokásos, bár nem áltolános az unitáriusoknál. Nehány unitárius elveket valló baptista templom ragaszkodik a felnőttek kereszteléséhez, legalább elméletileg.

Hogy mi lesz ezen unitárius egyházak jövője, azt egyikünk sem mondhatja meg. Én sem vállalkozom a próféta szerepére. Nincs okunk rá, hogy e kérdés nagyobb mérvben izgasson bennünket, mert minden következő nemzedék megtalálja módját ügyei rendezésének. De arról megvagyok győződve, hogy hazánkra nézve áldas volna, ha egyházaink száma szaporodnék s a meglevő egyházak ereje is felujúlna. A polgári és vallásszabadság terén hősie szolgálatokat tettek; segítettek megtisztítani és jobbá tenni a köz- és magánéletet; számos elgyötört és aggódó léleknek

sugalmazták a hit, remény és szeretet gyönyörűségét; realisabbá tették az isten atyasága és az emberek testvérisége körül csoportosuló gondolatokat és érzéseket; arra törekedtek, hogy az emberi lélekbe az észszerű vallás erejét és gyöngédségét csepegtessék. „Keresztyénség pap, hilvervallás és szertartás nélkül“ ez volt egyik vezető eszméjük. Azt hiszem, hogy minden unitárius elismeri dr. Drummondnak az oxfordi Manchester College fejének volt növendékeihez intézett eme szavait: „A mi tagadásunknak nincsen értéke, csakis ha világiasabbá és dicsőbbbe teszi azokat a nagy állításokat, melyek sohasem halnak meg; s egy nagy munka még mindig előttünk áll, s ez az, hogy oly vallást adjunk a világnak, mely az igazságon és az értelem szabadságán kívül az érzések melegét és az önfeláldozás mélységét nyújtja a vágyódó és sóvárgó léleknek.“

A szabadelvű vallás jelen helyzete és jövője az Egyesült Államokban.

— Southworth F. C. a Meadvillei theologiai intézet igazgatójától. —

Az amerikai nemzet politikai és vallásos szabádságának csirái abban a szövetségi nyilatkozatban voltak elhelyezve, amelyet az első kívándorlók (Pilgrims) a Mayflower fedélzetén, csaknem háromszáz éve, szerkesztettek s amelyben megállapodtak arra nézve, hogy ők együtt fognak haladni azon az úton, melyet az Isten kijelölt, vagy kifog jelölni számukra a jövőben, s amelyhez ez a nemzet, ugylátszik, azóta mindig ragaszkodott. A keresztény világ nagy része előtt még ma is új és meglepő az a gondolat, hogy a vallásos hit tárgyai fölött is szabad érvényesíteni magát az emberi józan észnek. Az isteni gondviselés úgy irányította a dolgok folyását, hogy keleti Massachusettsben a tizenkilencedik század elején egy néhány egyház kis csoportja elhatározta magában, hogy azt az alaptételt érvényesíteni fogja. Ennek lett az

eredménye az amerikai unitarizmus. Nem a véletlen műve volt, hogy a kivándorlók plymouthi gyülekezete unitáriussá lett akkor, mikor új Angliában a congregationalis szakadás létesült, s hogy mai nap is ezekhez tartozik.

A történelem megváltoztathatlan logikája működött az eseményekben. Nem is lehetett másképen, minthogy abban az országban, ahol szabad volt az iskolázás, a sajtó, a választás, a vallásos gondolat is korlátlanul szabad legyen. Ennek a helyzetnek teljesen megfelelt, hogy amely városban, ott az új világban, először tiltakoztak az ellen, hogy ki adót fizet, annak választói joga ne legyen, megszülessék egy olyan vallásos mozgalom, amely eddig még nem ismert határozottsággal tiltakozott az ellen, hogy akár a főpapnak, akár a zsinatnak, akár az egész papságnak joga lenne ahhoz, hogy az emberi szív hitvallását döntő formában meghatározza. Éppen olyan elkerülhetetlen volt az is, hogy amikor Lexingtonnál eldőrdült az első fegyver, melyet az egész világ meghallott, ugyanakkor hangozzék el a Channing trombitaszava egy lelkes (Sparks Yared) beiktatásán, melyben a tiszta vallás nevében ugyanazt a szabadságot követelte, melyet 1776-ban a nemzeti függetlenséget kivívó katonák követeltek az igaz kormányzás nevében.

Ézt a gyűlést örömmel biztosíthatom arról, hogy azok, kiknek a nevében Amerikából itt beszélek, Channinget prófétáknak tekintjük s leg-

jobb igyekezettel azon vagyunk, hogy a ránk maradt szép örökséghez hívek legyünk.

Hogy munkásságunkat röviden ismertessem megemlítem, hogy az utolsó gyűlés óta nagyon sikeres munkát végeztünk. Eliot Sámuel és St. John lelkes vezetése alatt új egyházakat alapítottunk újakat juttattunk önállósághoz és számos könyvet és füzetet adtunk ki s misszionáriusaink minden téren buzgón végzik a munkát. Meglepő eredményeket ér el az unitárius nők nemzeti szövetsége, mely a maga nemében páratlan. Ez a próféták bátorságát egyesíti az apostolok önfeláldozásával és a szentek kitartásával. Egyetlen intézményünk sem tud oly lelkesedést ébreszteni a maga körében, mint e nők lelkes társasága.

Az amerikai nép ez évszáz elején bőkezűen tanusította áldozatkészségét s ebből mi is részesültünk. Vallásos célokra gyönyörű adományokat juttattak a vagyonosabb emberek. Ez uton társulatunk megszabadult az adósságoktól és gyönyörű új templomokat emelt. Az újabb évek kiváló sikere és büszkesége két pompás iskola: az egyik Concordban, a másik Tarrytownban, mely utóbbi a lehető legszebb helyet foglalta el New-York közelében.

Ki kell jelentenem, hogy ami 500 unitárius gyülekezetünk nem áll egyedül Amerikában a szabadelvű vallás lobogójának lengetésében. Nem is ez a legnagyobb szabadelvű testület. Az uni/ersalisták

kevéssel nagyobb számu gyülekezetben hasonló célra törekeshnek.

A reformált judaismus főleg a nagyobb városokban, erkölcsi és értelmi téren is, vezető szerepet kezd vinni. A Hiksité barátok az emancipáció munkáját a szellemi szabadság terén hiven folytatják. A német egyházaknak egy kis csoportja még nem egészen egy száz egyház, nagy befolyást kezd gyakorolni és unitárius tanokat hirdet, legjelesebb papjaik a meadvillei theologiai intézetben tanultak.

De nincsen helyén, hogy én itt számokban beszéljek, mert hiszen a liberális vezetők száma a 80 millió lakosság között elenyésző csekélység. Nem ebben áll az a szolgálat, amelyet az amerikai unitarizmus az amerikai életnek tett, hanem abban, hogy a vallásos felfogást egészen átalakította. Azokat a tanokat, amelyek egy időben kizárólag csak közöttük voltak hallhatók, ma az orthodox szószékek ezereiről lehet hallani. Az amerikai sajtó naponta hirdeti. A heti és havi lapok vezércikkekben tárgyalják. Még a theologiai intézetekben is néha egészen meglepő nyíltsággal tanítják. A chicágói egyetem theologiai fakultása folyóirataiban *Journal of Theology* és a *Biblical World* cikkeiben ez nyilatkozik meg. Némely theológiákon a Ritchle gondolatait terjesztik.

A biblia tanulmányozását a felsőbb kritika alapján folytatják.

A régi dogmai rendszerek iránt való érdeklődés hanyatlóban van, ellenben a vallásnak theologiai és biológiai alapon való tanulmányozása, mind jobban nyomul előtérbe. Igaz, hogy egy-egy kísérletet most is tesznek az eretnek üldözés terén; de ez a mivelet kezdi elveszíteni komolyságát.

Amerikában a kálvinizmusnak nevezett theologiai rendszer felbomlása elkerülhetetlen. Csak az a kérdés, hogy milyen gyorsan fog bekövetkezni és milyen érzékenyen fogja érinteni azokat az egyházi intézményeket, melyeket közelebb-ről fog érdekelni.

Ezzel, a jobbára még ezután várható változással kapcsolatban számolnunk kell egy másik irányzattal mely jóval kevésbbé, biztató. Arra az anyagi hajszára célozok, mely újabb időben a munka jellegét lealacsonyította és az emberi élet eszményi oldala iránt való fogékonyságot meggyengítette. Érzékenyen hat ránk a hanyatlás, mely az egész országon keresztül a templomba járás körében mutatkozik, de ennél sokkal érdekesebb az a kérdés, hogy a templomba nem járó emberek milyen dolgok iránt érdeklődnek. Talán a költészet iránt? A költőket egy pár mivelődési egyesületen, irodalmi körön s női társaságon kívül ritkán olvassák. Talán a zene iránt? Szomorú tapasztalatok győztek meg arról, hogy a zenetársaságokat még a legnagyobb városokban sem lehetne fentartani a milliomosok bőkezű segítségével.

nélkül. A művészet még nem lépett ki a csecsemő korból s közelebbről Angliából kellett hozatni egy szakembert egyik művészeti intézet élére. Ezzel egyidejűleg azonban rendkívüli mértékben növekedett az ország anyagi fejlődése iránt való érdeklődés, oly mértékben, melyhez hasonlót még a világ sohasem látott.

Az amerikai ifjúság mai eszményképei nem a nagy költők, nem a nagy festők, vagy a szónokok s rendesen még nem is a nagy államférfiak. Ő inkább érdeklődik az ipar vezetői, vezérei iránt, inkább vonzza az az elme, amely meglepő számításokat tud tenni, vagy az az ember, aki a föld terményeiből nagy vagyont tud elővarázsolni. Ilyen ember foglalja el ma Amerikában a szintér főhelyét. Általában ma az olyan embert keresik, aki jól tudja vezetni az üzletet. Még a magas állású politikusok is tanácsot kérni mennek hozzá. Sőt egyetemi rektorok is elmentek lábaihoz. De mondjam-é, hogy azok, akik a szószékekről az örökigazságokat hirdetik, nem egyszer kíváncsiak véleményére. Fájdalom, ezzel egyidejűleg az eszményi dolgok iránt való érdeklődés hanyatlak, ami maga után vonja a becsületes munkára való törekvést. A vallás hatalma, amely ilyen esetekben föl kellene, hogy ébressze az emberekben a jobb és felsőbbrendű dolgok iránt való érdeklődést, bizonyos mértékben veszendőben van.

Fennebb érintettem, hogy a mi unitárius

egyházaink irányát bizonyos ellenállhatatlan erő jelölte meg. Ennek így kellett történni.

Miután most az amerikai viszonyok és a keresztény egyház viszonya nincsenek megfelelő összhangban, a következőkben rámutatok, minek kell történni, ha az egyház régi tekintélyét helyre akarjuk állítani s ha a gyakorlati embereket az egyháznak újból megakarjuk nyerni. A szabadelvű egyház dicsősége, hogy a vallás és modern tudomány áthidalásában előljárt és bebizonyította, hogy nem szükség szakítani a vallással a tudomány miatt. Most már az a feladata, hogy bebizonyítsa, hogy a gyakorlati ember és a vallás szolgája, az egyházban jól megférnek egymás mellett. Minthogy a szabadelvű egyház nem kénytelen valamely theologiai elv mellett harcolni, eljött az ideje, hogy teljes erejével lépjek be abba a küzdelembe, melyet korunk az erkölcs és szellemi élet terén vív. Nem az a cél, hogy szakadást idézzünk elő. A józan bölcsesség azt kívánja, hogy hagyjunk föl az elfogadott tanok ostromlásával és a régóta gyakorlatban levő visszaélések vitatásával. A liberális egyház feladata az, mi hajdan a prófétáé volt. Én ily feladatot látok célra vezetőnek az amerikai nép között s ezért mondom, hogy ki kell jelölni a helyét, mind a munkásnak, mind a gondolkozónak.

Az egyház Amerikában csak úgy állhatja ki a mostani krízist, ha újból visszatér a pilgrimek utódaihoz s azokhoz az egyházakhoz, melyeknek

oly nagy részök volt abban, hogy a protestáns egyház megszabaduljon a dogmai szolgaság igájától.

Adja Isten, hogy ebben a felelősséggel járó nagy munkában találjuk magunk mellett az ó-világ embereit, hogy így segítségökkel és buzdításukkal megteremthessük azt az új egyházat, mely nemcsak névleg, hanem tényleg is méltán nevezheti magát új keresztény egyháznak, Isten igazsága szószólójának és bizonyosságot tehet arról, hogy e földön maga a Krisztus az úr és a király.

A zsidóság alapeszméinek módszeres levezetéséről.

Irta: Louis Germain Lévy, dijoni rabbi, bölcsészet-doktor.

Elnök Ur, Hölgyeim, Uraim!

A legvitásabb kérdések egyike a bölcsészek és gondolkodók körében a haladás kérdése. Mélyreható fontossága van ennek a kérdésnek, mert hisz tudni akarjuk, hogy nem cél nélkül bolyongunk-e ide-oda, jutunk-e valamely komoly eredményre, közeledünk-e mindinkább annak az eszménynek megvalósításához, amely után elindultunk.

A tudomány terén való haladás tekintetében ugyan teljes az egyetértés. De már nem egyeznek a vélemények az erkölcsi haladás kérdésében.

Hát mi épen abban vagyunk, hogy megállapítsuk egy nyilvánvaló ténnyel, magával azzal az ünnepélylyel, amely itt bennünket egyesít, hogy valószínűséggel van haladás az emberiség kebelében.

Igen, ennek a haladásnak mi itt mindnyájan tanui vagyunk. Az a tény, hogy én mint zsidó, mint egy izraelita hitközség lelkésze abban a szerencsében részesülök, hogy szót emelhetek az

önök körében, a mi száz, sőt még ötven évvel ezelőtt is lehetetlen lett volna, fényes bizonyítéka annak, hogy az eszmék előbbre jutnak, hogy haladás megy végbe az elmékben és lelkiismeretekben.

Különös szerencsének tartom, hogy megragadhatom ezt az alkalmat, hogy mindenekelőtt köszönetet mondjak a vallásos szabadgondolkodók jelen nemzetközi kongresszusa szervező-bizottságának azért a nagy kitüntetésért, amelyben szíves meghívásával részesített, azután pedig, hogy hódolatomat fejezhetem ki a protestantizmusnak, amely egyik legelszántabb harcosa, egyik legbuzgóbb munkása volt annak a haladásnak, melyet az imént magasztaltam.

Annál könnyebb és kellemesebb nekem ezt a hódolatot kifejeznem, mivel a reformáció közeledést jelentett Izraelhez épen annál fogva, hogy visszatérés volt az ősi, tiszta kereszténységhez. Ennek a kereszténységnek pedig — nem szükséges ezt önöknek magyaráznom — voltaképi forrásai a nagy héber próféták voltak.

Másfelől az a mozgalom is, amelyet mi néhányan időszerűvé próbálunk tenni Franciaországban, a szabadelvű zsidóság mozgalma a maga részéről szintén visszatérést jelent a próféták magasztos, mély és fenséges tanításához, szemben a talmudizmussal és rabbinizmussal, amelyeknek tett szolgálatait kisebbíteni ugyan nem szándékozom, sőt állítom, hogy szükség volt rájuk ama törté-

neti viszonyok közepette, amelyekben a zsidók a középkorban éltek, de mégis úgy tetszik nekem, hogy sok irányban és vonatkozásban ma már elavultak.

Ekkép önök és mi két különböző, de egymáshoz mindinkább közeledő úton emelkedünk fel az érzelmek és felfogások egységéhez. Hasonlóképen teljes őszinteséggel és rokonérzéssel nyujthatunk egymásnak kezet és szövetkezhetünk a babona, a korlátoltság és vakbuzgóság elleni erőteljes küzdelemre. Mindig több levegőt, a felvilágosodás, a nemes lelkesedés és nagylelkűség mind szélesebb körben való elterjedésével: ime vágyaink és törekvéseink tárgya!

Hölgyeim és uraim, mi a célja önöknek és mi nekünk szabadelvű és haladó eszméink tekintetében? Az, ami mint szabadelvű és vallásos érzésű emberekre nézve mindnyájunkra fontos: a hitnek lángoló buzgalma és a szabadelvűségnek szerencsés és szükséges merészsége. Erre a két dologra van nekünk szükségünk ama feltételek sorában, melyeket maga az eszme szab elénk.

Korlátozás nélkül kell, hogy lehetséges legyen keresnünk az igazságot, amely nem más, mint a természetben és a lelkünk mélyén élő Isten. De ugyanakkor kell, hogy egy mélységes érzés, az örökkévalónak egy neme, valami forró idealizmus lelkesítsen és hevítsen és izgasson bennünket, hogy a szabadelvűség ne legyen csupán

valami meddő lázroham, hanem hogy feltételévé váljon az életnek, az előbbre jutásnak és törekvésnek, amelynél fogva a tiszta megismerés folytonos növekedéséhez, a szellem vidám szárnyalásához, az emberi személyiség tökéletesen és összhangzatosan szervezett birodalmának megalapításához vagyunk képesek felemelkedni.

Ime ezt akarjuk mi: melegséget és világosságot, mint a létnek fő elemét az életre törekvésben és az életfejlődésben. Vallás és tudomány egyidejűleg és megvonhatatlanul kell nekünk. Itt még indítatva érzem magam, hogy tisztelettel köszöntsem az önök őseinek emlékét azért a megbecsülhetetlen szolgálatért, amelyet az emberiségnek tettek a szabad kutatás jogának kimondásával, valamint hogy ünnepeljem az önök modern tudósainak érdemét a bibliai tudomány terén végzett csodálatra méltó munkásságukért. A mélyreható birálatnak és tanulmánynak e kettős mozgalma a vallásos érzésű emberiségnek igen nagy hasznára volt, mert hozzájárult magának a vallás fogalmának megtisztításához.

A szabad kutatásra és a legfőbb fogalmak vizsgálatára való e törekvésben jutunk mind közelebb egymáshoz, ámbár abban a mértékben, amint tisztábban ismerjük meg az eszmét, az csodálatosképen mindig szebbnek és magasztosabbnak tűnik fel előttünk. Ámde ennek az előre és az eszme legkiemelkedőbb csúcspontjai felé

való haladásnak épen az a következménye, hogy mindennap közelebb viszi lépteinket a találkozás célpontjához.

A cél tehát, amely felé egyikünk is, másikunk is törekszik, azonos. De a kiinduló pont és az eszközök lehetnek és kell is, hogy különbözők legyenek.

Ne feledjük soha, hogy az igazság és a szabadság nem egyszersmindenkorra és véglegesen befejezett élettelen dolgok, hanem hogy ellenkezőleg élő dolgok, amelyek szüntelenül folyó és folytatandó munkával alakulnak ki és jönnek létre. Az élet valójában egyazon pillanatban az egyiké is, a másiké is s a mi a következő pillanatban változik és újra képződik, az a különválásnak és kiegészülésnek folyton végbemenő összetétele, amiben folyton valami eddig nem ismert jellemző vonás, valami új jó létre. Ne higgyük, hogy az igazság egy mindenképen adott dolog, amit az ember egyszersmindenkorra megszerez. Az igazság állandó fogantatás és világrajövetel műve, a természetben és az elmékben egyaránt. Az időtartam minden pillanatában új szellemi formák keletkeznek a mérhetetlenségben, új módozatokban fejeződik ki az örök és határtalan lét, úgy hogy ahhoz, hogy valaki azt merje mondani, hogy birtokában van az igazságnak, nem kevesebb kellene, mint hogy valósággal és egyidejűleg élje ama végtelenül számos lények életét, amelyek a száza-

dok kifogyhatatlan sorában feltűnnek: azaz, hogy Isten legyen.

Jegyezzük meg tehát jól, hogy senki sem dicsekedhetik azzal, hogy hiánytalanul és mások kizárásával birtokában van az igazságnak, abból az egyszerű okból, mivel az igazság a keletkezés folytonos munkájában van és mivel mindegyikünk annak egy-egy különleges és eredeti kifejezését és felfogását egyidejűleg képviseli.

De ha igaz, hogy minden egyén az örök igazságnak egy különös megnyilatkozása, akkor minden egyénnek megvan a maga szerepe és külön hivatása a világ háztartásában.

Hölgyeim és uraim, azok a kitűnő szónokok, akiket hallottunk — tegnap este Roberty úr és ma reggel Furrer úr — joggal hangsúlyozták az emberi személyiség értékét. Ha pedig ennek a fogalomnak a mélyére hatolunk, számot fogunk magunknak adhatni arról, hogy az, ami az emberi személyiség értékét teszi, épen az a tény, hogy az kifejezése az igaz és kimeríthetetlen valónak, sajátos, egyedüli, magában való alakja az eleven Igazságnak, és hogy ennél fogva megérdemli mindenkinek tiszteletét, részvevő érdeklődését és rokonszenves figyelmét, összesen és egyenként.

Amit pedig az egyénekről mondtam, ép úgy áll az összeségekről is. A természetes közösségeknek és az önkéntes társulásoknak szintén megvan a maguk jelleme, a maguk színezete, a ma-

guk létoka; azok is kifejezései ennek az örök létnek, amely végtelen sok alakban nyilvánul meg és amelyet ilyen vagy amolyan különös formába szorítani és abban fogva tartani nincs jogunk.

Aki tehát akarja az igazságot és a szabadságot, annak le kell mondania arról, hogy megvalósítsa az emberiség körében azt a merőben elvont egységet, amely a fogalmak légszegényesebbje, amelyet csak a geometria ismer, de nem ismer az élet, a fiziologiai oly kevésbé, mint a társadalmi. Az élet csak a szervi egységet ismeri, amely sokszoros és különös tényezőknek egymás mellett és egymással közös működése.

Hagyjunk fel tehát egyenként és összesen, mint egyének és mint csoportozatok, egy ép oly mesterkéltnak, mint meddő egységnek ábrándjával! Hiszen egyesülhetünk, kell is egyesülnünk, egyesülünk is a valóságban. Bizonyítéka ime, hogy bár oly eltérő tájakról jövünk, oly különböző szempontokból indulunk ki, mégis megértjük egymást, rokonszenvezünk egymással, testvériesülünk.

Hasonló szükségletek foglalkoztatnak, rokon problémák izgatnak, azonos törekvések mozgatnak bennünket. Támogassuk egymást kölcsönös jóakarattal, világosítsuk fel egymást ismereteinkkel, és rokon érintkezésbe hozva egymással érzelmeinket, biztosítsuk amaz ügyeknek sikerét, amelyek egyformán drágák szívünknek. De tudjuk ugyanakkor megóvni a természetes közösségek sajátos

értékét és ne kívánjuk, hogy akár a keresztény, zsidó, mohamedán vagy buddhista felekezet szűnjön meg és hogy mindaz, ami forma, öntevékenység, erő és szín volt, nem tudom miféle formátlan, szürke, nyulós keverékben vesszen el. Értsük meg, hogy mindnyájan egyszerre birtokában vagyunk az egyéniség értékének és az emberiség értékének és hogy ezt a két értéket összhangzatosan kell fejleszteni magunkban és együtt a többiekkel. És akkor ahelyett, hogy félreismerjük és leszóljuk egymást, meg fogjuk egymást becsülni és együtt működünk majd a nagy munkában, kiki a maga körében és a maga hajlamait követve.

Győzzük meg egymást arról, hogy a mindenségnek legfőbb mestere hatalmas symphoniát akart a világból alkotni, ahol mindegyikünknek meg van a helye és mindegyikünk megmarad a maga hangkörében. Minden hangnak megvan a csengése és kifejezése, mindegyikre szükség van, hogy a hangverseny szép és gazdagsággal teljes legyen. Az a kettős feladatunk, hogy ápoljuk és fejlesszük hangunkat, egyfelől a teljes tisztaság és terjedelem, másfelől az együttessel való minél tökéletesebb összhang irányában. Legyünk teljesen áthatva ettől az igazságtól és akkor majd megtanuljuk, hogy ne csak türelemmel viseltessünk egymás irányában, hanem hogy meg is becsüljük egymást az őszinte egyetértésre és a buzgó és szíves rokonszenvre irányuló szándékaink szerint.

Még hosszasan lehetne beszélni ezekről az eszmékről, amelyeket inkább csak érintettem és jeleztem, semmint rendszeresen kifejtettem; de nem akarok az önök jóindulatu figyelmével visszaélni és azért áttérek értekezésem felolvasására: „A zsidóság alapeszméinek módszeres levezetéséről.“

A *tudomány* és az *erkölcs* nem elégségesek az emberi lélek egész befogadó képességének kitöltésére, mert nem enyhítik az elme gondolat-szomjúságát, nem csillapítják a lelkiismeret nyugtalankodását, nem elégítik ki tökéletesen a szív vágyódásait.

A *tudomány* a megjelenőre és a jelenségek közötti összefüggésekre szorítkozik. Az egyetemes világrend kezdetéről és végcéljairól semmit sem mond nekünk. Pedig ezek a kérdések elénk tolnak és feleletre várnak: az élet nagy eshetőségei közepette, végzetes órákban, magatartásunk a szerint változik, amint a problémát megoldjuk.

Az *erkölcsnek* értelmi alapra van szüksége, függővé van az téve egy egyetemes világfelfogástól. Hogy pl. o. a felelősségérzettől mint ténytől átmehecssünk a felelősségérzethez mint kötelességhez, szükségünk van egy legfőbb elvre, a nagy-lelkűség és önfeláldozás elvére, melyet az erkölcsök természettana, amely tények és vonatkozások megállapítására szorítkozik, nem tudna nyújtani.

A pótló világosságot, amelyet értelmünk kíván

meg, a kiegészítő melegséget, amelyet szívünk igényel, a *vallás* próbálja megszerezni nekünk.

A *vallás* az emberi lénynek az a törekvése, hogy tehetségéhez képest felfogja a dolgok abszolút létét és tökéletes rendjét, és összhangzásba hozza cselekvését ezzel az egyetemes valósággal és renddel

Az abszolút létet pedig nem érthetem meg másképen, mint a nekem legközvetlenebb létezés, a saját lényem megismerése által. A saját lényem pedig a szellem, amely gondolat, akarat és szeretet egyszerre.

Hasonnemű csak hasonneműből keletkezhetik s a több nem származhatik a kevesebből, ezért a szellem nem eredhet másból, mint szellemből. Szellem tehát öröktől fogva volt. Mert ha felteszszük, hogy a szellem egy adott pillanatban nem létezett, akkor sohasem létezhetett volna. Az örök szellem, amely mindent formál, az, amit *Istennek* nevezünk.

Fölvesszük tehát a rendnek, szépségnek és szeretetnek örökké élő eszméjét.

Amennyiben magam szellem vagyok, örökkévaló vagyok. Csak a szellem ama különös alakja, amelyet képviselek, mulandó. A halál nem egyéb, mint átmenet a szellem egyik alakjából a másikba. Mivel semmi sem vész el, az erkölcsi világrendben oly kevésbé mint a természetiben, azért a teljes erők átmennek a lélek élő természetébe és ezzel hozzá-

járulnak jövőendő élete kialakulásának meghatározásához.

Innen következik az emberi személyiség különös nagy méltósága, az immanens szentség és a földöntuli élet.

A szellem örökké teremtő működés. Szabad működés lévén, végtelenül különböző alkotásokban nyilvánul. Még pedig a nagy lángelmékben lép fel a legnagyobb erővel és a legszembeszökőbben. Jelentősen és sajátos formában nyilatkozott meg a héber prófétákban.

Innen a biblia sajátos értéke és Izrael eredetisége és hivatása.

Kettős, testi és szellemi természeténél fogva van valami az emberben Istenből és a természetből; találkozó pontja ő az isteninek és az érzékinek. Mindegyikünknek jutott tehát rész az egyetemes nemesbítés és nevelés munkájából, ha igaz, hogy a nevelés annyi mint felemelés alacsonyról magasabbra, mint a szelleminek fokozatos kiterjesztése. Rajtunk áll, hogy mindinkább áthassuk azt a titokzatos erőt, amely bennünk és másokban működik, gondolkodással, szabadsággal és szeretettel; rajtunk áll, hogy mindjobban előmozditsuk a világ rendjének azonosságát az isteni renddel, hogy fölemeljük a földi társadalmat az Isten országának méltóságához.

Innen következik az erkölcsi optimizmus vagy a messianizmus eszméje az egyetemes igaz-

sággal és testvériséggel, mint eszményi vég-céllal.

A szellem az emberiség körében való fejlődése közben alá van vetve az idő, a távolság és az egyénítés feltételeinek. Más szóval felveszi a korszakok, a más-más környezet és gondolkodásmód jellegét. A forma tehát, amelyben fejlődik, viszonylagos és módosulnia kell az új feltételekhez képest és ahhoz mérten, amint a szellem mind világosabban ismeri meg önmagát. Ennélfogva egyfelől szükség van formulákra, jelképekre és intézményekre, amelyekben a szellem megtestesül és a melyek által mi kifejezésre juttatjuk a szellemet, hogy jobban közlekedhessünk vele magával és a többi emberekkel; másfelől pedig ezek a formulák, jelképek és intézmények nem egyebek kifejezőmódoknál, amelyeket felül kell vizsgálni és meg kell újítani, mihelyt felismertük, hogy elavultak és nem alkalmasak többé.

Ezen alapul az egyes cultusnak szüksége és ezért kell az egyes cultust állandóan összhangba hozni a fejlődés szempontjából felmerülő kívánalmakkal és szükségletekkel.

Wagner lelkesz:

Čsupán csak egy szót akarok mondani, és ez a következő: Nekem úgy tetszik, hogy mindnyájunknak, akik itt együtt vagyunk, rendkívüli

érdeklődéssel kell fogadnunk Izrael egy képviselőjének, Louis Levy dijoni rabbi urnak megjelenését körünkben ama régi anyavallás részéről, amelynek az egész vallásos Nyugat a legjobbat köszöni mindabból, a mije van.

Azt mondta a próféta, hogy mikor Isten szolgálja meg fog jelenni közöttünk, visszatéríti majd az apák szívét gyermekeikhez és a gyermekek szívét apáikhoz. Ez a törvénye az egész történelemnek. Nincs is semmi biztos haladás, ha nincs összefüggés az apák között, akik a hagyományt képviselik, és a fiak között, akik a jelent teszik. A mi apáink — Izrael és az ő régi prófétái, az a nép, mely a világnak adta Krisztust; a gyermekek pedig mi vagyunk. Kell, hogy Isaj hajtása és mindazok, akik vele ojtották be lelki életüket, hálával és fiui tisztelettel tekintsenek a prófétáknak és Ábrahám népének régi törzsökére; és el fog jönni az idő, amikor a prófétáknak és Ábrahám népének régi törzsöke el fogja ismerni Isaj hajtását, amely belőle virult ki.

Én különös barátja vagyok Izraelnek s főleg azoknak Izraelben, akik átérzik, miért tartotta fenn az Örökkévaló mind a népek közül és annyi viszontagság közepette 3000 év történelmének régi tanuit.

Nem ok nélkül vannak itt ezek az évszázados tanuk. Közöttünk laknak mint a multnak nagyszerű alkotásai, hogy emlékezetünkbe idézze-

nek olyasmit, amit talán elfelejtenénk. Nekünk kezet fogva kell velük haladnunk és éreznünk azt a szoros szellemi testvériséget, amely áthat bennünket.

Küldjünk tehát bátorító és szíves üdvözetet Izraelnek, amely él és élni akar, mindig inkább visszatérve az ő prófétáihoz, amint mi is mind inkább megtérni akarunk az evangéliomhoz. Fejezzük ki itt mindnyájan azt a kívánságot, hogy ezek az érintkezések apák és gyermekek között sokszorozódjanak a magunk és mások igen nagy hasznára és hogy a próféták szelleme működjön közöttük és közöttünk, azért, hogy megérthessük Krisztus szavát:

„Nem jöttem én azért, hogy eltörüljek, hanem hogy betöltsék.”

A keleti nők vallásos állapota.

— Hyacinthe Loysonné urnőtől. —

Elérkeztünk a nagy válsághoz, mely világ-szerte előállott a vallás kérdésében és a kérdés ez: Van-e Isten, aki az emberiséget renddel, igazsággal és szeretettel kormányozza; vagy fékezhetetlenek az emberek, tanácsgyűlések, királyok vagy népuralmak, hogy végtelenül folytatják ezt az általános forradalmat, háborút és a nemzetek pusztítását?

Ha a dogmai tér különösen a férfiakhoz tartozik, a vallás országa kiválólág a nőké, mert a nők az emberiség létrehozói, a férfiak formálói és az ők legjelentékenyebb nevelői. A nők az egész világot egyenként és összesen sziveik alatt nagy szenvedéssel hordozván, inkább igénylik az Ég segélyét és vigasztalását, mint a férfiak; és sem vesződésük, gyengeségük, tudatlanságuk, sem elnyomatásuk nem mentik fel őket kötelességeik alól.

Nem vagyok megrögzött nőpártoló, de hiszek a férfi felsőségében, mint az Istentől rendelt kormányzó tényezőben és a női felsőségben, mint az emberiség létrehozó és erkölcsi erejében. Nem

lehet a két nemzet egymástól elkülöníteni a természet törvényeinek megrontása és az emberi előhaladás és boldogság megakadályozása nélkül

A messze kezdettől fogva összhángzás hiánya van erejük mérlegében és a jövő fogja megmutatni, ha a férfi valóban védelmezője, támogatója és vezetője-e a nőknek.

Ettől a fogas kérdéstől függ nemcsak minden földi boldogság, hanem az emberi nem élete is. Ezen eredeti tényt szem előtt tartva, rátérek tárgyamra. Nem fogok itt a legszélső kelet pogány asszonyairól beszélni, ahol az egy isten-hit eszméje csak most bontakozik ki az ők régi hitükből: és csak Izrael nőiről mondhatom el, hogy az ők állhatatos hitökkel, hősiei kitartásukkal 20 század embertelen üldözése közepette, végre Amerikában, Németországban, Angliában és Franciaországban régi istentiszteletükben, ahol a lélek oly sokáig elfolytatott a betű által, a reform munkájára vállalkoztak és kezdik követni — ismerve vagy nem ismerve — a Nagy Zsidó példáját. Izrael férfiai, atyái voltak azok, akik elnyomták Őt; és Izrael asszonyai, anyái lesznek azok, akik beiktatják Őt gyermekeik szívébe, saját fájába, az Ő népe között és a zsinagógában. Aztán nem lesz többé anti-semítizmus.

Rátérünk most az izlam nagy, zárt királyságára. Franciaországnak csak Afrikában 30 millió mohamedán alattvalója van, ami nagymértékben

növeli érdeklődésüket az előttünk levé tárgy iránt. Az izlam istenuralom, ahhoz képest fogunk bänni vallási kérdéseivel. Valójában, ha értelmes, szabad és tisztességes gondolkozók vagyunk, azt mondjuk, hogy nincs a világon csak vallás, amiként nincs a világegyetemben csak Isten.

Az izlamban, amiként minden isteni uralkodásban, nincs két mértéke az erkölcsnek és valásnak, egyik a nők, más a férfiak számára.

Az izlam egységshivés. Rövid és egyetlen hittétele: Isten és az ítélet. Nincsenek pápái, püspökei, sem papjai, s épen azért nincs kinzó egyházi szervezete.

Mindnyájan világiak, amiként Krisztus és tanítványai voltak és hozzájuk hasonlóan taníthatják és prédikálhatják, hogy Isten az egyedüli fővalóság és uralkodó. Nincsenek felekezetei, de mindenütt jól szervezett kölcsönösen segítő társulatai, alkotmánynak tartván a Koránt és a szeretet művének a törvény végrehajtását.

A muzulmánok unitárius keresztények, örömet megvallván azt és orthodoxabbak, mint Socinus vagy Channing. Elfogadják az Ó- és Újtestamentumot és ismerek néhányat, akik egész evangeliumokat eltudnak mondani könyv nélkül. Hisznek Krisztus csudálatos születésében, de vonakodnak őt Isten fiának nevezni, azt hívén, hogy mivel Isten tisztán lélek, nem lehetett neki testből született fia. Őt Isten lelkének hívják, arabul

Rouk-Allah. Azt hiszik, hogy őt imádni bálvány-imádás és Istennek nevezni káromlás. Azt hiszik, Allah úgy szerette őt, hogy nem engedte meg keresztrefeszítését és egy hozzá hasonló más ember helyettesítette őt a kereszten: és hogy felment az égbe, és ismét el fog jönni a földre, amint megígérte, mint a világ Messiása és megváltója. Ekkép ők orthodoxabbak, mint sokan közülünk, akiket keresztényeknek hívnak.

Az izlamnak kevés szertartása és ünnepe van, inkább a szellemhez, mint a betűhöz ragaszkodnak, nagyobb súlyt helyeznek a magaviseletre, mint a hitcikkekre; és mindenek felett az igaz és egyedüli Isten imádására; és az alázatosság szellemére, minden rosszat és szerencsétlenséget megadással fogadván. Az izlam átfordítva, lemondást jelent. Gyakori imádkozás és mosakodás elengedhetetlen, és a Ramadam nagy ünnepe kötelező mindenkire nézve, tekintettel lévén az anyákra, betegekre és gyermekekre. Ezt a szigorú ünnepet egy csep víz nélkül vagy egy szivar szippantása nélkül viradattól sötétig, mindenki vidáman megtartja, sohasem duzzogó vagy szomorú ábrázattal. Mohamed nagyon jól tudta, hogy az érzékeket, a vallásos élet és szellemi emelkedés céljából kormányozni kell. Ez őt a feleségek számának korlátozására vezette és ekép a család kialakult népe vegyes sergéből; a család megalapítása az igaz Isten kinyilatkoztatásával együtt, őt legnagyobb reformátorrá tette

azok közt, kiket a világ valaha létrehozott. Megengedett, de sohasem tanácsolt két, három vagy négy feleséget, négynél többet soha; ugyanakkor a több nejeséget tényleg lehetetlenné tette, mint-hogy mindenki iránt ugyanazon szeretetet és bánásmódot rendel. Ez egy férfinak és egy nőnek a házasság életben összetartozó szeretetével együtt, amely lassanként és biztosan kifejlődik az emberi szívekben, gyorsan elűzi az izlamból a többnejeség sötét felhőjét. Több rendbeli kiterjedt keleti utazásunkban, amikor kivételes alkalmunk volt a gondos tanulmányozásra és megfigyelésre, gyakori és hosszas társalgásunkban a legkitünőbb emberekkel, többek között három nagy izlam seikkel; és ahol bejárásom volt a háremi életbe, a nagyvezér palotájától, a pusztai nomád sátoráig, őszinte és vallásos tiszteletet találtam minden mozlumnál a keresztények iránt, akik keresztények Krisztus szerint, de mély megvetéssel viseltetnek a keresztény vétkek iránt és szent borzadással amiatt az igaztalan bánásmód miatt, melylyel viseltetünk a bennszülött fajok és gyengébb népek iránt; és mint félreérthetetlen tényt igazolhatom, hogy jól-lehet, ami felfogásunk s érint igen valószínűleg nagy szabálytalanságok léteznek köztük, mindazonáltal a többnejeség minden osztályban hanyatlóban van. Konstantinápolyban, Kairóban és Tuniszban az előkelő és felsőbb osztályból teljesen száműzték. És alapos forrásból tudom, hogy a jelenlegi török

szultán három feleségét elbocsájtotta az egyért, akit szeretett és aki gyermekeinek anyja.

A marokkói szultánnak és az egyiptomi khedivének (alkirálynak) csak egy-egy felesége van. A azlii hercegnő, egy kegyes mozlin, a keleti és nyugati asszonyszövetkezetnek tiszteletbeli elnöke, amelynek én állok az élén, házassági szerződésében kikötötte, hogy férje ne vehessen el egy másik nőt is, s ezt a szultán jóváhagyta.

A kezdetleges többnejűség, amely a barbár kor kinövése, prófétáink által ugyan bevitetett úgy az izlamba, mint Izrael vallásába és mindig és mindenütt ragya volt az Úr szőlőjében, de az Utahi többnejűség, mely a kereszténységből sarjadzott ki, száraz folt és fekély és Amerika megszentelt földjéről ki fog tépetni és égettetni. Utahról különösen Sóstó városban szerzett gondos, személyes tapasztalatból beszélek. És én figyelmeztetem Angliát és a többi európai országokat, Dél-Amerikát és a többi távollevő országokat is, az úgynevezett Mormon missziósokra, akik báránybőrbe öltözött farkasok és nem egyebek, mint részesei a fehér rabszolgakereskedő üzletnek s annál megvetésre méltóbbak, mert munkájokat a vallás színe alatt folytatják. Liverpool és Zürich a főhadiszállások Európára nézve. Hála Istennek, Amerika női e dolgot kezökbe vették.

Egy dologgal tisztában lehetünk, hogy az izlam sohasem fog áttérni a mi kereszténységünk-

höz (egyetlen áttértet sem találunk) és egy másik dolog szintén bizonyos, hogy ha előbb-utóbb Isten segedelmével megtérünk Krisztus kereszténységéhez, minden egy Istenben hívők, idővel összebékülnek és szövetségben egyesülnek. És mily kíváncsú és hatalmas szövetségünk lesz abban a nagy vallásban, amelyben nem gondtalanok a szegények iránt, nincsenek iszákosok, nincsenek kivetett asszonyok, törvénytelen gyermekek.

Egyéb dolgok közül, melyek megkülönböztetnek minket a mozlímoktól, egyik az, hogy ők boldogok hitükben: mi rendesen nem. Aztán nekik teljes bizalmuk van a paradicsom megnyerésének valószínűségében, mialatt a keresztények legnagyobb része állandóan a pokolbeli félelemben él. A mozlím gondolatvilága különbözik a keresztényétől.

Semmi sem gyászos az izlamban, még a temetések sem: az egyedüli halálküzdés, amely megindítja a szíveket és a szomszédságokat, az anyák keserves kiáltásai, mikor gyermekeik meghalnak.

A vallás a mazulmánokkal vele született, levegőjükkal, lélegzetükkal szívják be; oly igazi légköre a léleknek, miként a természetes levegő a testnek. Ezért a mozlímoknál nincs meg az újjászületésnek vagy vallás nyeresnek időnye vagy a hit beoltásának időszaka. Gyermekeiket gyakran viszik az atyák karjaikon a moseba, hogy korán

fogékonyak legyenek az imádkozás iránt és részt vegyenek az istentiszteletben. Nem együgyű dajkai rímekeket énekelnek nekik, hanem szép egyházi és zoltárénekeket, szent költeményekkel és vallásos legendákkal. Minden gyermeknek gondosan tanítják a Koránt és szöveg szerint ismétlik, amíg élnek és ekképen emlékezetükben helyezik el, nem a polcon s mikor utaznak, nem hagyják otthon sem bibliájukat, sem imádságos könyvüket, hanem magukkal viszik vallásukat és egyházukat mindenüvé.

Minden muzlin asszonynak nagyravágyása és boldogsága gyermekei számában és minőségében van. Az anyát jól segítik házi dolgaiban, gyakori imáiban és mosakodásaiban; látogatásokat teszen és fogad és az ő kiváló himzésével, élete nem egyhangú: nála a bosszúságnak és szomorúságnak kevés helye van.

Ahol többnejűség van, az elválás gyakori és könnyű, mint a megosztott szeretetnek és féltékenységnek természetes következménye.

A vallás feladata a modern Indiában.

Irta : Benoyendra Nath. Sen. tanár Kalkuttában.

A szabadelvű vallásos gondolkozók és munkálkodók nemzetközi konferenciáján egy Indiából jövő képviselőnek a jelenléte kiváló jelentőséggel bír. E gyűlés amaz emberek gyülekezete, kik érezték és üdvözölték az új kor ébredésének behatásait, kik előtt a lélek, a szellemszabadság, mint az ébredő korszellem befolyásának eredménye, nemcsak azt jelenti, hogy a régiek elmúltak, meghaltak, hanem azt is, hogy új élet következett. Ne mondja hát többé senki, hogy a szabadelvű vallás csak egy név, ama magában véve üres és léha, száraz és romboló rationalismus helyett, mely alig kedvesebb a ma már tulérett hagyományszerűségnél és dogmatismusnál, mert a szabadelvű vallás alapján véve Istennek igazi megtalálása korunk amaz új körülményei között, amelyekben nekünk élnünk kell. A modern gondolkozás megnyilatkozása valóban egy dicső apokalypsis, mely minket az emberiség szellemi öntudatának azon kikutathatatlan és kimerithetetlen mélységé-

hez vezet, hol az ember inkább érzi ma, mint valaha, hogy ő az örökkévalónak gyermeke. A hit, mely emez öntudatból ered, épen azért, mert ott gyökerezik mélyen a dolgok örök igazságában, nem erősebb, nem állandóbb és nem gyümölcsözőbb-e, mint bármely más hit, mely a könyvekben, a hagyományokban, az egyházban és dogmákban létezik? . . . E hit előtt sem a tudomány, sem a fejlődés története nem botránykő, mert ez a fölszínről a mélybe néz s türelmesen várakozik, míg mind a tudomány, mind a fejlődés története előadják tanításaikat, kijelentéseiket. E hit kötelességre, szeretetre, tiszteletre vezérel; ama tiszteltetre, mely tiszta belátással párosul a multat és jövőt, az embert és rendszereket illetőleg; — arra a szeretetre, mely lerombolja a korlátokat az osztályok és felekezetek, a fajok és színek között; — és ama kötelességre, mely a szeretetnek megvalósítását keresi az életben mindenütt s ha kell még a halálon keresztül is.

Érdekes vizsgálgatni, hogy mikép derült e hit reánk s mikép lett az mind fénylőbbé, míg oda vezetett minket, ahol ma állunk. Kell-e mondanunk, hogy e világosság is keleten gyúlt fel először és onnan jött nyugatra; vagy azt mondjuk talán, hogy nyugatról jött keletre, avagy abban állapodjunk meg, hogy e világosság sugarai egy időben törtek elő a keleti és nyugati láthatáron és addig haladtak, míg találkoztak s egyik a másban

felolvadtak? Channing, Emerson, Parker Tivadar, Carlyle, Müller Miksa és Martineau egyfelől; másfelől Raja Rammohun Roy, Daharshi Devendra Nath Tagore és Keshub Chunder Sen sok más kisebb nevekkal, úgy tetszik, hogy hegycsucok voltak, melyek felfogták e világossági sugarakat s aztán mint örökséget adták tovább a következő nemzedékeknek. Mind eme lelkek melegében, mi az isteni léleknek közvetlen érintésére, korunk világ-szellemének lüktetésére és felemelkedésére ismerünk. Hogy jött létre mindez? Egyszerűen amaz erőlködésnek volt ez az eredménye, melyet a modern tudomány és civilizáció hozott létre a tisztelt és szeretetnek velünk született és soha meg nem haló amaz ösztönéből, mely az emberiség szívében gyökerezik; vagy együttes lehelete ez ama legmagasabb aspirációknak, melyek életre szólították korunk minden irányzatát a nevelésben, politikában, kereskedelemben és a társadalmi fejlődésekben? Szemlélni hiábavaló. A szellem működése mindig rejtelmes; mi Indiában a szellem működésében egyszerűen a gondviselés kezét látjuk, s ezt új világosságnak nevezzük, — Isten ajándékának saját korunk részére.

Azt hiszem, nem szükséges s talán nem is hasznos e hitről hosszasan beszélnem. Legjobb azt a lélekben lakozó élő vágyódásnak nevezni, s nem pedig valami más olyannak, mint amely logikai, pontos meghatározásra alkalmas. Nekem

azonban úgy tetszik, hogy három pont van, mely azt világosan körvonalazza.

Első sorban azt tanítja, hogy az egész világegyetem — az összes anyagi és szellemi világ — a szellemi alapon áll s ez a szellem a végetlen Isten. Másodszor azt tanítja, hogy az ember szellem, s életének, munkáinak, örömének és fájdalmainak minden próbája végeredményében szellemi, lelki megpróbáltatás és hogy az ember sorsa lelki, szellemi, ami leghelyesebben örökkévalónak nevezhető. Harmadszor, hogy az egész emberiség egy közös életet él a szellemben, melynek próbája is szellemi és örökkétartó sorsa is az.

E hitnek az egyéni, nemzeti és társadalmi életben való kifejtése, megvalósítása az, amí saját korunknak vallásos feladata. E feladat feltételei keleten és nyugaton, vagy a különböző országok és nemzetek között különbözhetnek, de lényegük ugyanaz. Nehány feltételt akarok én most felsorolni azok közül, melyek mellett e feladat megvalósítható Indiában.

Itt legelőször is az a kérdés áll előttünk, hogy mit kell értenünk az ugynevezett secularizáció irányzata alatt, melylyel már ma mindenütt találkozunk. A modern civilizációt általában materializmussal vádolják s azt hiszem helyes is addig, míg a materialismus alatt nem értünk egyebet, mint halomra gyűjtését annak, ami egy embernek vagy nemzetnek birtokában van, és nem azt, ami

maga az ember és nemzet. A secularismus irányzatának Indiában meg van a maga különleges jelentősége. Az indiai kormány, levén idegen kormány, kénytelen és pedig nagyon helyesen, azt az álláspontot elfoglalni, amit a politikában vallások iránti semlegességnek neveznek. Tisztán a nyugatiak szemüvegén keresztül nézve, e semlegesség külön-külön hasznos az államra és egyházra, mivel itt inkább és inkább hódít az állam és egyház különválásának eszméje. De Indiában, ahol egy intézmény se boldogulhat a kormány közvetlen vagy közvetett támogatása és védelme nélkül, az ily elvek elfogadása messze kiható következménnyel birna. Egyik következmény például az lenne, hogy az ország összes nevelésügyi rendszerét secularisálni kellene, a legkisebbtől a legnagyobbig. És képzeljék el, minő állapotba jutna a nép és társadalom, ha a legalsó elemi iskolától fel a legmagasabb foku egyetemig sehol se nyerne határozott vallásos oktatást. Bizonyára sok babona és előítélet van Indiában, épen mint a világ minden országában, melyek hála az angol nevelésnek, mind oszladoznak; de amit ezek helyébe ültetünk, az nem az élet mélyebb igazságainak ismerete, nem valódi megismerése az emberi természetnek, nem a tisztelet, bámulat és az igaz emberségnek megismerése, hanem csupán az, ami képessé teszi az embert arra, hogy bizonyos helyet elfoglaljon és betöltsön az államszerkezetben, ha szükség van

reá, avagy talán ott legyen ama kevés kiválasztott között, kik a tudomány és irodalommal is foglalkoznak anélkül azonban, hogy tudnák, minő célra lehet és kell azokat értékesíteni. A vallásos eszmék és érzelmek emez üressége, mely gyámolítottat s fejlesztetik ma a gyermekkortól kezdve, az, mely ellen a szabadelvű vallásnak fel kell vennie a küzdelmet Indiában. Az indiai nép kedélye lényegében vallásos s a vallásos tisztelet és miveltség egyes hagyományos alakjainak a miveltése még nem szűnt meg, de minden következő nemzedékkel ezek inkább és inkább lesznek a múltéi s napjainkban nem a babona és előítélet az, mely ellen a szabadelvű hit- és vallásnak harcolnia kell, hanem a közöny, a szivhidegség és világiasság.

Nem kell felednünk továbbá, hogy szabadelvű vallás mint élő hit nem valósítható meg a nemzeti öntudatban, ha nem gyökerezik, nem lel alapot a szemlélődő theologia és gyakorlati szellemi művelődés számára, — ama hit és művelődés számára, melyek kialakították a múlt nemzedékek népeinek életét és szellemét. E tekintetben India különös helyzetben van. India tulajdonának vallja az Upanishadákat, a Vedanta filozofiát és Bhagavadgita etikáját. A Rigveda hymnusai az ő földéről termettek s ott énekeltettek. Népéből származott Buddha és Sanharachadya. A Vaishnavismus és a Sikhismus az övé, míg a mohamedá-

nismus, bárha távolföldről jött is oda, szép és megragadó történettel dicsekedik Indiában. E vallások és kultuszok, ez egyének és rendszerek szelleme és befolyása szétválaszthatatlanul össze van vegyülve a nép életével és legjobb, legnemesebb intézményeivel. Ezeket számba nem venni, róluk mit se tudni, vagy irántuk közönyösnek lenni: csakis ama nemzeti élet és szellemnek siralmas elszegényesítéséhez vezetne, amelyre nézve semmi erkölcsi, vagy észszerű igazolást találni nem lehetne. Ezért a szabadelvű vallás hivatása Indiában gyakorlatilag épen az, ami nyugaton a kereszténység régi irodalmára és mivelődésére nézve. Az egyedüli kérdés tehát az, hogy minő módszert alkalmazzunk, ha a multak dolgaival foglalkozunk? E pontnál én csupán egy megjegyzést kívánok figyelembe ajánlani. Egyik legjobb módszer kétségtelenül, teljes kritikai tanulmányozása a multnak, hogy így amennyire csak lehetséges a történelmi tárgyakban biztos pontosságra jussunk; továbbá teljes észszerű becsülése minden hitnek, minden ismeretnek, törvénynek, fegyelemnek, intézményeknek és szokásoknak, vagy bármi más egyebeknek is, melyeket egy vagy más időben a vallás szentesített. Vonatkozzanak bár ezek Buddha vagy Jézus életére, az európai szerzetes intézményekre, avagy az indiai osztályrendszerre, mindezeknek keresztül kell menniök az igazolás próbáin. Azt hiszem azonban, hogy van még egy magasabb szándék is.

Megragadni, méltányolni, assimilálni, megtartani és megörökíteni saját viszonylagos minőségükben mindama javait a tiszta szellemi életnek és gyakorlatnak, amelyek össze vannak gyűjtve a multak feljegyzéseiben. Jaj nekünk, ha ezekről elfeledkezünk!

A szabadelvű vallásnak azonban Indiában nem elég csak tanulmányoznia, megbecsülnie és assimilálnia a multat, mely rendkívül gazdag és változatos, hanem a jelen élettel is kell foglalkoznia, mely nagyon bonyolult. Az egyszerűség, a tisztaság, a társadalmi élet és intézmények fejlődése tekintetében valószínűleg nem lehet összehasonlítást tenni India és a nyugat országai között. Ha tekintetbe vesszük csupán a nyelvek sokaságát, melyek által a szabadelvű vallásnak magát kifejeznie és megalapítania kell, mielőtt az Indiának nemzeti vallásává lehetne, akkor bizonyos fogalmat nyerünk arról, hogy minő óriási munka fekszik előttünk. Az indiai legutóbbi népszámlálásról a kormány által 1903-ban kiadott jelentés szerint 180 különböző nyelvet beszélnek India különböző részeiben.

Gondosan előre törve kötelességünk megtartani ama megbecsülhetetlen szellemi kincset, mely nekünk örökségünk a multból, mialatt azonban ujitunk, reformálunk s megszabadulni igyekszünk ama hittől, ama szokástól és intézményektől, melyek nem bírják ki a kutató észszerű kritikának

világosságát és teljesen szabad teret engedünk 294 millió népességünk minden felekezetének, hogy tovább fejlődjék azon az uton, mely reá nézve a legtermészetesebb, a mialatt azonban igyekszünk megteremteni az összes számára a nemzeti vallásos élet közös öntudatát; igyekszünk eltanulni nyugattól a küzdő ember szellemét és az egyéni felelősségnek komoly érzetét és elfogadni Jézustól a keresztről hangzó édes, életet adó evangéliumát. E komoly munkát magunk előtt tartva, épen most megyünk keresztül egy válságos korszakon. Épen most veszítettünk el kettőt a mi vezetőink közül: Maharshi Devendra Nath Tagoret, kinek megjelenése mindenütt lelkesedést és erőt adott mozgalmainkba és Protap Chunder Mozoomdaart, kinek Európában és Amerikában folytatott munkái hoztak minket közelebb a mi testvéreinkhez nyugaton. A mi szervezetünk nem nagyon erős, munkásaink nem számosak, ha az előttünk álló nevelési munkát tekintjük; 294 millió embert vezetni az új hit evangéliumára, intézményeink erreszegények, jelentéktelenek. De az idők szelleme, sőt több, az Isten szelleme velünk van, s eme hit ereje már sok lelket áthatott Kalkuttától Bombayig, Madrástól Lahoreig; és lennie kell még bizonyára sok ismert vagy ismeretlen titkos erőnek mindenfelől, melyek velünk egy irányban, egy célra dolgoznak. Mindezen kívül és mindezen felül, mint Istennek áldása jó hozzánk és segít minket nyugat orszá-

gainak sok hivsége, tudományos és kegyes embere, akiket mi, érdemtelenül bár, szerencsések vagyunk hit szerinti testvéreinknek nevezni, s kiknek szivességéből én itt lehetek s beszélhetek, mint szeretett hazámnak képviselője. Az isteni gondviselés irányítása és áldása alatt vajha segíthetnék egymást kelet és nyugat, Ázsia, Európa és Amerika ama küldetés teljesítésében, amelyet Isten kijelölt külön-külön mindenik számára.

A megváltásról szóló keresztény tan forrásai.

(Töredék Dr. Pfleiderer berlini egyet. tanár felolvasásából.)

A megváltás tana a kereszténységet megelőzőleg is előfordult a különböző népek vallásában. A mindenütt jelenlevő isteni szellem, különféle népekben és különböző időben, fölébresztette a megváltás iránti vágyat. A ker. tan két formában nyilatkozott meg, egyik a világ végére volt tekintettel és a zsidó apokalyptikus tanítás befolyása alatt keletkezett, a másik, amely Pálnak tulajdonítható, a Krisztus halálából indult ki.

A keresztények megváltás iránti reménysége érintkezésbe jött a zsidók messiási reményével. Ezen zsidó tannak is két forrása volt. Egyik a régi prófétai felfogás, mely azt tartotta, hogy Isten egykor megfogja szabadítani Izraelt. Ez a felfogás alapjában nemzeti és politikai volt, de vallásos tartalommal ellátva s mégis ebben az alakjában nem lehetett általánossá. Ezt követőleg a Makka-beusok idejében, vagyis a Kr. születése előtti száz évben a perzsa befolyás atatt megindult egy másik felfogás, melynek hatása alatt a szükkörű nem-

zeti eszme általános hitté lett s az egész világra irányult abból az eszméből indulva ki, hogy az isteni hatalom minden gonosz hatalmat meg fog semmisíteni s megalapítja az Isten országát. Mielőtt Jézus fellépett volna, a zsidók már így imádkoztak: „Jöjjön el a te országod.”

Az általános végveszedelemben való hit eszméje, melyből az új ég és új föld eszméje származott, valamint az a gondolat, hogy az igaz a halálból fel fog támadni, a persák hitéből jött be a zsidókéba. A persák Saoshyant-nak nevezték a messiásukat, ki isteni közbenjáró volt, hogy a nagy veszedelemben szerepeljen és a jó győzedelmét biztosítsa. A keresztények ezt a hitet átvették a zsidóktól. A messiást személyesítették s ezzel a messiási reménynek új erőt kölcsönöztek. Az a gondolat, hogy az, aki meghalt és a halált legyőzte, volt a nagy szabadító, fokozta e tan befolyását

Pálnak a Krisztus haláláról való gondolata kapcsolatban volt a régi áldozás eszméjével. A zsidók is, a pogányok is azt hitték, hogy a nagy csapások az isteni harag jelei, melyeket csak áldozattal, a legjobb, legkedveltebb dolgok feláldozásával lehet megengesztelni. A pogányok is, a zsidók is gyermekeiket áldozták fel. Ebből az eszméből kiindulva rájöttek arra a gondolatra, hogy a hősök és az ártatlan marttyrok fel kellett hogy áldozzák magukat a bűnös nép megváltásá-

ért. Ez a nézet a Makkabeusok idejében uralkodott a zsidóknál és megvolt a perzsáknál. Ezután egészen természetyszerűleg jött Pálnak.

Kapcsolatban van ezzel az isteni lény feláldozásának az eszméje is, amit Ázsiában ápoltak s amire rávezette őket a napnak évről-évre előforduló halála és új életre kelése. Ezekkel kapcsolatban állott a vízzel való keresztelés, mint a beiktatás szertartása s ezen alapult a szeretet közös vendégsége is. Midőn az Isten megszabadult a haláltól és megmaradt az életnek, titokzatos úton arra gondoltak, hogy ezzel az ember biztosítékot nyert a halhatatlan életre. Ezek az eszmék vannak kifejezve a Pál leveleiben is Rom. VI., I. Kor. X. XI.

Nem lehet csupán a véletlennek tulajdonítani, hogy a keresztény nevet először Antiokhiában adták a tanítványoknak. Antiokhia volt a pogány keresztény befolyás főhelye és itt volt gyakorlatban a syriai Adonis imádása is. Az ezzel kapcsolatos szertartások egy részét a keresztények átvették, miután a tant alkalmazták a Krisztusra. Ennek lett a következése, hogy a keresztények különálló testületté alakultak.

A harmadik napon való feltámadás gondolata is a pogány népek mysteriumaiból csúszott be az új-testamentumba. Az Adonis tiszteletére rendezett ünnepélyen az életre ébredés, vagy az életbe visszatérés néhol a második, néhol a har-

madik napon ünnepeltetett, tehát nem volt egyöntetűség az eszmében.

A sirnál megjelenő asszonyokról szóló evangéliumi tanítás is a syriai asszonyok pogány mythosával van kapcsolatban, minthogy ezek ünnepélyesen eltemették urokat, Adonist, s azután látták a testet kikelni a sirból, melybe helyezték volt. Midőn a keresztények elfogadták ezt a pogány mythost és összekapcsolták a Krisztusban való hitőkkel, átment az évenkénti gyakorlatba egyszer mindenkorra. Ezt követte a tanítványok mystikus vacsorája, a Krisztussal meghalás és a valódi életre föltámadás.

Mindamellett hogy Pál a megváltás eszméjét pogány forrásból merítette, mélyebb jelentőséget adott neki az ember erkölcsi és szellemi érdekében.

Pál a Krisztusban az Isten fiának eszményített emberségét ismerte föl, miután ő engedelmes-ségével jóvátette azt, amit az első ember bűnével elveszített volt. A Krisztus halála és feltámadása nemcsak a természeti élet megújulása iránti reményt ébresztette föl, hanem biztosította az Isten lelki gyermekei erkölcsi engedelmességét.

A keresztelezés jelentette az ember régi, bűnös része-halálát, az új ember hitben való megerősödését. Az urvacsora nemcsak arra szolgált, hogy titkosan részeseivé tegye a résztvevőket a jövő életnek, hanem arra, hogy a tagok között a test-

véri szeretetet tökéletesítse. Ez a Pál tanának a lelke. Így hát a régi, pogány, világias és anyagias kérget erről a tanról ellehet dobni.

Valamint föladta a régi egyház az ezeréves várakozást (chiliasmus) vagy álmodozást, úgy föl-adhatja a megváltás tanából is a mythos elemet, akár pogány, akár zsidó forrásból eredt, s ehelyett ragaszkodjék az egyedüli igaz megváltó eszméhez, a szeretet isteni törvényéhez, a testvéri szeretethez, amely azt tanítja, hogy mindenki hordozza a mások keresztjét, mint Istennek igaz és hű gyermeke.

A francia egyház és állam külön- választása.

— Irta Rêville Jean tanár Paris. —

Az egyház és az állam külön választása folyó 1905. évi jul. 3-án a francia képviselőházban 100-nál nagyobb szótöbbséggel kimondatott és az őszön a senátus határozata alá fog bocsáttatni. Ez a tény annak a harcnak az eredménye, melyet a francia demokratia 30 évig folytatott a klerikálizmus ellen. Franciaországban a kormány szünetlenül ellentétbe találta a római kath. egyházat nemcsak szorosan vett politikai dolgokban, hanem mindenben, ami a közoktatást, a közügyek pénzügyi oldalát, némely külföldi államokkal való viszonyt, vagy a szerzetes gyülekezetek fennállását érintette.

Ennek a reformnak a keresztül vitelét a most hatalmon levő radikális párt állandóan hangsúlyozta a programjában, de nagy mértékben előkészítette az a viselkedés, melyet a római szent szék a püspökök kinevezése és Loubet elnöknek római látogatása alkalmával tanusított. Máskülönben is elkerülhetetlen volt a szakadás, mert a köztársasági demokratia és a római egyház közötti

ellentét mind feszültebbé lett. Elkerülhetetlen volt, hogy ez az állandó versengés másképpen végződjék. Vagy az történt, hogy a nemzeti kath. egyház teljesen kivonja magát a pápai főnhatóság alól, mind a főhivatalok betöltésénél, mind pedig az egyházi szabályok megerősítésénél. Ez az eset nagyon valószínűtlennek látszott, miután, Róma ellenfelei elveszítették az egyház iránti hűségüket; míg ellenben a nép tömege teljesen alá rendelte magát a pápai tekintélynek. A másik lehetőség az volt, hogy az egyház és állam külön válnak és véglegesen elszakítsanak minden köteléket, amely össze fűzte nemcsak Rómával, hanem általában az egyházzal.

As egyetemes választói jog érvénybe lépése következtében az ország képviselői a leghatározottabb és a leggyökeresebb eljárást választották, minthogy a közvélemény is ellenállhatatlanul sürgette ezt. Gondolkozó emberek nem tudják eltitkolni, hogy ez rendkívül nehéz vállalat, hogy sok veszéllyel jár a népnek az egyház és az állam közötti elszakadáshoz való hozzászoktatása, olyan országban, ahol az egyházi és polgári hatóságok közötti egység épen olyan régi, mint maga a társadalom; és olyan nemzetben, mely születésénél és hajlandóságánál fogva, csaknem teljesen katolikus. Egy ilyen országban a helyzet teljesen elüt attól, amely újonnan alakult országokban, milyen pl. az Egyesült Államok vagy protestáns országok-

ban, hol a nép tömege különböző egyházakra van osztolva, vagy legalább is különböző vallásos fölfogáshoz van szoktatva. Egészen bizonyos, hogy a franciáknak igen nagy számánál megszűnt a kath. hit; de a vallásos gyakorlatok, vagyis az eddigi szokás megmaradt. A keresztelés, urvacsora, házasság és temetés alkalmával az egyház szertartásai szerint kell eljárni. Egyszóval még azok a képviselők is, akik az ország házában a klerikálisok ellen szavaznak, igénybe szokták venni az élet nagy eseményeinél az egyház közreműködését. Sok előkelő ember nem tudja eltitkolni afölötti aggodalmát, hogy habár elvileg helyes is volt ez az eljárás valjon nem volt-e idő előtti.

Most azonban fölösleges efölött a kérdés fölött elmélkedni. A képviselőház már megszavazta a törvényt s a szenátusban is bizionnyal keresztül fog menni. Hosszas, komoly vitatkozások után, amelyek becsületére válnak a képviselőháznak, meghozott egy olyan liberális törvényt, amely összhangzásban van a köztársaság alapelveivel s egyszersmind igyekezett elkerülni minden veszedelmet, amely érhetné az államot egy olyan független, jól szervezett és központi hatalomra támaszkodó intézménnyel szemben, milyen a római egyház.

A tárgyalások alatt állandóan nyomta a szavazók lelkét bizonyos aggodalom, hogy mialatt a római egyházat megrendszabályozzák, olyan kor-

látokat állítanak föl, melyek miatt a protestáns gyülekezetek érzékenyen fognak szenvedni, de amelyeket nem lehetett elkerülni, hacsak nem akarták a római egyházat előkészíteni arra, hogy magát politikai és pénzügyi tekintetben is olyan hatalommá szervezhesse, amely sokkal veszélyesebb lenne a többi intézmények szabadságára nézve, mint eddig volt.

Némelyek egyenesen azt gondolják, hogy a köztársaságiak igen jól bántak el a klerikálisokkal s hogy ezek ezentul, még nagyobb előnyöket fognak élvezni, mint a concordatum idejében. A separáció törvénye főbb elveinek rövid áttekintése módot fog nyújtani az olvasónak, hogy a dolgot megismerhesse és megbírálhassa.

Ezentul a francia köztársaság nem fog elismerni semmiféle istentiszteleti formát, nem fog fizetéseket adni. Bármely istentiszteleti formát lehet gyakorolni, de azt kizárólag a magántársulatok kell, hogy fenntartsák. Ilyet bármely helységben tetszés szerint lehet szervezni az 1901. évi állami törvénynek a társulatokra vonatkozó intézkedései szerint s a jelen törvény némely pontjai szem előtt tartásával. Lehet szervezni helyi vagy nemzeti uniókat, azzal a föltétellel, hogy ezek alkalmazkodnak az istentisztelet formáira nézve az általános szövetkezeti szabályokhoz. Ezek a társulatok, melyeket istentiszteleti congregatioknak neveznek, igénybe vehetik azokat, az ingó- vagy ingatlan

vagyonukat, melyek jelenleg a az egyháznak tulajdonai, melyeknek ők nyomába akarnak lépni, de az ilyen vagyon kizárólag azon istentiszteleti forma gyakorlására lehet fölhasználni. Minden más egyházi vagyon a nyilvános intézetek, vagyis olyan intézmények javára fog fordíttatni, melyeknek általános hasznossága el van ismerve. Tehát az istentiszteleti kongregációk működése szorosan az istentiszteletre van korlátozva és nincsen megengedve, hogy foglalkozzanak neveléssel, alapítványokat tegyenek és különösen politikai és társadalmi kérdésekkel foglalkozzanak. Nyilvánvaló, hogy az istentiszteletnek katolikus formája juttott előnybe, hogy a protestáns egyházak, melyeknek a jótékonyság és a nevelés volt a főcéljuk, nagy hátrányt szenvednek, míg ellenben a katolikusoknál a jótékonyság és nevelés ügye a monostorok kezében marad, mint amelyek a székes-egyháztól egészen függetlenek.

Ezeket a megszorításokat azért kellett alkalmazni, mivel a törvényhozók féltek, hogy különben a kath. egyház egy valódi egyházállamot fog szervezni az államban. Ugyanebből az okból van megengedve, hogy a protestáns templomokat az istentiszteleti társulatok szabadon használhassák, azzal a kikötéssel, hogy jó karban tartsák, míg másfelől azokat az épületeket, melyek jelenleg püspöki paloták, még csak két évig lehet használniok. Az újonnan szervezett társulatok szedhetnek

évi díjakat, eszközélhetnek gyűjtéseket, de nem fogadhatnak el alapítványokat, sem végrendeleteket, s nem gyűjthetnek akkora tőkét, amely felülmulja három, illetőleg hatszorosát annak a tőkének, melyből az évi szükségletet fedezni lehet. Bizonyos föltételek alatt építési alapokat is gyűjthetnek. A közönségtől elfogadhatnak adományokat. Ez utóbbi intézkedés ismét hátrányos a protestáns egyházakra, mivel náluk nincsen gyakorlatban. Azok a papok vagy lelki pásztorok, kik jelenleg hivatalban vannak s már 30 évet szolgáltak s 60 évet betöltöttek, fizetésüknek háromnegyed részét nyugdíjul kapják. Azok, akik 45 évesek és 20 évet szolgáltak, fizetésüknek fele részét kapják nyugdíjul, de a nyugdíjösszeg 1500 franknál magasabb nem lehet. A többi papok eddigi fizetéssel a következő négy, illetőleg nyolc év alatt a helyi viszonyok szerint fokozatosan apasztatni fog, amig egészen megsemmisül.

Végül a törvény sokféle büntetést ír elő a papok ellen, vagy más egyházi személyek ellen arra az esetre, ha hiveikre politikai vagy társadalmi nyomást gyakorolnak; valamint azokra a társulatokra is amelyek nyilvános szabályaiktól eltérnek.

Ezen törvény intézkedéseivel e helyen tüzetesen nem foglalkozhatunk, csak azt jegyezzük meg, hogy liberális kormány alatt biztosíthatja a lelkiismereti szabadságot, de egy klerikális vagy

vallásellenes kormány alatt könnyen válhatik az elnyomás eszközévé.

A hű katolikus ezen elválasztás ellen tiltakozik, mivel igazságtalannak és botrányosnak tartja. Megvannak győződve, hogy a vallásos célokra fordított adományokra az állam kötelezve van az egyházzal szemben kárpótlásul azért, hogy 1790-ben a forradalom alatt a papság vagyona nemzeti vagyonná tétetett. Az elválasztás szerintök az egyház ellen elkövetett sértés ; miután a concordatum idejében az egyház az állammal szemben egyenlő hatalomnak tekintetett, ezentul pedig csak istentiszteleti társulatok lesznek, minden hivatalos jelleg nélkül és alá lesznek rendelve a politikai hatóság felügyeletének. Ezzel nagy sértés követtetett el Franciaország ellen, mint az egyház legrégebbi leánya ellen.

Némely jelek arra mutatnak, hogy bizonyos felső körökben nem félnek oly nagyon az elválasztástól, amint azt a szabadgondolkozók általában képzelik. Különösen pénzügyi okokból van némi aggodalom, mert pl. a Péter filléreket nem vehetik igénybe, sem a concordatum szerint járó segélyt. Ezzel szemben Rómában úgy gondolkoznak, hogy ezeket a veszteségeket kárpótolni fogja a római egyház nagyobb függetlensége, minthogy ezt ezentul a concordatum nem fogja korlátozni. Arra számítanak, hogy a francia egyházak pénzügyi dolgait ezentul Rómából intézhetik s a francia papságot

még jobban alája rendelhetik a római hatalomnak mint ezelőtt. Ezt a felfogást különösen táplálják az elnyomott apátságok főnökei. Ezzel arra számítanak, hogy a világi papságot megfogják bosszulni azért, hogy nem fejtettek ki kellő ellenállást.

Némely katolikus körökben, ahol a szabad-elvű fölfogás uralkodik, arra számítanak, hogy az új törvény a papokat függetleníti s arra indítja, hogy a római püspöki tekintélytől megszabaduljanak s magukat föntartsák gyülekezeteik segítségével. Valószínű, hogy ilyen esetek némely helyen fognak előfordulni, de nézetem szerint emiatt nem szükség nagyon aggódni, mert a Rómától elszakadó egyházaknak nem lenne tartós életük, hacsak egészen nem szakítják el a katolikus kötelékeket, mert a katolikus hit mindig és minden körülmények szerint csak római.

A protestánsok általában mindenütt szívesen fogadták az elválasztási törvényt, mert abban a hitben vannak, hogy az elfogadott törvény javulást, haladást eredményez s remélik, hogy a senatus módosítani fog némely olyan pontokat, melyek a protestánsokra most hátrányosok. A lutheránus egyház tagjaít nem bántja semmi aggodalom, mivel az ausburgi confessio védelme alatt, a zsinati szervezet mellett, teljesen védve vannak és a reformátorok szellemében folytathatják a haladást és a békés együtt működést. A reformált egyház tagjai, akik a francia protestánsok többségét al-

kotják, nem úgy gondolkoznak. Az 1872-iki hivatalos zsinat olyan confessiot fogadott el, s igyekezett rájuk erőszakolni, amely miatt két csoportra szakadtak, az orthodoxokéra, a melyikben a hivek kétharmadrésze és a szabadelvűekére, melyhez a hivek egyharmada tartozik. Rendkívül erős harc foly közöttük. Az orthodoxok egy nem hivatalos szervezetet állítottak fel, ahonnan kizárták a szabadelvűeket. A liberálisok nem akarván szakadást idézni elő, kénytelenek voltak egy egyházi képviselőt szervezni.

Az utóbbi 10 év alatt a harc heve némileg csillapult, az orthodoxok között egy új csoport keletkezett, amely liberális elvek szerint működik a zsinati szervezet keretén belül. A theológiában nagy szürzavar uralkodik. A liberálisok között sokan olyan tanokat vallanak, amelyek inkább összhangzásban állanak a traditioval, mint az orthodoxok haladó pártjának a hitnézete. Végül van még egy csoport, amely a népszerű evangélizáció érdekében buzgólkodik és hajlandó szövetkezni az atheismus és az erkölcsi sülyedés ellen.

Jelenleg az a fő kérdés, hogy a protestánsoknak sikerülni fog-e olyan egyházi szervezetet létesíteni, mely az ellentétes irányokat egyesítse; vagy szétszakadoznak ellentétes csoportokra és fölemésztik egymás erejét a küzdelemben. Én úgy gondolom, hogy a protestánsok nagy többsége erősen érzi annak a szükségét, hogy együtt

maradjanak. Ha az ötszázötvenezer protestáns, számot tevő be olyást tud gyakorolni ez ország 38 millió lakosságára, végét kell vetniök az ellenségeskedésnek. De attól lehet tartani, hogy ez a fölfogás nincsen kellően szervezve, s hogy az orthodoxus vezetők ellenállásán megtörik. Az utóbbiak nem hajlandók a szabadelvűekkel egyesülni, ők legfennebb csak abba egyeznének bele, hogy a különböző irányzatokat követők szervezkedjenek önállóan, s csak éppen a protestantizmus általános érdekei védelmezésére egyesüljenek. Épen ez év májusában vetette el a rheimsi orthodox zsinat azt az indítványt, hogy nemzeti zsinatot szervezzenek s abban mindnyájan egyesüljenek. De azt is kimondották, hogy az egyház és az állam elválasztása után gyűlést tartanak és az uniót megkísérelik. Ettől ez idő szerint keveset lehet várni, mivel az ellentétek oly nagyok, hogy ahelyett hogy egyesülnének, két vagy három templomot építenek oda, ahol alig van 100 protestáns együtt.

A liberális protestánsok is megtették a kérészületet a szervezkedésre, zsinati presbiteri szervezetet akarnak létesíteni, valláselvi nyilatkozatot akarnak tenni, nem azért, hogy kötelező confessiójuk legyen, hanem hogy a gondolkozásukat nyilvánosságra hozzák.

A liberális protestánsok reménykednek, hogy ha az egyház és az állam közötti szakadás létrejő, a hugenották ősi szelleme segítségükre jő és

megakadályozza, hogy a pártoskodó szellem győzedelmeskedjék. Ebből a célból bármely áldozatra készek, ami lelkiismeretükkel nincs ellentétben. Ha így sem érnek célt, akkor saját lobogójuk alatt indulnak meg, s ha kisebb gyülekezeteiket el is veszítik, remélik, hogy a városokban és a művelt nép körében új sziveket fognak szerezni azon régi katolikusok közül, akik elváltak az egyházuktól és modern vallásos otthont szeretnének találni.

A protestantizmus általában, de különösen a liberális protestánsok nagy krízis előtt fognak állani, mihelyt az egyház és az állam között a szakadás létre fog jönni. A gyengébb jövedelmű egyházak elfognak enyészni, némely papok fölötté sajnós tapasztalatokat fognak szerezni, de erős a hitünk az iránt, hogy a protestantizmus megerősödve fog kikerülni ebből a krízisből, hogy erőteljesebb élethez kezd és szép jövőt fog biztosítani demokratikus társadalmunkban, ha vezetői nem párt-emberek, hanem erős hitű férfiak lesznek.

TARTALOM.

Lap.

I. <i>Előszó. Dr. Boros György.</i>	— — — —	III—XV.
II. <i>Üdvözlő beszéd Chantre A. genfi egyetemi tanár tiszteletj elnöktől. Fordította: dr. Boros György, unitárius theol. dékán</i>	—	1—6
III. <i>Megnyitó beszéd. Montet A. genfi egyetemi tanártól, a kongresszus elnökétől. Fordította: dr. Boros György.</i>	— — — —	7—16
IV. <i>Matasd meg nekünk az atyát! Egyházi beszéd. Wagner Ch. párisi lelkésztől. Fordította: József Miklós unitárius esperes.</i>	—	17—31
V. <i>A vallás: annak változó formái és örök lényege. Minot Savage J. new-yorki lelkésztől. Fordította: József Miklós.</i>	—	32—47
VI. <i>Kiátkozás és hit. Roberty E. párisi lelkésztől. Fordította: Péterfi Dénes kolozsvári unitárius lelkész—tanár.</i>	— — — —	48—65
VII. <i>A hol az Ur lelke van ott van a szabadság. Kivonat Dr. Furrer K. zürichi lelkész egyházi beszédéből. Fordította Grätz Mór kolozsvári ev. lelkész</i>	— — — —	66—68
VIII. <i>A Názárethi Jézus és a monotheizmus. Irta: Hyacinthe Loyson volt párisi lelkész. Fordította: Perczelné Kozma Flóra Budapest</i>	—	69—84
IX. <i>A szabadelvű mozgalom a vallásban. Egyházi beszéd Wood József birminghami unitárius lelkésztől. Fordította: Löfky Ödön bölöni unitárius lelkész.</i>	— — — —	85—92

- X. *A valláseszmé felszabadítása a papok között.* Irta: *Bourrier* sèvres-i lelkész. Fordította: *Fanghné Gyujtó Izabella.* — — — — 93—102
- XI. *Ujabb tanulmányok a kereszténység eredete körében.* Irta: *Dr. Carpenter Esin J.* oxfordi theol. tanár. Ford.: *dr. Boros György* — 103—110
- XII. *A szabadelvű keresztény hitnek tételekbe foglalása szükséges.* Irta: *Rey A.* liegi lelkész. Ford. *Ferencz József* unitárius püspök. — — 111—124
- XIII. *A szabadelvű vallásos gondolkozás helyzete Magyarországon: A kongresszus második napján felolvasta Dr. Boros György.* — 125—143
- XIV. *Vallásos szabadelvűség a német Svájcban* Irta: *Altherr* baseli lelkész. Fordította: *Dr. Barabás Ábel* tanár. — — — — 144—152
- XV. *Szabadelvű irányzat Svájcban.* Irta: *Mayor motier-vuilly* (Fribourg) lelkész. Fordította: *Józan Miklós* esperes. — — 152—171.
- XVI. *Miért terjed Olaszországban oly kevésbé a protestántizmus?* Irta: *André T.* theol. tanár, Florenben. Fordította: *Fanghné Gyujtó Izabella* — — — — 172—181
- XVII. *A vallásos szabadelvűség Belgiumban.* Irta: *Hocart J.* brüsseli lelkész. Fordította: *ifj. Istvánffy István.* — — — — 182—190
- XVIII. *A szabadelvű theologia és áltás Hollandiában.* Irta: *Eerdmans B. D.* tanár, Leyden. Fordította *dr. Gál Kelemen* ig. tanár. — 191—200
- XIX. *Unitárius egyházak Nagy-Britániában és Írországban.* Irta: *Bowie Copeland W.* a Britt és külföldi unitárius társulat titára. Fordította: *Killyéni Erzsébet* polg. isk. tanárnő. — — — — 201—221
- XX. *A szabadelvű vallás jelen helyzete és jövője az*

- Egyesült Államokban.* Southworth F. E.
a meadvillei theol. int. igazgatója. Fordította: dr. Boros György. — — — 222—229
- XXI. *A zsidóság alapeszméinek módszeres levezetéséről.* Irta: dr. Lévy Germain L. dijoni rabbi. Ford.: dr. Eisler Mátyás kolozsvári rabbi. — — — — — 230—243
- XXII. *A keleti nők vallásos állapota.* Irta: Hyacinth Loyson urnő. Fordította: Varga Dénes igazgató, Torda. — — — — 244—251
- XXIII. *A vallás feladata a modern Indiában.* Irta: Benoyendra Nathsen, tanár Kalkuttában. Fordította: Csifó Salamon lelkész—tanár, Kolozsvár. — — — — — 252—261
- XXIV. *A megváltásról szóló kereszténységi forrásai.* Töredék dr. Pfleiderer berlini egyet. tanár felolvasásából. Fordította: dr. Boros György. — — — — — 262—266
- XXV. *A francia egyház és állam különválasztása.* Irta: Réville Jean tanár Páris. Fordította: dr. Boros György. — — — — 267—277

BX

18258 8

6

Proceedings and papers /

I6

AUTHOR

International Association

v.3

for Liberal Christianity

1905

and Religious Freedom

Hungar-

DATE DUE

BORROWER'S NAME

AUG 4 1978

18258

EARL MORSE WILBUR LIBRARY
STARR KING SCHOOL FOR THE MINISTRY
2441 LE CONTE AVENUE
BERKELEY, CALIFORNIA 94709

